

Mladi za napredek Maribora 2014
31. srečanje

Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Filozofija

Raziskovalna naloga

PROSTOR ZA NALEPKO

2014, Maribor

KAZALO VSEBINE

Kazalo slik.....	5
Kazalo grafov.....	7
Povzetek.....	8
Zahvala.....	11
Uvod.....	12
Namen.....	12
Hipoteze.....	12
Splošno o liberalizmu.....	12
Temeljne značilnosti liberalizma.....	14
Pogled liberalcev na posameznika, družbo in državo.....	17
Zgodovinski razvoj liberalizma.....	20
Začetki.....	20
Liberalne ideje na prehodu iz srednjega v novi vek.....	22
Angleška revolucija.....	23
John Locke (1632 – 1704).....	23
Razsvetljenstvo.....	26
Revolucije.....	27
Klasični liberalizem.....	29
Širjenje idej.....	31
Socialni liberalizem.....	31
Neoliberalizem in libertarianizem.....	32
John Rawls.....	33
Neoliberalizem danes – kritike, stanje ozaveščenosti, pogled na aktualno problematiko.....	33
Anketa mladih.....	35
Kapitalizem.....	36
Specifika kapitalizma.....	41
Kako poskrbeti za revne?.....	64
Sistem socialne varnosti.....	64
Reševanje revščine kot globalnega problema.....	82
Droge.....	93

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Aktualni problemi: točke strinjanja	98
Prihodnost kapitalizma	99
Zaključek ali sklep	101
Družbena odgovornost	103
Viri in literatura	104
Viri besedila.....	104
Viri slik.....	114
Viri grafov.....	115

KAZALO SLIK

Slika 1: Dejanska razporeditev bogastva v ZDA	42
Slika 2: Polovica celotnega bogastva za petino najbogatejših.....	42
Slika 3: 20 % najvišjih plač kot odstotek celotnega dohodka (ZDA).....	47
Slika 4: 20 % najnižjih plač kot odstotek celotnega dohodka (ZDA)	47
Slika 5: Relativno manjši delež kot absolutno večji	48
Slika 6: Distribucija odstotkovne spremembe prihodkov od 1996 do 2005 (v ZDA)	51
Slika 7: Je v Sloveniji treba znižati minimalno plačo ali jo pustiti na sedanji višini (783,66 €)	56
Slika 8: Lafferjeva krivulja	59
Slika 9: Rahnova krivulja	60
Slika 10: Plakat s protestov	61
Slika 11: Učinkovitost porabe denarja od lastništva in cilja porabe denarja.....	73
Slika 12: Skupni izdatki.....	84
Slika 13: Realni BDP.....	85
Slika 14: Število delovnih mest po panogah	85
Slika 15: Stopnja brezposelnosti	86
Slika 16: Stopnja brezposelnosti v zveznih državah ZDA: primerjava 25 držav z najbolj prostim trgom in 25 z najmanj prostim trgom.....	87
Slika 17: Dolg na nivoju zvezne države in lokalnem nivoju: primerjava 25 zveznih držav z najbolj prostim trgom in 25 zveznih držav z najmanj prostim trgom.....	88
Slika 18: Povprečni prihodki na prebivalca v najrevnejših državah sveta v odvisnosti od ekonomske svobode v državi.....	89
Slika 19: Primerjava 50 držav z največ ekonomske svobode in 50 držav z najmanj ekonomske svobode na področju neenakosti prihodkov	90
Slika 20: Primerjava 25 držav z največ ekonomske svobode in 25 držav z najmanj ekonomske svobode na področju otroškega dela	91
Slika 21: Primerjava količine otroškega dela v najrevnejših 20 % držav sveta v odvisnosti od ekonomske svobode države	92

Slika 22: Primerjava 50 najbolj ekonomsko svobodnih držav s 50 najmanj ekonomsko svobodnimi državami na področju stopnje rasti gozda..... 93

KAZALO GRAFOV

Graf 1: Se strinjate z ideologijo neoliberalizma?	35
Graf 2: Poznavanje idej neoliberalizma v odvisnosti od strinjanja oz. nestrinjanja z temi idejami	36
Graf 3: Se strinjate s kritiki proračunskega predloga vlade, češ da daje preveč poudarka višanju dohodkov (davki), premalo pa nižanju odhodkov (javna poraba)?	55
Graf 4: Kako bi se bilo treba lotiti reševanja problema brezposelnosti mladih	58
Graf 5: Ali menite, da bi za revne morala poskrbeti država (s sistemom socialne varnosti) ali menite, da bi za pomoči potrebne morale poskrbeti dobrodelne organizacije na prostovoljni ravni?.....	64
Graf 6: Se strinjate z idejo o uveljavitvi univerzalnega temeljnega dohodka?.....	68
Graf 7: Je prav, da sta šolstvo in zdravstvo v Sloveniji državna?	77
Graf 8: Ali mislite, da bi morali legalizirati kriminal brez žrtve, tj. prostitucija, droge?	94

POVZETEK

V raziskovalni nalogi se ukvarjam s primerjavo modernega in klasičnega liberalizma s poudarkom na neoliberalizmu oz. libertarianizmu. Predvsem želim ugotoviti, zakaj ima neoliberalizem danes ne samo v Sloveniji, ampak tudi po svetu negativno konotacijo ter predstaviti, zakaj mislim, da je to slabo in kako to izboljšati.

V nalogi si postavim štiri hipoteze. Prva hipoteza je: v današnjem stanju nimamo pravega kapitalizma, kot ga je opisoval Smith. To ugotavljam s preučevanjem člankov in literature, to so raziskave, ki opisujejo trenutno stanje vmešavanja vlade v gospodarstvo ipd. Druga hipoteza je: tako mladi kot odrasli v splošnem nasprotujejo neoliberalizmu. To ugotavljam z anketami, pregledom popularnih medijev in raziskovanjem protestov iz let 2012 in 2013. Tretja hipoteza je: glavni razlog za negativno konotacijo neoliberalizma je nepoznavanje dejanskih idej tega. To hipotezo bom potrdil ali ovrgel z isto metodo kot prvo – iskal bom odgovore, zakaj ljudje nasprotujejo neoliberalizmu in na podlagi teorije presodil, ali so ti odgovori dejansko kritika neoliberalizma ali pa morda neoliberalizem ravno rešuje naveden problem. V kolikor trdim, da bi neoliberalizem ta problem rešil in je podlaga nestrinjanja neznanje, bom to dokazal tudi z empiričnimi dokazi. Četrta hipoteza je: laissez-faire kapitalizem bi verjetno prinesel višji življenjski standard in boljše življenje za vse. Zavedam se, da je to vprašanje izredno pogojeno z lastnim prepričanjem, vendar bom na podlagi empiričnih dokazov vseeno poskusil pokazati korelacijo med pravim kapitalizmom in boljšim življenjem vseh ljudi.

V nalogi sem sprva raziskoval splošne značilnosti liberalizma, nato pa zgodovinski razvoj. To dvoje tvori teoretičen del naloge. Zgodovina liberalizma, s katero se v nalogi ukvarjam, traja že od 6. stoletja pred Kristusom iz Kitajske. Že takrat je obstajal nekdo, ki je trdil, da vladna intervencija prinese nenačrtovane posledice. Po srednjem veku je liberalizem doživel velik razmah, saj je prišlo do humanizma, ko so poudarjali razum, človeka, individualnost itd. Do enega izmed najpomembnejših dogodkov v razvoju liberalizma pa pride še kasneje, leta 1776, ko Adam Smith objavi Bogastvo narodov in tako postavi temelje klasičnemu liberalizmu z ekonomskega vidika. Njegove ideje o prostem trgu brez vladnih regulacij so tema polemik o političnih sistemih še

danes. Kakorkoli, ob koncu 19. stoletja zaradi nizkega življenjskega standarda pride do razcepa liberalizma na moderni ali socialni liberalizem in klasični liberalizem. Moderni ali socialni liberalizem je tisti, ki ga danes imenujemo samo liberalizem; ideje o veliki vladi, ki poskrbi za uravnavanje neenakosti in resno regulira trg. V drugi polovici 20. stoletja se po petdeset letih socialnega liberalizma pojavi neoklasični liberalizem ali neoliberalizem, glavna politična predstavnika katerega sta Margaret Thatcher in Ronald Reagan. Gre za oživitve idej klasičnega liberalizma in klasične ekonomije.

V drugem delu naloge, se posvetim ugotavljanju, ali ima neoliberalizem negativno konotacijo in zakaj je tako.

Metode, ki jih uporabim za samo raziskovanje so predvsem prebiranje in preučevanje literature v obliki delno filozofskih del kot je na primer *After the Welfare State*, člankov v medijih kot so Delo, Finance, The New York Time, Der Spiegel, poleg tega sem tudi poiskal nekaj anket Slovencev ter sam izvedel anketo mladih.

V raziskovalnem delu pogled modernih in klasičnih oz. neoklasičnih liberalcev predstavim skozi tri specifične točke in te so: kapitalizem kot tak (pravičnost, neenakost, mobilnost dohodka itd.), skrb za revne oz. socialna država in droge. Pri vsaki izmed točk ugotavljam mnenje ljudi o tej točki ter to apliciram na strinjanje ali ne strinjanje z neoliberalizmom in razlog za njihovo mnenje. Poleg tega predstavim tudi, zakaj mislim, da bilo to mnenje ljudi potrebno spremeniti in kaj mislim, da bi ljudje s tem pridobili.

Rezultati so namreč pričakovani: ljudje neoliberalizma ne marajo, vendar to pri večini ni posledica prebiranja filozofskih idej ali sploh kakšnega koli raziskovanja o neoliberalizmu. Ozaveščenost o tem, kaj sploh dejansko je neoliberalizem je nizko. Pri mladih je več takih, ki ne ve, kaj neoliberalizem je, kot pa takih, ki se z njim strinja. Pri odraslih je situacija še nekoliko slabša, kar pokažem na primeru protestov v Sloveniji iz let 2012 in 2013.

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

V zaključku predstavim svojo vizijo o prihodnosti zahodne družbe s pravim kapitalizmom. Svojo idejo o reševanju današnje situacije lahko povzamem z naslednjim: ne gasimo požara z dodajanjem goriva – ne rešujmo problemov, ki jih prinese velika vlada in birokracija s še več birokracije. Ne samo, da bi to problem poglobilo, na drugi strani bi zatrlo možnost velikih koristih vseh. Pravi kapitalizem ni ideja o bogatenju bogatih na račun revnih, pravi kapitalizem je ideja o bogati in uspešni družbi kot celoti, o visokem standardu življenja tako tistih z nižjimi dohodki kot tistih z višjimi.

ZAHVALA

Rad bi se zahvalil mentorju za pomoč in vzpodbudo pri izdelavi, predsednici društva za promocijo svobode za deljenje njihovih rezultatov o stanju v Sloveniji in razlago marsikatere rešitve ter debatnemu klubu za vedno nove izzive argumentacije strinjanja z neoliberalizmom.

UVOD

Namen

Namen izdelave naloge je bil ugotoviti, zakaj ima neoliberalizem danes ne samo v Sloveniji, ampak tudi po svetu negativno konotacijo ter predstaviti, zakaj mislim, da je to slabo in kako to izboljšati. Moj namen je tudi predstaviti neoliberalne oz. libertarianistične (angleški izraz *libertarianism* v nalogi nadomestim z libertarianizem kot je to storjeno v učbeniku Filozofija za gimnazije) ideje še z nekega drugega zornega kota, kot ga po navadi srečamo v popularnih medijih.

Hipoteze

Postavil sem si štiri hipoteze.

Prva hipoteza je: v današnjem stanju nimamo pravega kapitalizma, kot ga je opisoval Smith.

Druga hipoteza: tako mladi kot odrasli v splošnem nasprotujejo neoliberalizmu.

Tretja hipoteza je: glavni razlog za negativno konotacijo neoliberalizma je nepoznavanje dejanskih idej tega.

Četrta hipoteza je: laissez-faire kapitalizem bi verjetno prinesel višji življenjski standard in boljše življenje za vse.

Splošno o liberalizmu

Liberalno razmišljanje se je začelo že pri starih Grkih in Rimljanih, preporod idej pa je naznanila angleška revolucija. Od takrat do danes so se ideje ne le razvile in spremenile, ampak so se tudi razcepile. Danes poznamo več izrazov, ki jih povezujemo z liberalizmom in sicer klasični liberalizem, neo-klasični liberalizem, neoliberalizem, libertarianizem in (moderni/socialni) liberalizem. Naj za začetek razjasnim te pojme.

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Liberalizem kot nadpomenko bi lahko definirali kot: » /.../ prepričanje, da je svoboda individuumov najvišja politična vrednota /.../.« (Jamnik, 1998, str. 33) Liberalizem stremi k svobodi in enakosti (bodisi ekonomski bodisi politični idr.).

Danes lahko liberalizem v najbolj grobem razdelimo na klasični in moderni (tudi socialni). Oba izhajata že iz antičnih in renesančnih idej in v splošnem zagovarjata svobodo mišljenja, govora, veroizpovedi, svobodne in pravične volitve – liberalno demokracijo, ustavo, človekove pravice in kapitalizem.

Prvi je bolj usmerjen na ideje o omejeni vladi, pravilo prava, odpravi absolutnega vladanja, privatni lastnini, kapitalizmu, odgovornosti posameznikov za svoja dejanja oz. usodo. Klasični liberalizem je sovražen do države blagostanja, torej države, ki skrb za ljudi iz njih samih prenaša nase. Zahteva po minimalni vladi ima predvsem podlago v ekonomiji; ta se ob minimalni regulaciji osvobodi in razvije.

Socialni se je v 20. stoletju razvil iz klasičnega. Ta se od klasičnega razlikuje po tem, da ne zagovarja tako male vlade in (skoraj) popolnoma svobodne ekonomije, ampak vidi vlogo vlade v tem, da rešuje gospodarska in socialna vprašanja. To levo-sredinsko politično prepričanje zahteva od vlade, da zagotavlja zdravstveno varstvo, izobraževanje, posega v ekonomijo z minimalno plačo in podobnimi ukrepi, rešuje brezposelnost, hkrati pa tudi širi državljske pravice.

Libertarianizem danes marsikdo uporablja kot sinonim klasičnemu liberalizmu. To v danes najpopularnejši dimenziji delno tudi je. Libertarianizem namreč delimo na več različnih filozofskih misli in sicer laissez-faire kapitalizem (desni libertarianizem), anarhokapitalizem (podobno desnemu libertarianizmu, vendar vlade sploh ni), levičarski anarhizem, libertarianistični Marksizem, libertarianistični socializem (Chomsky), objektivizem in geolibertarianizem. To, kar danes praviloma poznamo pod libertarianizmom je desni libertarianizem, ki podpira laissez-faire kapitalizem. Tako se desni libertarianizem (naprej v besedilu libertarianizem) zavzema za svobodo [liberty] v vseh pogledih, politično svobodo, minimalno vlado, ekonomijo brez (ali z zelo

malo regulacije) in privatno lastnino. Pri libertarianizmu gre za moderne podpornike klasično liberalnih idej. Kakorkoli že, obstaja določena distinkcija med libertarianizmom in klasičnim liberalizmom. Libertarijanci trdijo, da vlada ni toliko nujno zlo, kot pa zlo, ki ni nujno. Klasični liberalci verjamejo, da je treba z vlado pazljivo ravnati, vendar lahko z njo dosežemo kaj dobrega. Libertarijanci menijo, da so ljudje, kot prvo, lastniki sebe in svojih sposobnosti in kot drugo lastniki svojega premoženja (poleg tega pa še tistega premoženja, ki so nam ga drugi prostovoljno dali). Vlada, če je sploh legitimna, je tukaj samo zato, da poskrbi za zaščito teh pravic vseh posameznikov, nikakor pa se ne sme vtikovati v redistribucijo premoženja in/ali dobrodelnost. Če posameznik ni zagrešil nobenega zločina, mu noben, niti vlada, nima pravice njegovega premoženja odvzeti. (povz. po Jamnik, 1998, str. 34 - 35)

Neoliberalizem (tudi neo-klasični liberalizem) v zadnjih nekaj desetletjih je delno še en sinonim klasičnemu liberalizmu in libertarianizmu, vendar samo v ekonomski politiki. Neoliberalizem se je razvil v tridesetih letih prejšnjega stoletja, vendar se ga takrat ni dalo enačiti s klasičnim liberalizmom. Ekonomska politika neoliberalizma je takrat zagovarjala vmesno pot pri konfliktu med klasičnim liberalizmom in kolektivistično plansko ekonomijo. Kasneje, v osemdesetih letih pa se je ta izraz začel uporabljati za zagovarjanje laissez-faire kapitalizma in minimalne vlade. Predvsem danes se neoliberalizem uporablja tudi kot slabšalnica za sistem s prostim trgom in malo regulacije. (povz. po. "Neoliberalism," 2014)

Sebe uvrščam med libertarijance; argumentacija tega bo predstavljena skozi vso nalogo.

Temeljne značilnosti liberalizma

a) Liberalistično nasprotovanje absolutni avtoriteti

Liberalizem lahko vidimo kot »/.../ trajen protest proti vsem oblikam absolutne avtoritete.« (Jamnik, 1998, str. 36) Locke kot eden prvih liberalcev v *Drugi razpravi o oblasti* označi absolutno avtoriteto kot tako neskladno s civilno družno, da je ni mogoče imeti za določeno oblika vladanja. Poleg Locka podobno govori tudi angleška ustavna

teorija, ki se stoletja zoperstavlja temu, da bi imel kdo absolutno moč na kateremkoli področju.

Liberalci se strinjajo, da avtoriteta obstaja le zato, da usposobi družbo, tj. omogoči pogoje za doseg varnosti, lastnine in možnosti iskanja sreče. Tako pravi Mill: »Despotizem je legitimen način vladanje divjakom pod pogojem, da ima za cilj njihov napredek, in sredstva so upravičena le v tisti meri, kolikor dejansko služijo temu cilju. Kot načelo ni svoboda uporabna za nobeno stanje stvari v času, ko človeštvo še ni sposobno izpopolnjevati se v svobodni in enakopravni razpravi /.../ Toda ko enkrat človeštvo postane v lastnem izpopolnjevanju sposobno prepustiti se vodstvu prepričevanja ali prigovarjanja, tedaj prisila /.../ kot sredstvo za doseg lastne dobrobiti ni več dopustno /.../«(Mill, 2003, str. 146) Mill meni, da so vse – v njegovem času v filozofskih razpravah omembe vredne – nacije to dosegle že davno, zato absolutna avtoriteta ni več sprejemljiva. Na današnji stopnji avtoriteta ni več legitimna, ker je doseganje omenjenih ciljev zdaj mogoče samo na podlagi skupnega strinjanja vseh ljudi.

Še en razlog proti avtoriteti je ta, da smo rojeni svobodni in enakopravni, zato morajo posamezniki na oblasti poslušati ljudi in si ne morejo lastiti kakršnekoli oblike absolutne moči. Svoboden in enakopraven posameznik mora biti priznan tako pred sodno kot politično oblastjo; imeti mora pravico združevanja, da lahko skupaj z drugimi uresničuje svoje cilje na socialnem, kulturnem, gospodarskem in drugih področjih. »Absolutna avtoriteta vsemu temu nasprotuje in ne kaže pripravljenosti, da bi to podpirala.« (Jamnik, 1998, str. 37)

b) Antiklerikalnost liberalizma

Nasprotovanje absolutizmu združuje vse liberalce. Prav tako to velja za nasprotovanje religioznim avtoritetam. Liberalci v 19. stoletju so bili tisti, ki so se borili za ločenost države in Cerkve. Medtem ko neliberalci, kakršen je na primer Hobbes, zagovarjajo, da je religiozni nauk preveč pomembne, da bi ga prepustili posameznikom, Locke pravi, da so

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

cerkve po svojem bistvu prostovoljne, zato tudi poznamo več različnih. Po Locku ima družba dve stvarnosti, sakralno in sekularno. Locke priznava, da je sakralna pomembnejša od sekularne, vendar teh dveh ne smemo mešati, ker sekularna ne more najti nič uporabnega v sakralni. Sekularna se namreč ukvarja le s dobrinami življenjskega miru in varnosti, kot so življenje, svoboda, lastnina, materialno blagostanje. Mislim, da je tukaj pomembno poudariti čas, v katerem je Locke živel (1632 – 1704); danes bi namreč le stežka našli liberalca, ki bi trdil, da je sakralna oblast pomembnejša od sekularne.

Locke je govoril tudi o strpnosti in toleranci. Ta po njegovem izvira iz trdnosti lastnega gledanja, ki zna spoštovati vso pluralnost pogledov. Trdnost lastnega pogleda ohranja spoštovanje in strpnost do drugačnih gledanj.

Še en razlog, ki ga Locke navede za versko toleranco je ta, da Bog pričakuje pristno, resnično vero in zato je prisila države pomenila veliko žalitev Boga. Država s siljenjem ljudi v določeno vero povzroči svetohlinstvo, ki je greh.

Podobno kot Locke razlaga tudi Mill v svojem delu *O svobodi*. Kot individualist označuje siljenje legitimno samo v primeru, da to pomeni obrambo tosvetnih interesov – svobode in varnosti.

Medtem, ko klasiki kot Locke vidijo siljenje v določeno vero žaljenje njegove individualnosti in Boga, pa filozofi druge polovice 20. stoletja gledajo na to bolj iz praktičnega vidika. Siljenje v določeno vero je mogoče samo v totalitarnem režimu, ta pa ima dve veliki slabi strani. Kot prvo so izjemno veliko energije vlagali v to, da so s prisilo ohranili oblast, nikoli se ni namreč vedelo, ali so posamezniki lojalni do države ali ne, hkrati pa se je to lahko hitro spremenilo. Na drugem mestu je pa to, da so ti sistemi zelo neučinkoviti – na dolgi rok ne delujejo, ljudje pa v njem niso srečni.

c) Odnos do kapitalizma

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Do sredine 19. stoletja liberalizem ne samo, da ni nasprotoval kapitalizmu, ampak ga je v bistvu utemeljeval: človek mora misliti in delati zase; družba se bo razvijala, če bo vsaka oseba prevzela odgovornost za lastne ideje in moralna prepričanja, ekonomsko pa, če bi vsak trdno stal na lastnih nogah. Kot liberalec je Adam Smith postavil temelje kapitalizma.

Od sredina 19. stoletja pa ena smer liberalizma (moderni ali socialni) vidi kapitalizem kot sovražnika svobode. Javlja se namreč konflikt med kapitalisti, ki lahko delajo, kar želijo in nezmožnimi delavci, ki ne morejo drugega, kot vsaj pošteno trgovati z njimi.

(povz. po Jamnik, 1998, str. 36 - 37)

Pogled liberalcev na posameznika, družbo in državo

Pogled na posameznika

Liberalizem je teorija za dobro življenje posameznikov, ta teorija je povezana s teorijo družbenih, ekonomskih in političnih dogodkov, v katerih se odvija življenje. Kakorkoli že, ta teorija nikakor ni enoumna, liberalci namreč poudarjajo empiričnost in pluralizem – vsak avtonomni individuum si lahko v množici možnosti izbere tisto, ki bo njemu prinesla dobro življenje.

Liberalci poudarjajo, da so posamezniki samoustvarjalni, sposobni sprejemati lastno odgovornost in si oblikovati življenje, kot si ga sami želijo. Pri tem je pomembno, da nobena izmed »življenjskih poti« ne sme prevladati, vsa gledišča so enakovredna. Mill to pokaže z naslednjim: »Človeštvo ima več koristi od tega, da pusti vsakogar živeti tako, kot je njemu prav, kakor pa bi je imelo, če bi vsakogar sililo živeti tako, kot se zdi prav ostalim.« (Mill, 2003, str. 148) Siljenje je tukaj mišljeno bodisi z zakonom bodisi z javnim mnenjem. Liberalci tako verjamejo, da bodo ljudje bolj srečni, če jim družba dovoli delati tako dobre odločitve kot tudi slabe. »Za osebo, ki ne bi imela možnosti izbiranja in odločanja v vsej svoji različnosti bivanja, je kaj malo možnosti, da bi bila srečna.« (Jamnik, 1998, str. 42)

Pogled na družbo

»Liberalizem si družbo zamišlja kot določeno obliko dogovora o

ziroma pogodbe. Avtoriteta skupine nad posameznikom ni absolutna, ampak ostaja samo na ravni hipotetičnih pojmov trgovanja, na podlagi katerih se posameznik strinja s tem, da sprejme določeno avtoriteto.« (op.: prevedel Anton Jamnik) (Nagel, 1991, str. 33) Avtoriteto skupine nad posameznikom, ki ureja še kaj več kot le zaščito drugih, Mill poimenuje družbena tiranija in jo pojmuje kot: » /.../ grozljivejša od številnih oblik političnega nasilja, ker pušča navzlic temu, da je navadno ne podpirajo tako skrajne kazni, manj izhodov za beg, ker prodre precej globlje do življenjskih podrobnosti in zaslužni samo dušo.« (Mill, 2003, str. 140) Locke v Drugi razpravi o oblasti predstavi družbo kot pogodbo: »Civilna ali politična družba je tam in samo tam, kjer je neko število ljudi združeno v eno družbo tako, da se vsakdo odreče svoji izvršilni naravnopravni oblasti in jo preda javnosti. To se zgodi, kadarkoli neko število ljudi, ki so v naravnem stanju, vstopi v družbo, da bi tvorili eno samo ljudstvo, eno politično telo po eno vrhovno oblastjo, ali ko se kdo pridruži in vključi v že ustvarjeno vladavino. Na ta način avtorizira družbo ali, kar je isto, njeno zakonodajno oblast, da mu postavi zakone, kakor to vелеva javno dobro družbe in za izvršitev katerih je (kot njegovih lastnih odredb) dolžan prispevati.« (Locke, 2010, str. 183) Locke torej to družbeno pogodbo vidi kot dogovor med skupino posameznikov, da se združijo in del svoje avtonomije predajo skupni oblasti. To naredijo za javno dobro vseh, družbe. Družba je dolžna za vse poenotiti zakone in te tudi izvrševati – družba je dolžna ščititi ljudi pred drugimi ljudmi. Posameznik je v družbi dolžan spoštovati pravice drugih ter »nase sprejeti svoj delež opravkov in žrtev, potrebnih za zavarovanje družbe ali njenih članov pred krivico in nadlegovanjem.« (Mill, 2003, str. 211)

Rawls trdi, da je za liberalno družbo esencialno podpiranje posameznih gibanj; naj bodo različne cerkve ali pa tudi nobena, in spoštovanje človekovih pravic ter posameznikove svobode. (povz. po Jamnik, 1998, str. 42)

Pogled na državo

»Liberalna država funkcionira na podlagi zakonov /.../ [in] v njej [mora biti] čim manj prostora za prisilo.« (Jamnik 1998)

Pri pogledu na državo se odpre vprašanje, v kaki korelaciji sta liberalizem in demokracija. Nekateri trdijo, da je potrebno omejiti pravilo večine, da ne pride do tiranije pragmatične večine, drugi pa, da neliberalna demokracija ni demokracija, ker se nobenemu ne more vladati, ne da bi se pri tem poslušalo njegovega glasu – ne da bi se ga jemalo kot svobodno in predvsem enakopravno osebo določene družbe. Mislim, da se to dvoje, do meje, ko se pravilo večine preveč omeji, ne izključuje in posledično se strinjam, da neliberalna demokracija ni demokracija, hkrati pa menim, da je potrebno pravilo večine rahlo omejiti.

V liberalni državi je oblast omejena. Za primer vzemimo ZDA: po Deklaraciji neodvisnosti so tri pravice vsakega posameznika življenje, svoboda [liberty] (svoboda vesti, izbire poklica ...), iskanje sreče. Te pravice postavljajo meje, kaj sme oblast storiti. Kakorkoli že, ne glede na to, da je oblast omejena pa mora ta zelo aktivno skrbeti, da se te pravice zagotavljajo. Vsi liberalci, klasični in moderni, grajajo spolno in rasno diskriminacijo, ugodnosti monopolistov, različne ugodnosti, ki so podedovane ipd. Liberalci vidijo vlado kot tisto, ki skrbi za pravno varnost, pod katero spada tudi zaščita pravic.

(povz. po Jamnik, 1998, str. 43)

Več o pogledu na državo pri konkretnih zadevah bom predstavil kasneje.

Zgodovinski razvoj liberalizma

Začetki

Kot že rečeno so bile bolj ali manj liberalne ideje prisotne že v starem veku.

Prvi znani zapisi liberalnih idej (seveda takrat te ideje še niso imele takega poimenovanja) segajo v 6. stoletje pred Kristusom na Kitajsko. Tam je Laozi napisal besedilo z naslovom *Tao Te Ching*. V njem predstavi idejo, da oblastnik ne bi smel vmešavati v družbo, ampak bi moral pustiti, da stvari tečejo. Vmešavanje je bilo po njegovem kontra-produktivno. Iz tega dela sta znana predvsem dva citata, ki nakazujeta liberalne ideje in sicer: »Things do not get confused, we get confused.« (lasten prevod: »Stvari se ne zmedejo, mi se zmedemo.«) in »That which is meddling, touching everything, will work but ill, and disappointment bring.« (lasten prevod: »Vmešavanje bo delovalo, ampak slabo in pod pričakovanji.«) Želel je povedati, da kadarkoli pride do intervencij, nastanejo neželeni stranski učinki. To razmišljanje je na prvi pogled podobno kasnejšemu laissez-fair-u, vendar je Laozi pričakoval, da kdor ravna v skladu z njegovimi idejami, bo dobil pričakovan rezultat, intervencija pa prinaša nepričakovanega. Pri laissez-fair-u pa je tako, da kdor ravna v skladu z njim, rezultate prepusti okolici.(povz. po "Laozi,", 2014)

Nekoliko kasneje so se liberalne ideje pojavile v Evropi in sicer z Aristotelom v 4. stoletju pred Kristusom. Aristotel je poznan predvsem po svojem delu Politika, v kateri zagovarja, da je najboljša vlada tista, ki zagotovi aktivno in srečno življenje državljanov. Primerja različne vrste vladavine (monarhija, aristokracija, oligarhija, tiranija, demokracija in *polity*). *Polity* opiše kot sistem podoben demokraciji, vendar lahko volivci predstavnike le med bogatimi in vrlimi. To opiše kot najboljši kompromis med idealizmom in realizmom; v demokraciji vidi problem, da dela le za revne. Mnogokdo bi zatrdil, da imamo takšen sistem v realnosti tudi danes. Poleg vsega tega je bil Aristotel tudi velik podpornik privatne lastnine. To je podprl s tem, da tisti, čigar je ozemlje, bo vanj vložil veliko več truda, kot bi ga kdorkoli drugi in zato to prinaša napredek. Kot nasprotje navaja barbarska plemena, v katerih je vse skupno in v katerih lahko leni vedno odnesejo velike količine hrane od tistih najbolj pridnih, ki so jo vzgojili. Podobne ideje najdemo kasneje pri Locku, ki pravi da določeno lastništvo določi delo: »Kolikor zemlje človek obdela, zasadi, izboljša, goji in

lahko uporabi njene proizvode, toliko je v njegovi lasti.« (Locke 2010) Naprej: »Bog je dal svet vsem ljudem skupno; no, ker jim ga je dal, da bi jim koristil in da bi iz njega potegnili kar največ za svoje udobno življenje, ni mogoče domnevati, da je hotel, da bi večno ostal skupen in neobdelan. V uporabo ga je dal prizadevnemu in razumnemu človeku (delo je bilo naslov, iz katerega je pridobil pravico do njega), ne pa muhavosti ali zavisti prepirljivca in bojaželjnega.« (Locke 2010) Locke se tukaj poenoti z Aristotelom; zagovarja, da je človek dobil del od skupnega v privatno last iz naslova dela, to pa z razlogom, da bo kar najbolj obdelano, kar pa prinese korist. (povz. po "Aristotel,", 2014)

Liberalne ideje na prehodu iz srednjega v novi vek

V obdobju humanizma pravih liberalcev še ni bilo, pojavljajo pa se že ideje povezane s tem.

Pri Machiavelliju najdemo ideje o deljenju moči, varovanju privatne lastnine, omejevanju vladne porabe ... Machiavelli veliko piše o individualni želji po vključevanju [virtu] in jo navaja kot izjemno pomembno za stabilno vlado. Prav tako govori tudi o orožju v rokah posameznikov, ki ga jemlje za nujnega – razoroževanje ljudi pokaže nezaupanje to pa sovraštvo. Na drugi strani Machiavelli zagovarja, da ljudje nikoli ne delajo dobro, razen če je jih poganja potreba po tem in ko so ljudje svobodni zmedenost postane neobvladljiva. (povz. po "Niccolò Machiavelli," 2014)

Naslednji je Thomas Hobbes, ki ga sicer ne moremo šteti k liberalcem, saj v svojem najpomembnejšem delu Leviatan zagovarja močno vlado in na nek način utemelji absolutizem, pa vendar je Hobbes precej vplival na Locka, Jeffersona, Hamiltona in druge kasnejše liberalce. Precejšen vpliv na Locka naredi s tem, ko postavi teorijo družbene pogodbe, tj. posameznik se odpove delu svojih pravic, ki jih je imel v naravnem stanju, v zameno pa dobi državo, ki ga zaščiti. Hobbes postavi trditev, da je vlada rezultat posameznikovih dejanj in človeških značilnosti, vodi pa jo interes. Iz tega sledi ideja, da si lahko posamezniki sami vladajo in se sami omejujejo, zaradi česar je Hobbes pomemben za razvoj liberalne teorije. Hobbes zasnuje politično družbo, o kateri kasneje ogromno govori Locke. (povz. po "Thomas Hobbes," 2014)

Še najbolj se je liberalizmu približal Baruch Spinoza, ki je podpiral ločitev cerkve in države ter demokracijo. Boga in naravo je videl kot isto stvar pod drugim imenom. Njegov magnum opus je delo Etika, v katerem kritizira Descartesa in Maimonidesa. Glavne ideje so moč misli, nasprotovanje filozofskemu dualizmu, razmišljanje o smrti ... Poleg tega je bil Spinoza determinist in je tako zagovarjal, da svoboda ni možnost, da rečemo se upremo stvarem, ki se nam zgodijo, ampak možnost, da jih sprejmemo in razumemo razlog, zakaj se nam je to zgodilo. Dobro in zlo je navajal kot relativna pojma. (povz. po "Baruch Spinoza," 2014)

Angleška revolucija

V času angleške revolucije se liberalne ideje prvič zares uporabijo. Spor med parlamentom in kraljem Karlom I., ki poskuša uvesti absolutizem, se konča s smrtjo kralja in objavo dokumenta *Agreement of the People*, ki določa suverenost posameznikov, volilno pravico, versko svobodo in enakost pred zakonom. Eden pripadnikov gibanja, ki objavi *Agreement of the People*, Richard Overton: »Vsakemu posamezniku je dana pravica do lastnine in nima pravice v to posegati. Noben ne sme posegati v moje pravice in svoboščine in jaz ne smem posegati v tuje.« (op.: prevod pisca) (*“Agreement of the People,”*, 2014) Te ideje so podlaga za Johna Locka, ki jih združi v delu *Dve razpravi o oblasti*.

John Locke (1632 – 1704)

Dejstvo, da so te Lockove ideje baza današnje zahodne družbe, terja podrobno razlago njegovih idej.

Locke kot bazo vsega vidi lastništvo: »Bog, ki dal svet ljudem v skupno last, jim je dal tudi razum, da ga uporabijo najkoristneje za življenje in udobje.« (Locke, 2010, str 150) V *Dveh razpravah o oblasti* pojasni, da izvorno nihče ni imel zasebnega premoženja, ampak je bilo vse skupno. »Če [posameznik] vzame karkoli iz stanja, v katerega ga je postavil narava in ga v njem pustila, je temu primešal svoje delo, dodal mu je nekaj lastnega in to stvar s tem naredil za svojo last.« (Locke, 2010, str. 151) Locke torej vidi, da ljudje dobimo nekaj v svojo last s svojim delom. Ta lastnina po tem postane nesporna lastnina delavca in nihče nima do tega pravice. To velja tudi za zemljo.

Koristnost lastništva zemlje Locke razlaga s tem prvič s tem, da dejanske razlike v vrednosti nečesa izvirajo iz dela in da je vrednost zemlje, ki jih nekdo gospodari desetkrat večja od tiste, ki je v skupni rabi in ji noben ne gospodari. S tem, ko pridelujemo za sebe, večamo skupno lastnino vseh. Naprej pa utemeljuje, da četudi je zemlja gospodarjena, vendar v skupni lasti, bo ta prinesla manj izkupička kot zemlja v privatni lasti – delo za sebe je največja spodbuda.

Iz privatne lastnine izhaja Lockova razlaga oblasti, saj je primarna vloga oblasti, da zaščiti privatno lastnino.

Kasneje Locke začne opisovati oblast, kjer deluje na podlagi Hobbesa, ki je razvil idejo o družbeni pogodbi. Kakorkoli, Hobbes zagovarja močno monarhično avtoriteto, Locke pa na drugi strani razvije idejo, da vlada nastane zaradi konsenza tistih, ki jim je vladano.

Locke prvo opiše naravno stanje. To je stanje popolne svobode in enakosti – vsa oblast in sodstvo sta vzajemni, noben je nima več kot drugi. V naravnem stanju vlada le naravno pravo, ki obvezuje, da ne škodujejo življenju, zdravju, svobodi, imetju drugih, saj so vsi enaki. Posameznik lahko razpolaga s samim seboj in s svojim imetjem, vendar nima pravice uničiti sebe ali drugih. Kjer vlada popolna enakost, ima vsak dolžnost, da skrbi za ohranitev vseh ljudi in zato ima tudi vsak pravico, da kršilce naravnega prava kaznuje – vsak ima pravico, da postane izvršilec naravnega prava. Poleg pravice do kaznovanja pa ima tisti, ki ga je kršitelj oškodoval tudi pravico do odškodnine.

Locke temu stanju pripiše mnoge nadloge. Cilj združevanja v skupnost je ohranitev lastnine, v naravnem stanju pa to ne deluje iz treh razlogov: »Prvič, ni uveljavljenega, trdnega in poznanega prava, ki bi bilo na podlagi skupnega soglasja sprejeto in dopuščeno kot podlaga za določanje pravice in krivice ter ko skupno merilo za odločanje v vseh sporih. /.../ Drugič, v naravnem stanju ni poznanega in nepristranskega sodnika, ki bi s svojo avtoriteto in v skladu z uveljavljenimi zakoni odločal o vseh nesoglasjih. /.../ Tretjič, v naravnem stanju je pogosto pogrešati oblast, ki bi podprla in zagovarjala pravično sodbo in zagotavljanja njeno dolžno izvršitev.« (Locke, 2010, str. 204 - 205)

Kot najboljšo rešitev teh nadlog opiše civilno ali politično družbo.

Tukaj pridemo do družbene pogodbe. »Politična družba [je] lahko zgolj in samo tam, kjer je vsak od njenih članov /.../ naravno oblast opustil in jo izročil skupnosti vselej, razen ko mu je preprečeno varstvo sklicevanja na zakone, ki jih je ta postavila. /.../ skupnost postane razsodnik na podlagi postavljenih in ustaljenih pravil, nepristranskih in istih za vse stranke, in s pomočjo

ljudi, ki ji je skupnost avtorizirala za izvrševanje teh pravil, odloča o vseh razhajanjih, do katerih lahko pride med člani družbe /.../ in s kaznimi, ki jih je določil zakon, kaznuje vse prekrške /.../ Civilna ali politična družba je tam in samo tam, kjer je neko število ljudi združeno v eno družbo tako, da se vsakdo odreče svoji izvršilni naravnopravni oblasti in jo preda javnosti. To se zgodi, kadarkoli neko število ljudi, ki so v naravnem stanju, vstopi v družbo, da bi tvorili eno samo ljudstvo, eno politično telo pod eno vrhovno oblastjo /.../ Na ta način avtorizira družbo ali, kar je isto, njeno zakonodajno oblast, da mu postavi zakone, kakor to veleva javno dobro družbe /.../« (Locke, 2010, str. 182 - 183) Na kratko, ker ima naravno stanje preveč nadlog, se ljudje združijo v civilno ali politično družbo. To se zgodi tako, da se odpovedo svoji pravici do izvrševanja zakonov, ampak to prenesejo na vrhovno oblast. Vrhovna oblast mora postavljati zakone v javno dobro vseh.

Naprej Locke razlaga o enakosti v tej družbi: »Vsaka posamezna oseba [je] postala podrejena, v enakem obsegu kakor druge, tudi najbolj nepomembne, tistim zakonom, ki jih je kot del zakonodajne oblasti sama postavila in se nične ni mogel s svojo avtoriteto izogniti moči že postavljenega zakona ali zaradi svoje domnevne vzvišenosti zahtevati izvzetje, da bi s tem oprostil svoje ali pomanjkljivosti kateregakoli od svojih podrejenih. V civilni družbi ne more biti nihče izvzet njenim zakonom« Vsak član te družbe mora biti enak pred zakonom.

Nadalje, Locke oblast razdeli na zakonodajno, izvršilno in federativno. Prvi problem naravnega stanja, pomanjkanje uveljavljenega in poznanega prava, rešuje nastala zakonodajna oblast. Zakonodajno oblast pojmuje kot vrhovno, vse druge so zakonodajni podrejene. Drugi in tretji problem pa Locke rešuje z izvršilno oblastjo. Sodne oblasti Locke ne omenja, saj se mu ne zdi nujno potrebna; interpretacijo zakonov in kaznovanje prisuje zakonodajni in izvršilni oblasti.

»Prvi in temeljni pozitivni zakon vseh političnih skupnosti [je] ustanovitev zakonodajne oblasti, saj je prvi in temeljni naravni zakon, ki vlada sami zakonodajni oblasti, ohranitev družbe /.../ Ta zakonodajna oblast ni le vrhovna oblast politične skupnosti, temveč ostaja nedotakljiva in nespremenljiva v rokah, v katere jo je skupnost nekoč predala, in nobena odredba /.../ ne more

imeti moči in obvezovati tako kakor zakon.« (Locke, 2010, str. 210) Prvi korak pri združevanju je torej ustanovitev nekega organa, ki postavlja zakone (in ti so najvišja pravila v družbi), zakoni pa so soglasje družbe. Zakonodajna oblast predstavlja je združena oblast vseh posameznih članov družbe, predana eni osebi ali skupščini ljudi, ki je zakonodajalec. »Zakonodajna oblast je tista, ki ima pravico odločati o tem, kako bo uporabljena moč politične skupnosti za ohranitev skupnosti in njenih članov.« (Locke, 2010, str. 210) Upoštevati pa je treba, da ni samovoljna nad življenjem in premoženjem ljudi in je omejena na javno dobro družbe.

Ko so zakoni postavljeni, stalna in trajna veljava teh terja nenehno izvrševanje in upoštevanje, zato nepretrgoma deluje oblast, ki nadzoruje izvršuje te zakone in to je izvršna oblast.

Federativna oblast je »Oblast, ki odloča o vojni in miru, zvezah, zavezništvi, trgovskih poslih z vsemi osebami in skupnostmi zunaj politične skupnosti.« (Locke, 2010, str. 219)

Ta torej odloča o zunanji politiki. Ker tudi ta izvršuje zakone, le da samo navzven, sta izvršna in federativna združeni.

»Ko zakonodajna oblast pred izvrševanje zapisanih zakonov v druge roke, je še vedno v njeni moči, da ga iz njih spet prevzame, kadar ima za to razlog, in da kaznuje slabo upravljanje, ki je v nasprotju z zakoni.« (Locke, 2010, str. 221) Izvršna oblast (vključno s federativno) je tako podrejena zakonodajni, ki je vrhovna.

Razsvetljenje

Razvoj liberalizma se je nadaljeval skozi 18. stoletje, ko so prihajale na dan razsvetljenske ideje.

Tukaj pridejo do izraza reforme v smer liberalizma s strani nekaterih vladarjev. Jožef II. ukine podložništvo, uvede enake davke za vse, uvede versko svobodo in enake pravice za vse, tudi Jude.

V Angliji pripadniki *Country party* in *Commonwealth party* promovirajo ideje, ki pravijo, da lahko le osebne vrednote izkoreninijo despotizem. V *London Journal* objavijo *Cato's letters*, v katerih obsojajo tiranijo in zagovarjajo svobodo misli in govora.

V Franciji je v tem času zelo prisoten fevdalizem in absolutizem in zato so tamkajšnje kritike vezane na reforme njihovega sistema.

Baron de Montesquieu gradi svoje ideje na Lockovi Drugi razpravi o oblasti – zagovarja ločitev različnih oblasti. Locka še nekoliko dopolni, saj doda sodno vejo oblasti. Montesquieu poudarja pravice do pravičnega sojenja in zagovarja, da je vsak nedolžen, dokler mu krivda ni dokazana. Absolutizem zavrne izjavo: »Da je nekdo zares velik, mora stati z ljudmi, med ljudmi, ne nad ljudmi.« (op.: prevod pisca) ("Charles de Montesquieu Quotes," , 2014)

Poleg Montesquieuja je znan iz Francije pomemben tudi Voltaire, ki prav tako zagovarja državljanske pravice in svoboščine kot so pravica do pravičnega sodstva in verska svoboda. Voltaire na začetku verjame, da vlada lahko naredi kaj dobrega, potem pa ugotovi: »Vsak posameznik mora sam gospodariti nad svojim vrtom.« (op.: prevod pisca) ("Voltaire," , 2014)

Revolucije

Ameriška revolucija

Prvi pomembni korak k odcepitvi je bil Thomas Paine, ki je izdal knjigo *Common Sense*, v kateri zagovarja neodvisnost. Paine izjavi, da je vlada v najboljši obliki nujno zlo, kar je pomembna ideja klasičnih liberalcev.

Naslednji pomemben dokument iz ameriške revolucije je Deklaracija o neodvisnosti, ki jo napiše Thomas Jefferson. V njej je mnogo idej Locka: vse ljudi vzame za enakovredne in vsi imajo tri najbolj osnovne pravice, ki so življenje, svoboda in iskanje sreče.

Po vojni Američani spišejo ustavo, ki je bila za tisti čas revolucionaren in izjemno liberalen dokument; ta namreč določa, da se oblast deli na izvršno, zakonodajno in sodno, prvih deset amandmajev pa zagotavlja osnovne pravice vseh državljanov. Te so:

1. svoboda vere, govora,
2. pravica do nošenja orožja,

3. prepoved prisile državljanov, da v času mira vzamejo v svoj dom vojaka,
4. zahteva po nalogu, če želi kdo preiskati zasebno lastnino,
5. zahteva, da mora država spoštovati vse pravne pravice državljanov, pravica do nevklučitve v proces pregona, prepoved dvojnega sojenja,
6. pravica do pravičnega sojenja s poroto,
7. pravica do sojenja s poroto v nekaterih civilnih tožbah,
8. prepoved pretiranih kazni in varščin ter krutih in nenavadnih kazni,
9. določilo, da ustava na vsebuje vseh pravic državljanov in da samo zato, ker ta pravica ni v ustavi še ne pomeni, da je državljan nima,
10. omejitev zvezne vlade na samo tiste moči, ki jih ima po ustavi.

(povz. po "United States Declaration of Independence," , 2014)

Ta dva dokumenta imata izjemno vlogo tudi zato, ker se današnji liberalci velikokrat zgovarjajo nanju, sploh v primeru orožja v ZDA.

Francoska revolucija

Francosko revolucijo vidimo kot začetek moderne dobe in triumf liberalizma.

Izdajo deklaracijo o pravicah človeka in državljana, ki določa naravne, neodtujljive človekove pravice, ki veljajo za vse stanovce. Deklaracija definira 17 pravic, ki se nekoliko razlikujejo od tistih v ameriški ustavi. Navedel jih bom nekaj.

Pomembna je še posebej prva, ki določa, da se vsi ljudje rodijo prosti in z enakimi pravicami. Razlike med ljudmi lahko nastanejo samo zaradi višjega dobrega [greater good]. Zelo podobno idejo kasneje predstavi tudi Rawls, ki pa sicer višje dobro zamenja z delovanje v dobro najnižjih slojev.

Medtem, ko ameriška Deklaracija neodvisnosti določa tri osnovne pravice (življenje, svoboda, iskanje sreče) pa jih francoska štiri; te so svoboda, zasebna lastnina, varnost in odpor proti zatiranju oz. opresiji. Tukaj torej dodajo Lockovo zahtevo po pravici do zasebne lastnine.

Peta navaja, da lahko zakon prepoveduje samo tisto, kar je škodljivo družbi in nihče ne sme biti prisiljen, da stori nekaj, kar ni določeno z zakonom ali biti kaznovan za nekaj, kar ni določeno z zakonom.

Šesta pravi, da je zakon izraz splošne volje. Vsak mora biti pred zakonom enak in vsak mora imeti možnost, da sodeluje pri ustvarjanju zakonov (osebno ali s posrednikom).

Osmo navaja, da ne sme nihče biti kaznovan za nekaj, za kar prepoved z zakonom ni veljala že pred storjenim dejanjem.

(povz. po "Declaration of the Rights of Man and of the Citizen," 2014)

Klasični liberalizem

Razvoj klasičnega liberalizma se na podlagi že podanih liberalnih idej začne konec 18. stoletja v Britaniji kot gibanje, ki ga poznamo pod imenom radikalizem. To v tistem času zagovarja reformo parlamenta (z namenom reševanja problemov kot so trgovina s sužnji, visoke cene in visoki davki) in volitev, poudarja naravne pravice in suverenost. Radikalci so vzpodbujali reforme v smeri zavrnitve monarhije, aristokracije in na splošno vseh vrst privilegijev. Po *Reform Act* zakonu iz leta 1832 se združijo aristokratski Whigi in Whigi iz srednjega sloja ter manjše število radikalcev in to skupino začnejo klicati *the Liberal party* oz. liberalna stranka. S svojim premierjem Gladstonom zdaj liberalci izpeljejo reforme šolstva, omejijo vpliv [disestablish] Irske Cerkve in uvedejo tajne volitve.

(povz. po "Liberalism," 2014)

Adam Smith in klasična ekonomija

Z Adamom Smithom se izjasnilo ekonomske ideje/zahteve liberalcev. Smith 1776 objavi delo *Bogastvo narodov*: raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov, v katerem objavi ideje o ekonomiji in sicer utemelji prosto-tržni kapitalizem.

Na kratko Smith nasprotuje vladnim intervencijam v trg; predstavi idejo laissez-faire kapitalizma: ekonomsko okolje, v katerem posli med dvema privatnima osebama (pravnima ali fizičnima oseba) potekajo prosto, brez vladnih restrikcij, davkov, subvencij. Edine regulacije, ki so legitimne so tiste, ki zagotavljajo pravico do zasebne lastnine.

V Bogastvu narodov postavi Smith tri glavne zakone laissez-faire ekonomije:

1. zakon sebičnosti [The law of self-interest],

Ta pravi, da je razlog, da ljudje v prvi vrsti delajo sebičnost. Dve stranki poslujeta, ker bosta od tega karseda največ za sebe odnesli. Pek ne prodaja kruha, ker bi rad nahranil ljudi, ampak ker bi rad zaslužil denar zase. To, da ljudje delajo za svoj interes ni problematično, saj skupnost kot celota pridobi. Zakaj? Ljudje ne vem, kaj so interesi drugih, vemo pa, kaj so naši interesi.

2. zakon konkurence [The law of competition],

Ta pravi, da kadarkoli je na nekem trgu več podjetji, to pomeni več konkurence in konkurenčna podjetja morajo med seboj tekmovati, da se obdržijo. Tekmovanje med podjetji prinese razvoj, boljše izdelke oz. storitve.

3. zakon ponudbe in povpraševanja [The law of supply and demand].

Ko se prodaja nek izdelek, so štiri možnosti. Prva je, da sta tako ponudba kot povpraševanje nizka. V tem primeru je cena proizvodnje visoka, vendar se malo proizvede, saj se tudi malo proda. Druga možnost je nizka ponudba in visoko povpraševanje. V tem primeru je cena proizvodnje visoka, cena izdelka pa izredno visoka. Tretja možnost je visoka ponudba in nizko povpraševanje. Pri tem pride do poceni izdelkov, saj jih je preveč. Četrta in zadnja možnost pa predstavlja visoko ponudbo in visoko povpraševanje. Smith trdi, da se v tem primeru proizvede dovolj izdelkov, da se jih proda po dovolj nizki ceni (tako da povpraševanje ostaja). Ko pride do tega, pride do gospodarske rasti.

Kot regulator vidi Smith nevidno roko trga [invisible hand], ki usmerja posameznike in podjetja, da delajo za dobro cele družbe kot nenačrtovano posledico dela zase. Posamezniki bodo delali in

maksimirali profit, brez intervencij vlade. Friedman je nevidno roko imenoval za možnost sodelovanja brez prisile. Nevidna roka je argument proti protekcionizmu in drugim intervencijam.

(povz. po "Adam Smith,", 2014)

(povz. po "Invisible hand,", 2014)

(povz. po "Laissez-faire,", 2014)

(povz. po Smith, Gradišnik, Brščič, & Kroupa, 2010)

Širjenje idej

Liberalne ideje so se ob koncu 19. stoletja precej širile. Francija je v 1870ih uvedla demokracijo, ZDA so prepovedale suženjstvo. V Latinski Ameriki je liberalizacija privedla do neodvisnosti od kolonialnih sil.

Socialni liberalizem

Ob koncu 19. stoletja so klasično liberalne ideje precej pod preizkušnjo – širjenje revščine, brezposelnosti, pomanjkanje, nemiri. V tistem času se je ideja o posamezniku, ki si skozi trdo delo najde dobro življenje, zdela nemogoča. (povz. po "Social liberalism,", 2014)

Eden izmed tistih, ki je ogromno doprinesel k liberalni teoriji, je bil John Stuart Mill, ki je kombiniral klasično liberalne koncepte in ideje značilne za moderni liberalizem.

1859 izda delo O svobodi, ki je njegov magnum opus. V tem delu govori o tem, kolikšno moč lahko ima družba nad posameznikom, v skladu s tem obsodi ti. tiranijo večine. Pisal je tudi o socialni svobodi, tj. o svobodi pred tiranijo vladarjev; velik pomen je pripisal ustavi.

Ne glede na to, da je Mill začetnik socialnega liberalizma pa je še vedno podpornik prostega trga in nasprotnik progresivnega davka. Kakorkoli, to mnenje nekoliko spremeni kasneje, v delu Principi politične ekonomije.

Poleg O svobodi je Mill napisal tudi drugo najpomembnejše delo, Utilitarizem. V njem predstavi moralno presojo na podlagi koristi.

Aplikacije Mill-a bom uporabljal skozi celotno nalogo.

Za ekonomska prepričanja socialnih liberalcev je nekoliko bolj pomemben naslednji, to je Thomas Hill Green, ki je bil nekoliko večji zagovornik vladnih intervencij. Verjel je, da bi morala vlada posredovati le, ko je jasno in dokazano, da bi popolna svoboda zaslužnija oz. škodovala posamezniku. Po njegovem je državna intervencija legitimna, dokler zagotavlja sistem pravic in dolžnosti posameznikov in jih spodbuja pri samouresnitvi.

Še bolj se te ideje razširijo z Novimi liberalci v začetku 20. stoletja v Britaniji, predstavnika teh sta npr. Hobhouse in Hobson. Novi liberalci vidijo svobodo edino možno pod ugodnimi socialnimi in ekonomskimi okoliščinami. Menijo, da revščina onemogoča ljudem, da bi uživali svobodo in individualizem. Novi liberalci zato želijo močno, socialno državo, ki bo skrbela, da bodo ti pogoji izpolnjeni. Velik premik v to smer oznanja The People's Budget iz leta 1909, ki je visoko obdavčil bogate in uvedel radikalne socialne ukrepe.

John Maynard Keynes (1883 – 1946)

Keynes veliko vlogo pri reševanju Velike krize v 1930ih. Napisal je delo Splošna teorija zaposlenosti, interesa in denarja in jo izdal 1936. Keynes napade klasično liberalno teorijo, ki pravi, da bo nereguliran trg sam dosegel ravnotežje polne zaposlenosti. (povz. po "John Maynard Keynes," 2014)

Keynes predstavi vladno intervencijo v obliki ustvarjanja javnih del za nezaposlene. Njegov socialno liberalni program uvede predsednik Roosevelt leta 1933 in z njim signifikantno zniža brezposelnost.

Neoliberalizem in libertarianizem

Ob koncu hladne vojne in v duhu ekonomske krize v 1970ih pride do odmika od Keynesovih idej in sicer spet proti klasično liberalnemu prostemu trgu. To se je predvsem zgodilo pod Thatcherjevo v Britaniji in Reaganom v ZDA. (povz. po "Liberalism," 2014)

Eden glavnih ekonomistov neoliberalizma je bil Milton Friedman, ki je zelo nasprotoval vladnim intervencijam, kot jih je predstavil Keynes. Trdil je, da je neka stopnja brezposelnosti in da vlada, ki vzpodbuja zaposlovanje preko te mere, tvega inflacijo. Za svoje ideje je 1976 dobil Nobelovo nagrado.

Friedman je vlado videl kot, če že, zelo majhno; nasprotoval pa je ameriški centralni banki *Federal Reserves*.

Friedmanove ideje so v glavnem vsebovale privatizacijo, deregulacijo, prostovoljno včlanitev v vojsko, proste menjalne tečaje, šolski sistem s šolskimi boni in ukinitvev medicinskih licenc.

Drugi velik predstavnik neoliberalnih oz. libertarianskih idej je bil Robert Nozick.

John Rawls

Tako kot je Mill znan kot najpomembnejši filozof 19. stoletja, je Rawls znan v 20. stoletju. Njegovi glavni deli sta Teorija pravičnosti in Politični liberalizem.

V Teoriji pravičnosti, ki velja za najpomembnejšo filozofsko delo 20. stoletja, predstavi idejo, da so najbolj razumni principi pravičnosti tisti, ki bi jih vsi sprejeli, tudi če bi gledali iz za tančice nevednosti. (povz. po "A Theory of Justice," 2014)

Tančica nevednosti je še ena njegova ideja in sicer pravi, da ko govorimo o socialni pravici, se moramo postaviti v položaj, ko ne vemo, kaj smo oz. bomo. Če ustvarjamo vladno politiko obravnavanja revščine, se moramo odločati tako, kot da ne vemo, če smo mi sami revež ali bogataš.

NEOLIBERALIZEM DANES – KRITIKE, STANJE OZAVEŠČENOSTI, POGLED NA AKTUALNO PROBLEMATIKO

V okviru raziskovalne naloge sem se med drugim odločil raziskati strinjanje oz. nestrinjanje z neoliberalizmom (ta izraz uporabljam zaradi pogostosti uporabe in ne kot slabšalnico) in

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

ozaveščenost o teh idejah ter na podlagi hipotez, da so te ideje neznane in osovražene, pokazati, kako bi nam lahko bilo boljše.

Metodologija, ki sem jo uporabil je sledeča. Izvedel sem anketo o neoliberalizmu, s katero sem ugotavljal mnenje ter ozaveščenost mladih. Vsak anketirani je imel svojo zaporedno številko, kar mi je omogočilo sledenje odgovorom ene osebe. Poleg te ankete sem izvedel intervju z Tanjo Štumberger Porčnik, predsednico društva Svetilnik – društva, ki se ukvarja z raziskovanjem in promocijo klasično liberalnih in libertarianističnih idej. Več o tem društvu nekoliko kasneje. Tretja uporabljena metoda pa je revizija nekaj časopisnih člankov (iz kakovostnega tiska: Delo (predvsem Sobota Priloga), Der Spiegel, The New York Times idr.) ter političnih govorov, hkrati pa tudi programov strank.

Preden začnem z raziskovanjem, ali in zakaj se ljudje ne strinjajo z neoliberalizmom, naj navedem še citat Slovenskega Gospodarja iz leta 1874: »Sto- in stokrat potrjena resnica je, da liberalizem le podirati zna, vstanoviti pa nič dobrega ne more.« (”Javna varnost in liberalizem,“ 1874) Že takrat so bili liberalci krivi za vse, kar je slabega na svetu.

Anketa mladih

Anketo mladih sem naredil, ker me je zanimalo strinjanje ali ne strinjanje ljudi z liberalizmom in neoliberalizmom. Ta anketa in še nekaj drugih (predvsem Delove Revolt ankete) so mi pomagale potrditi ali ovreči

Prvo vprašanje, ki sem ga zastavil je bilo: »Ali se strinjate z ideologijo neoliberalizma?«

Graf 1: Se strinjate z ideologijo neoliberalizma? (vir: lastna izdelava)

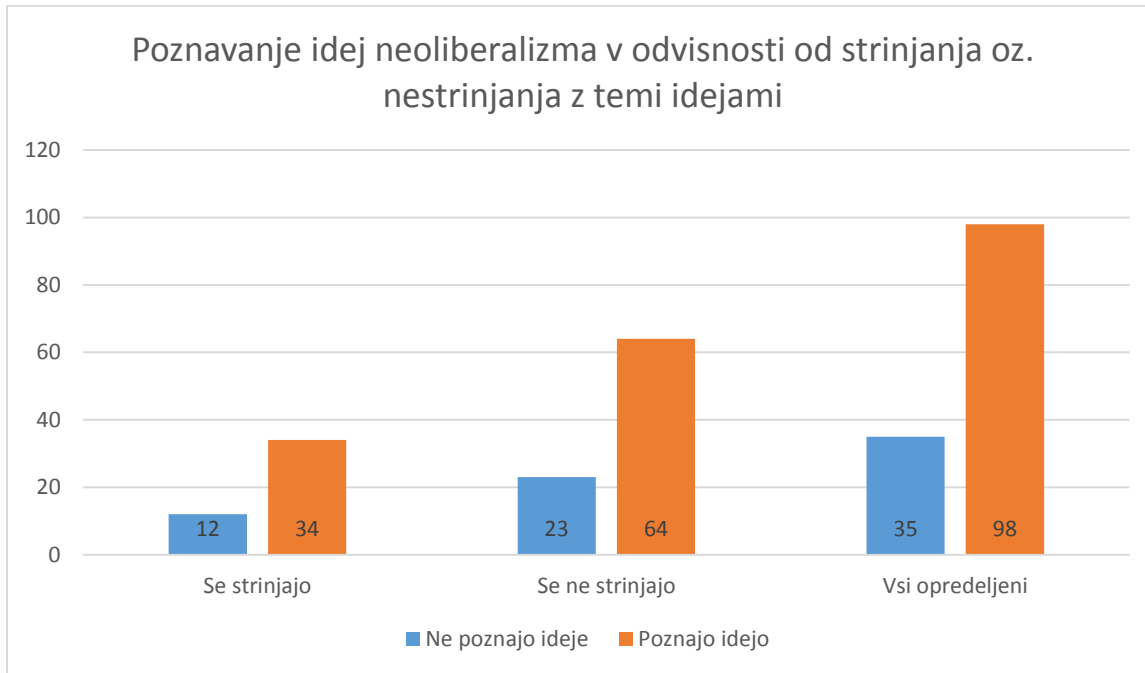

Vidimo torej, da se skoraj polovica dijakov ne strinja z neoliberalizmom. Več obstaja celo takih, ki z idejami niso seznanjeni kot pa takih, ki se z njimi strinjajo.

To je sicer prikaz današnjega stanja, vendar bolj zanimivo kot to je vpogled v to, kolikšen delež katerih (DA oz. NE odgovor) sploh dejansko pozna ideje.

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Graf 2: Poznavanje idej neoliberalizma v odvisnosti od strinjanja oz. nestrinjanja z temi idejami (vir: lastna izdelava)

Preračunano v odstotke: 35 % odstotkov tistih, ki se z neoliberalnimi idejami strinjajo, jih ne poznajo. Pri tistih, ki se z neoliberalnimi idejami ne strinjajo je ta številka 36 %.

To je kratek oris stanja med mladimi. Pri aktualnih vprašanjih bom se vračal na anketo, podal rezultate drugih vprašanj in citate odgovorov, ki ponazarjajo odgovore pri določeni tematiki.

V tem poglavju bom pregledal nekaj konkretnih problemov, s katerimi se ukvarjamo danes. Pri vsakem izmed njih bom raziskal, kako se nanj odzivajo libertarijanci in kako njihovi kritiki moderni liberalci. Na podlagi dejanskih primerov bom ugotavljal, zakaj ljudje ne marajo neoliberalizma (oz. libertarianizma) in kako bi se zadeve lahko spremenile na boljše, če bi ga marali.

Kapitalizem

Kot sem že napisal pri *Temeljnih značilnosti liberalizma*, je liberalizem sprva definiral kapitalizem. Locke kot eno izmed najbolj osnovnih pravic človeka postavi privatno lastnino, Smith zasnuje klasično ekonomijo – prosti trg, laissez-faire. Proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja pa se stvari spremenijo. Mill združuje koncepte klasičnih in novih liberalcev, vendar ostaja podpornik prostega trga. Kasneje se pogledi nekoliko spremenijo, v začetku 20. stoletja *The New Liberals*

(Hobhouse, Hobson) vidijo svobodo kot nekaj, kar lahko dosežemo samo pod določenimi socialnimi in ekonomskimi pogoji. Verjamejo, da revščina in beda, v kateri so takrat nekateri živel, onemogočata svobodo in individualnost. 1909 George in Churchill uvedeta *The People's Budget* – doslej najvišji davki za bogate, programi socialne varnosti zagotovljene s strani države ... Na drugi strani, danes libertarijanci še vedno vztrajajo pri prostem trgu in ostro nasprotujejo vladno redistribucijo premoženja.

Začel bom z bolj splošnimi kritikami kapitalizma oz. neoliberalizma. Predstavil bom Chomskyjevo in Moorovo kritiko. Nadalje pa bom se bolj specifično dotaknil tem, ki se dotikajo kapitalizma.

Chomsky, ki se ima za libertarnega socialista tako kot desni libertarijanci zavrača avtoriteto, vendar pa zagovarja odpravo zasebne lastnine, ki bi prešla v skupno dobro. Poleg tega razume, da danes nimamo pravega kapitalizma, ampak *crony* kapitalizem oz. *state* kapitalizem, v katerem vlada z dokapitalizacijami in drugimi intervencijami v gospodarstvo pomaga podjetjem in bogatim.

Problem, ki ga Chomsky navaja, sploh v delu *Free Market Fantasies: Capitalism in the Real World* je razlika med kapitalizmom, ki ga imamo in idealnim kapitalizmom. Trdi, da se ta razlika še večja. Kar to pomeni, je, da za revne veljajo ena pravila in za bogate druga. Revni morajo podleči disciplini prostega trga in se naučiti nositi posledice za svoja »napačna« dejanja, medtem ko imajo bogati socializem.

Chomsky sicer ni osamljen, ko govori, da je današnji kapitalizem socializem za bogate plačan s strani revnih. Marsikateri, predvsem levi, politiki oz. filozofi za primer tega navajajo 700 milijard vredno dokapitalizacijo Wall Street-a leta 2008. Trdijo, da tako izgleda prosti trg v realnosti; kakorkoli, še bolj problematično je, da to imenujejo neoliberalizem (Chomsky današnji sistem imenuje tudi RECD, kar je kratica za danes obstoječ kapitalizem v demokraciji).

Poleg tega, da je današnji kapitalizem le za revne, Chomsky navaja, da sta demokracija in kapitalizem neskladna: »Sam stojim za demokracijo, kar pomeni, da so glavne institucije v družbi kontrolirane s strani ljudi. V kapitalizmu po definiciji nimamo demokracije, saj je sistem, v katerem so glavne institucije vodene avtokratsko. Korporacije in panoge so politično gledano fašistične: močna, stroga vlada na vrhu in stoodstotno uboganje vseh ostalih. Tako kot nasprotujem političnemu fašizmu, nasprotujem tudi ekonomskemu. Mislim, da bi morale biti vse glavne institucije kontrolirane s strani vseh vključenih v te. Dokler temu ni tako, nima smisla govoriti o demokraciji.« (op.: prevod pisca) ("Noam Chomsky," 2014)

Poleg Chomskega je eden pomembnih kritikov kapitalizma tudi režiser Michael Moore, ki ima pred profesorjem kot je Chomsky to prednost, da je lahko nekoliko bolj poljuden in njegove misli dosežejo več ljudi. Leta 2009 je Moore režiral film Kapitalizem: Ljubezenska zgodba, v katerem se skoncentrira na današnji kapitalizem v ZDA.

V filmu je predstavljena »kazino mentaliteta« investitorjev, vpliv investicijskih bank, predvsem Goldman Sachs, na politične odločitve v Washingtonu, nizke plače delavcev, nepremičninska kriza ... (povz. po Moore, 2012) Moore trdi, da bogastvo velikih podjetij, ki si v krizi kupujejo nova letala, stoji na plečih delavcev, ki so nizko plačani in izkoriščani. Tudi v tem filmu je predstavljena ideja, da ZDA niso več demokracija, podobno kot to trdi Chomsky.

Kot alternativo predstavi podjetje, v katerem so vsi delavci enakopravni, enako plačani, odločitve pa se sprejemajo po demokratičnem načelu. Na koncu filma Moore razglasi kapitalizem za zlo, ki mora biti izrinjeno in nadomeščeno z demokracijo – vladanje ljudi, ne denarja.

Mislim, da je glavni problem obeh kritik ta, da se predvsem ukvarjata s statusom quo, ne pa tudi s pravim kapitalizmom. Predstavljata nedemokratičnost današnjega sistema, slabo življenje ljudi, bogatenje korporacij itd. in ko pridemo do pogleda libertariancev, se bodo v precejšni meri celo strinjali.

Drži, da se investicijske banke bogatijo na račun ljudi. Drži, da ljudje zaradi sistema mnogokrat slabo živijo. Drži, da je demokracija prava pot.

Kakorkoli, te trditve kličejo po razlagi. Naj začnem z bogatenjem investicijskih bank. V primerih, ki so bili predstavljeni v Moorovem filmu, so se investicijske banke bogatile na račun ljudi, ljudje so zaradi njih slabše živeli, vendar je pri tem izrednega pomena poudariti, da tukaj ni šlo za noben prosti trg oz. kapitalizem v pravem pomenu besede, popolnoma nasprotno. Korporacije ne želijo laissez-faire kapitalizma, korporacije želijo *corporate welfare* kapitalizem, ki ga vidimo danes in ki se je že prevečkrat izkazal za napačnega. Za kar je res šlo pri 700 milijard vredni dokapitalizaciji investicijskih bank na Wall Street-u leta 2008, je kraja vredno 700 milijard dolarjev, ki jo je vlada izvedla z davki. Ljudje prostovoljno ne bi dali toliko denarja za reševanje bank, zato jim ga je vlada morala prisilno odvzeti.

Vendar zakaj so to storili? Gotovo ne zato, ker bi mislili, da bodo s tem pomagali ljudem, daleč od tega. Banke so dokapitalizirali, ker imajo predstavniki teh bank tako močen vpliv na politično odločanje. Dejstvo, da ima država moč kakorkoli posegati v gospodarstvo inherentno prinese možnost, da je ta moč kupljena.

Vendar kako je ta moč lahko kupljena? Vsi, od kongresnikov do predsednika zbirajo denar za kampanje; podjetja so tista, ki jim ga dajo in kdo bi dal denar politikom, če ne bi od njih česar pričakoval. To je samo en, legalen način, zraven lahko dodamo še nelegalno korupcijo idr.

Pri tej situaciji, ki je primer *corporate welfare* kapitalizma, smo videli bogatenje nekaj posameznikov na račun ljudi – ni bilo ustvarjanja bogastva, ampak prerazporeditev obstoječega, kar nujno prinese, da je nekdo na slabšem.

Kakorkoli že, nič od tega ne bi bilo možno brez vlade, ki je pod izgovorom, da so te banke prevelike, da bi propadle, vzela denar davkoplačevalcev in ga dala podjetjem. Vladna moč in tako ali drugače podkupljeni birokrati v vladi so krivi za to, da se peščica bogati na račun drugih.

In kako bi rešili ta problem bogatenja peščice na račun množice? Mislim, da odgovor preprosto ne more in ne sme biti vlada – vlada je krivec za problem. Reševanje tega problema z vlado bi bilo gašenje požara z dodajanjem goriva na ogenj. Ne prepovejmo financiranja kampanj s strani podjetij, vzemimo vladi moč, da tem podjetjem »pomaga«.

Ta korupcija me pripelje do druge točke – kritiki neoliberalizma pravijo, da so ljudje v današnjem stanju na slabšem zaradi sistema, v katerem živijo. Kot piše Peter Žerjavič za delo v članku S korupcijo do revščine: »[Korupcija je bolezen], ki razjeda družbe, slabi zaupanje v demokratični sistem in škoduje gospodarstvu. /.../ [Če se ne bomo borili proti korupciji,] grozita nadaljevanje agonije in pot v siromaštvo.« (Žerjavič 2014)

Škoduje gospodarstvu? Onemogoča delovanje prostega trga, ustvarja monopole: slabi gospodarstvo kot celoto na račun služenja peščice najmočnejših. Korupcija in klientelizem prinašajo revščino in nižji življenjski standard vseh ljudi, ne pa prosti trg.

Ker peščica mnogokrat služi na račun večine, pride do protestov, npr. gibanje Occupy Wall Street. Pri teh protestih vidimo problem, ki mislim, da je kriv za ogromen delež zaostanka in revščine v zahodnem svetu, ljudje protestirajo proti neoliberalizmu, od vlade pa (kdorkoli že pač v vladi je, to niti ni pomembno) zahtevajo rešitve in pomoč. Instituciji, ki jim je nakopala probleme, želijo dati še več moči (sicer verjamem, da z dobrim namenom), hkrati pa sprevidijo, da dajejo moč tistemu, ki jo je izkoristil, da je deloval proti njim.

Zakaj se situacija ne bo spremenila ne glede na to, kateri posamezniki so v vladi, bom še razložil in sicer pri vlogi vlade v ekonomiji.

In še zadnja trditev, demokracija je prava pot.

Kakorkoli, menim, da to velja le politično. Med vodenjem podjetja in vodenjem države je pomembna distinkcija. Podjetje ni neka skupnost, ki bi ostajalo vedno v vsakem primeru: podjetje obstaja, ker je nekdo (kapitalist) vanj vložil svoje ideje, trud, čas, denar itd. Kapitalist je zato upravičen ne le do večjega deleža zaslужka, ampak tudi do moči. Zaradi tistega, ki je sprejel tveganje in vložil v podjetje, to sploh obstaja. Njegov kapital prinaša produktivnost in ker je lastnik kapitala, bi moral biti, v skladu z osnovno do pravico zasebne lastnine, upravičen z njim ravnati, kakor hoče (pod pogojem, da ne krati pravic drugih). Kapitalist je lastnik (in s tem tudi razlog za obstoj), zatorej ima legitimno pravico avtoritarno vladati svojemu podjetju. Iz povedanega sledi, da ima kapitalist tudi legitimno moč najeti nekoga drugega, da del njegovega dela opravlja namesto njega, npr. direktorja. Kakorkoli, ne glede nato, da ima kapitalist legitimno več moči v podjetju, kot je imajo delavci, nima nikoli moči, da delavce prisili v delo (če si to moč vzame, ga mora zakon kaznovati). Delavci imajo vedno vso možnost, da ali samo nehajo delati za to podjetje ali pa da s svojimi idejami, trdom, časom in denarjem skupaj ustanovijo novo podjetje, v katerega vsak vložil enak delež in je zato tudi upravičen do enakega deleža dobička in moči.

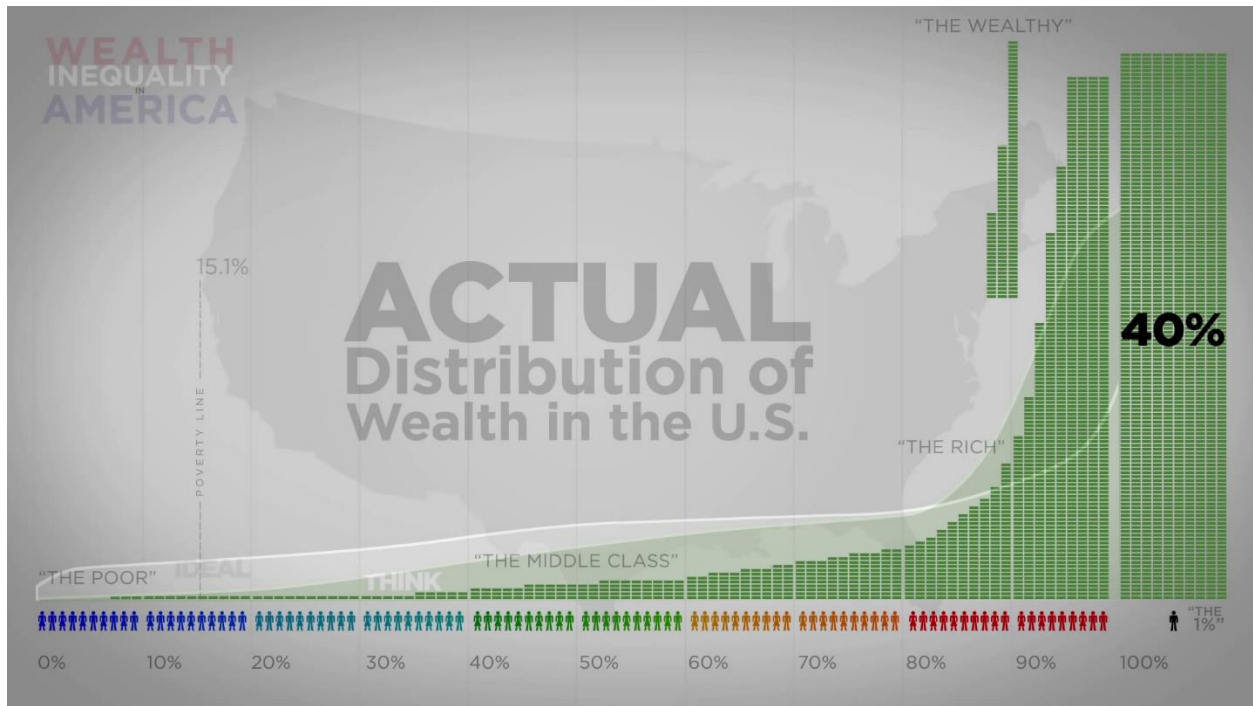
Država je nekaj povsem drugega. Lastniki države smo, za razliko od velike večine podjetij, vsi, ki imamo njeno državljanstvo. Iz tega sledi, da imamo tudi vsi enako pravico odločanja o zadevah. Na tem mestu je pomembno poudariti, da v laissez-faire kapitalizmu so te zadeve samo naše pravice. Zatorej, vsak naj sodeluje pri oblikovanju njegovih pravic, ki mu jih v podjetju, pa čeprav je avtoritarno strukturirano, ne smejo kršiti.

Specifika kapitalizma

Pravičnost

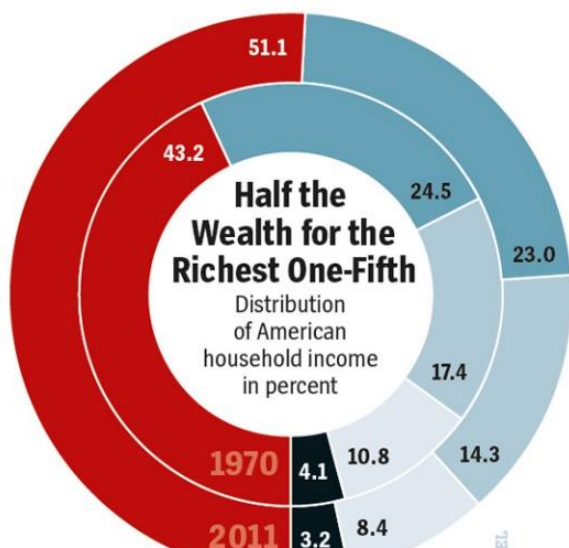
Prvo vprašanje, ki se odpira na temo kapitalizma, je pravičnost sistema, pravičnost takšne razporeditve premoženja, kot je danes oz. pravičnost ekonomske neenakosti.

Preden začnem z opisovanjem mnenj modernih in klasičnih liberalcev, naj podam dva grafa porazdelitve premoženja v ZDA.

Slika 1: Dejanska razporeditev bogastva v ZDA, (vir: <http://goo.gl/dPk9nU>)

Moderni liberalci in drugi kritiki klasičnih liberalcev in libertariancev trdijo, da je premoženje nepravilno razdeljeno. Kot prvo je to intuitivno moralno sporno. Kot drugo pa to zelo

Slika 2: Polovica celotnega bogastva za petino najbogatejših, (vir: <http://goo.gl/ghkSed>)

poenostavljeno utemeljujejo s tem, da imajo bogatejši večji politični vpliv, saj dajejo denar za kampanje, zaradi česar se krhka demokracija, katere načelo je ena oseba en glas; naprej imajo dostop do boljše pravne zaščite, imajo možnost svojim otrokom nuditi boljše izobrazbo itd. Kot lahko vidimo na sliki levo, se delež bogatih še povečuje in delež revnih znižuje. To dejstvo kritiki kapitalizma izjemno radi poudarjajo.

Moderni liberalci kot rešitev teh problemov (to so problemi, priznam) navajajo vlado oz. državo - vlada naj izvede redistribucijo premoženja in kontrolira trg.

Te probleme, poleg političnih strank, sindikatov in določenih izobražencev in kvazi-izobražencev, ogromno ponavljajo tudi mediji. Te ideje se izjemno popularizira. Pomislite, kdaj ste nazadnje slišali nacionalno ali katero znano komercialno televizijo hvaliti neoliberalizem, libertarianizem, ekonomsko neenakost ipd. Zagovarjati ekonomsko enakost je pač popularno. Ugotavljal bom, zakaj je to tako popularno, nato pa bom povedal še nekaj besed v prid kapitalizmu in ekonomski neenakosti – predstavil bom libertarianistični pogled na to tematiko.

V Sloveniji je na prvem mestu gotovo intuitivni občutek o moralni spornosti posledic neliberalizma, ki izhaja iz zgodovine. Slovenci se predvsem socialističnega razmišljanja, še zdaleč nismo rešili. Današnja odrasla generacija (tj. generacija, ki ima daleč največ vpliva) je bila rojena in vzgojena v socialistični Jugoslaviji in to še pred Titovo smrtjo. Nedvomno so bile takrat oglaševane (in prepričan sem, da so mnogi tudi dejansko verjeli v njih) vrednote kot so enakost, bratstvo.

Na tem mestu je potrebno poudariti, da za nobeno izmed socialističnih vrednot, ne verjamem, da je inherentno slaba ali da je slaba, ker je socialistična – zakaj sam menim in zakaj libertarianci menijo, da je enakost kot vrednota slaba, bom pojasnil, ko bom razlagal libertarianistični pogled na zadevo. Pomembno še je poudariti, da je enakost na tem mestu mišljena striktno samo kot ekonomska enakost; o enakosti pravic ipd. se vsi liberalci strinjajo.

Vrnimo se nazaj; te vrednote so bile tej generaciji privzgojene v primarni socializaciji, zato je ogromno ljudi, ki jemlje že neenakost kot tako za sporno.

Na drugem mestu pa mislim, da je zagovarjanje redistribucije premoženja kriv nižji življenjski standard, kot je bil nekoč, kar je še posebej izrazito v krizi. Ta razlog je tesno povezan z nerazumevanjem libertarianističnih idej, največji krivec za to pa je neracionalen strah, ki ga

podpihujejo tudi politiki. Menim, da neoliberalizem ni kriv za nižji absolutni standard ljudi, ampak je za to krivo pomanjkanje neoliberalizma. Kako liberalizem dojema večina ljudi, prikaže citat enega izmed vstajnikov: »Vlada je stisnila rep med noge in šla na Ptuj. Kar je tipično za neoliberalizem, ki pobere denar, potem pa gre na svoje jahte ali pa na Ptuj.« (”24ur.com - VIDEO: Anketa med protestniki: ‘Vlada je stisnila rep med noge in šla na Ptuj’,”, 2012)

Ne samo, da je predpostavljeno, da imamo v Sloveniji neoliberalizem, ampak je zgrešen tudi koncept, da v laissez-faire kapitalizmu peščica ljudi pobere denar in izgine, ostali pa so na slabšem. Predvsem je problem, da ljudje ne razumejo, da je libertarianizem (ki podpira kapitalizem) samo drugačna ideja o tem, kako bo vsa družba boljše živela. Zakaj niso na slabšem in zakaj v poslu zmagata oba, bo še predstavljeno.

Preden se posvetim libertarianističnemu pogledu na neenakost, naj navedem par citatov odgovorov iz ankete mladih.

»Saj je zgrajen na izkoriščanju ti. manjvrednih ljudi in ima uspešnost trgov za najvišjo vrednoto.«

»Ker temelji na dobičku in uspehu posameznika v potrošniški družbi, ne pa uspehu družbe same.«

»Ne zdi se mi pravičen in učinkovit sistem.«

»Ker temelji na "vrednotah", kot so kompetitivnost, individualizem in decentralizacija. Velikokrat se na ta račun bogatijo že bogati sloji, revnejši oz. povprečni pa izgubljajo denar in vpliv.«

»Ker na njem temelji sodobna kapitalistična družba, ki glede na dogodke po svetu več kot očitno ne funkcionira.«

Ti citati so pokazatelj nepoznavanja sistema. Kar anketirani trdijo, je:

- da ni pravičen,
- uspehu posameznika, ne družbe kot celote,

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

- bogati postajajo bogatejši, revni revnejši,
- da je zgrajen na izkoriščanju,
- na tem bazira današnje stanje in to ne deluje.

Skozi libertarianističen pogled na kapitalizem bom pokazal, zakaj so to miti, ki ne držijo.

Kakšen je torej libertarianističen pogled na neenakost, kako se spopadati s problemi, ki jih ta prinaša?

[Rawls in Nozick o neenakosti](#)

Rawlsov pogled na eni strani in Nozickov na drugi povzameta mnenje današnjih modernih (Rawls) in klasičnih liberalcev oz. libertariancev (Nozick).

O neenakosti z moderno liberalnega vidika je govoril Rawls in sicer: »Družbene in ekonomske neenakosti morajo biti urejene tako, da najbolj koristijo tistim, ki so na dnu družbe.« (op.: prevod pisca) (Rawls 2005) Meni torej, da je neenakost je upravičena samo tako, dokler koristi revnim.

Na drugi strani Nozick, ki ga imamo za libertarianca, je menil, da je pravica do zasebne lastnine brezpogojna, ne glede na neenakost ali škodo, ki morebiti povzroča. Na podlagi tega trdi, da je vladna redistribucija v vseh primerih popolnoma neupravičena.

[Libertarianski pogled na neenakost](#)

Na koncept pravičnosti v enakosti bom na začetku odgovoril s primerom. Vzemimo nekoga, ki služi milijone dolarjev. Moderni liberalci bi rekli, da to ni pravično, saj ima nekdo drug komaj kaj za preživetje. Ta milijonar je nogometni zvezdnik, ki služi milijone zato, ker gledalci tekem prostovoljno pridejo na tekmo in za ogled te plačajo. Če bi to želeli narediti pravično, kot pravijo moderni liberalci, bi morali temu zvezdniku onemogočiti, da zasluži toliko denarja. Zvezdnik ima tako dve možnosti – lahko še dalje igra, trenira, trdo dela (kar je počel prej, saj če ne bi, mu gledalci ne bi plačevali milijonov za ogled njegovih tekem in nakup njegovih majic) in za to dobi drobiž. Je to pravično? Lahko pa neha igrati in tako gledalcem, ki mu sami prostovoljno želijo

plačati veliko denarja, onemogoči ogled tekem in jim tako odvzame zadovoljstvo, ki ga s tem dobijo. Je to pravično?

Naj zdaj naslovim nižji življenjski standard, ki ga ljudje razumejo kot posledico premika (majhnega, sicer) proti neoliberalnemu kapitalizmu, torej absolutni standard. Tukaj bom s podporo zgodovinskih primerov pokazal, da neoliberalizem prinese napredek in s tem višji absolutni življenjski standard vseh ter zavrnil trditev, da bogatejši postajajo še bogatejši in revni še revnejši.

Naj začnem s citatom iz O svobodi: »Edini zanesljivi in trajni vir napredka je svoboda, kajti v svobodi je toliko možnih neodvisnih virov napredka, kolikor je posameznikov.« (Mill, 2003, str. 206)

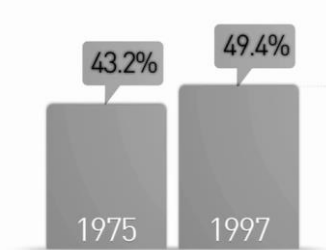
Sistem, v katerem je prisotna ekonomska neenakost, je lestev. Neenakost je vzpodbuda. Čim več je neenakosti, večja je želja po vzponu, saj je nagrada relativno večja. Če je pot od revščine do bogastva odprta cesta brez predsodkov in korupcije, noben ne more reči, da je njegov status usoda. Kar je za vzpon potrebno zagotoviti, je dostop do šolstva, volitev, dobrodelne organizacije ali sistem socialne varnosti (zakaj stojim za dobrodelnimi organizacijami, bom opisal nekoliko kasneje) in kazni za tiste, ki se želijo vzpenjati z goljufijo.

Ta vzpodbuda vzpodbudi ljudi, da delajo nekaj, kar bo ne le njim, ampak tudi celotni družbi prineslo nekaj dobrega. Vzemimo za primer Henryja Forda, ki je ustvaril nekaj, kar je celotni družbi olajšalo življenje. Ford je prihajal iz kmečke (sicer premožnejše, ampak moramo upoštevati čas, v katerem je živel) družine irskega porekla. Imel je enakost možnosti ne glede na nacionalnost, kar je bil prvi pogoj za njegov uspeh, takoj za tem pa je imel vzpodbudo. Njegova vzpodbuda je bila zanimanje za tehniko ter dobiček – če bi vedel, da od tega ne bo mogel živeti, se ne bi s tem ukvarjal ne glede na njegovo zanimanje. Končni rezultat je bil izum tehnologije tekočega traku za množično proizvodnjo. To je prineslo avto Ford model T, ki je postal splošno dostopen in je tako z olajšanjem življenja zvišal življenjski standard ljudi.

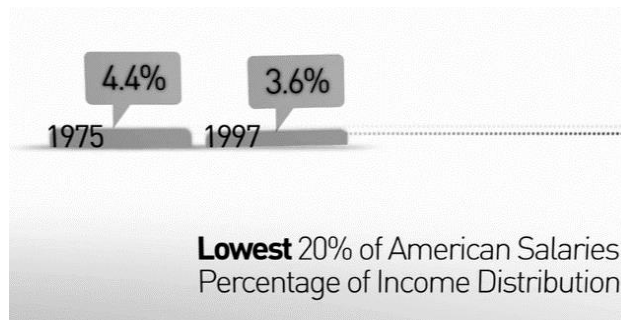
Bogati se bogatijo, revni se prav tako bogatijo

Tukaj pridemo do pomembne ugotovitve. Inovacije večajo skupno materialno vrednost celotne družbe, ustvarjajo bogastvo. To me pripelje do tega, da se celotno premoženje družbe večja in s tem absolutni življenjski standard vseh, s čemer ovržemo trditev, da se bogati še bogatijo in revni so vedno bolj revni.

Highest 20% of American Salaries
Percentage of Income Distribution

Slika 3: 20 % najvišjih plač kot odstotek celotnega dohodka (ZDA), (vir: <http://goo.gl/RHLqu9>)

Slika 4: 20 % najnižjih plač kot odstotek celotnega dohodka (ZDA), (vir: <http://goo.gl/84U6GF>)

Gornji sliki prikazujeta spremembo odstotka dohodka najbogatejših 20 % in najrevnejših 20 % od celotnega dohodka ZDA od leta 1975 do 1997. Na tem mestu je pomembno poudariti, da je med tema dvema letoma bilo obdobje Reaganovih reform.

V letu 1975 je bil relativni prihodek najbogatejših 20 % 43,2 % celotnega prihodka ZDA. Do leta 1997 se je to povečalo na 49,4 %. Relativni prihodek najrevnejših 20 % je bil leta 1975 4,4 % celotnega prihodka ZDA, do leta 1997 pa se je to znižalo na 3,6 %.

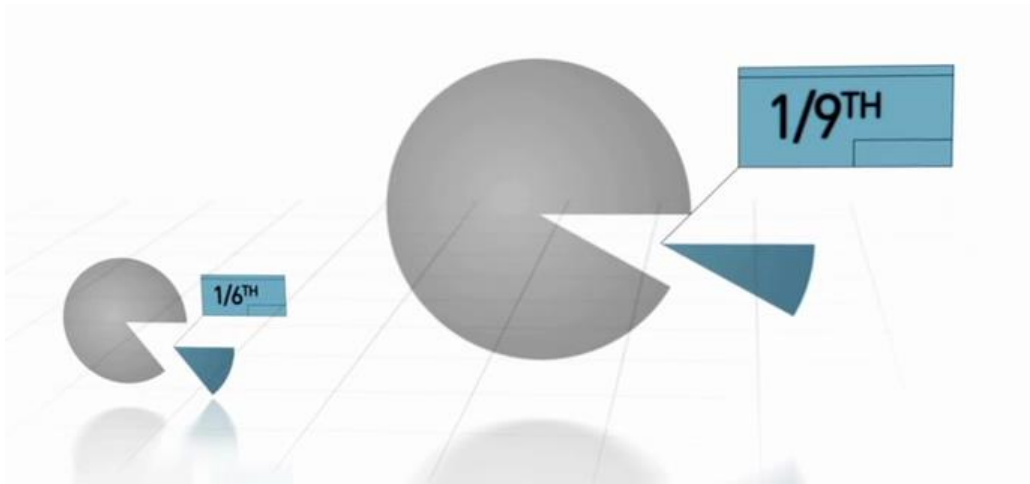
Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Iz take statistike nasprotniki kapitalizma sklepajo, da so revni vedno bolj revni in bogati vedno bolj bogati.

Problem takega razmišljanja je, da vzame v pogled le relativni prihodek, ne pa tudi absolutnega. Absolutni prihodek celotnih ZDA se je namreč zvišal in je zato 3,6 % od celotnega dohodka v 1997 višja številka kot 4,4 % v 1975.

Ponazorimo to s primerom pice:

vsakdo bi raje imel $\frac{1}{9}$ signifikantno večje pice kot pa $\frac{1}{6}$ manjše.

Slika 5: Relativno manjši delež kot absolutno večji, (vir: <http://goo.gl/dWvWUy>)

To zadevo je razlagala že Margaret Thatcher 22. novembra 1990 v Spodnjem domu britanskega parlamenta.

Izsek debate:

Hughes: »Ni dvoma, da je predsednica vlade v mnogih pogledih dosegla precejšen uspeh. Kakorkoli, obstaja ena statistika, ki je nihče ne izpodbija. V enajstih letih njenega vladanja se je razlika med najbogatejšimi 10 % in najrevnejšimi 10 % znatno povečala. Kako lahko na koncu njenega tretjega mandata upraviči dejstvo, da je veliko ljudi, ki so v situaciji, v kakršni sem jaz, relativno precej bolj revnih, kot so bili leta 1979. Gotovo lahko sprejme, da to ni točka, v kateri bi bila kot predsednica vlade ponosna na svoje rezultate.« (”House of Commons Thursday 22 November 1990,” neznano)

Thatcher: »Ljudje na vseh nivojih prihodka so na veliko boljšem, kot so bili leta 1979. Kar spoštovani gospod trdi, je, da bi bil rajši veliko revnejši, v kolikor bi bili tudi bogati manj bogati. Tako ne bi nikoli ustvarili bogastva za boljše socialne storitve, kot se je to tukaj zgodilo. Oh, kakšna politika. Raje bi videl revne še bolj revne, samo da bi bili bogati manj bogati. To je liberalna politika.« (”House of Commons Thursday 22 November 1990,” neznano)

Hughes Thatcherjevi očita, da se je luknja med najbogatejšimi in najrevnejšimi v času njenega vladanja povečala. Thatcherjeva mu pojasni, da se je življenjski standard vseh povišal, čeprav se je relativna razlika povečala. S tem pokaže nesmiselnost idej o manjšanju luknje med bogatimi in revnimi; ljudje, ki stojijo za temi idejami, bi raje videli revne še bolj revne kot pa, da bi vsi, vključno z bogatimi, bili še bolj bogati.

To lahko zaključim z reko: »Plima vzdigne vse barke.«

Kakorkoli že, pomembno je razložiti, zakaj se absolutni standard vseh viša z uvedbo neoliberalnih politik. Za to je več razlogov, navedel bom samo tri.

Prvi je ta, da nižji davki omogočijo razcvet gospodarstva. Razlaga tega je izjemno preprosta; država pusti potrošnikom več denarja, ki ga ti porabijo za nakup dobrin in storitev. Posledično je večje povpraševanje po teh dobrinah in storitvah ter podjetja, ki nudijo te dobrine oz. storitve, imajo več denarja več denarja. Oboje vodi k širjenju števila zaposlenih v podjetjih. Več ljudi je zaposlenih, več ljudi lahko porablja denar, da kupuje dobrine in storitve.

Drugi, manj birokracije olajša poslovanje podjetij.

Tretji, manj je korupcije in nepotizma – v kolikor privatno podjetje zaposluje nesposobne sorodnike, ki imajo zveneče priimke, to podjetje propade. To pa žal ne drži za javne zavode in podjetja, ki jih država dokapitalizira.

Mobilnost dohodka

Naslednje pomembna zadeva, ki jo poudarjajo libertarijanci je mobilnost dohodka [income mobility]; to je možnost, da se status spremeni, npr. da nekdo iz nižjega sloja z delom pride v srednji ali višji sloj. Kar je tukaj pomembno, je to, da graf porazdelitve bogastva z leti ostaja zelo

podoben, ljudje, ki pa predstavljajo določene skupine, se pa zelo razlikujejo. Mobilnost dohodka dejansko pomeni, da lahko revni splezajo po lestvi višje.

Da to lahko podpre raziskava *Income Mobility in the U.S. from 1996 to 2005*, ki jo je naredilo Ministrstvo za finance ZDA [Department of the Treasury] in izdalo 2008. Citiral bom štiri glavne ugotovitve.

»V Ameriškem gospodarstvu vidimo med leti 1996 in 2005 znatno mobilnost dohodka posameznikov. Več kot polovica davkoplačevalcev (56 % v enem merjenju, 55 % v drugem) se je premaknilo iz svojega kvintila v nekega drugega. Okoli polovica (58 % v enem merjenju, 45 % v drugem) teh, ki so bili v najnižjem kvintilu v 1996 se je premaknilo v višji kvintil do leta 2005.« (op.: prevod pisca)

»Mediana dohodkov davkoplačevalcev se je povečala za 24 odstotkov (po prilagoditvi inflacije). Dejanski dohodek dveh tretjin vse davkoplačevalcev se je skozi ta čas povečal. Naprej, mediana prihodkov tistih, ki so bili v 1996 v najnižjem kvintilu se je povečala bolj, kot se je povečala mediana prihodkov tisti, ki so v višjih kvintilih. Mediana (prilagojeno na inflacijo) prihodkov tistih davkoplačevalcev z najvišjimi prihodki v 1996, se je skozi ta čas zmanjšala.« (op.: prevod pisca)

»Sestava najvišje dohodkovne skupine se je skozi čas dramatično spremenila. Manj kot polovica (40 % po eni raziskavi, 43 % po drugi) tistih, ki so bili med najvišjimi 1 % v 1996, jih je še vedno bila med najvišjimi 1 % v letu 2005. Samo okoli 25 % posameznikov, ki so bili med najvišjimi $\frac{1}{100}$ % v 1996, so v 2005 še vedno bili med najvišjimi $\frac{1}{100}$ %.« (op.: prevod pisca)

»Stopnja relativne mobilnosti dohodka med različnimi prihodkovnimi skupinami v letih 1996 in 2005 je zelo podobna relativni mobilnosti dohodka v prejšnjem desetletju (1987 do 1996). Do neke mere je zvišujoča neenakost dohodka zvišala luknjo med dohodki. Kakorkoli, to je bilo izravnano z zvišujočo absolutno mobilnostjo dohodka tako, da se relativna mobilnost dohodka niti zvišala niti znižala v prejšnjih 20 letih.« (op.: prevod pisca)

Še tabela, ki prikazuje spremembo prihodka različnih kvintilov med leti 1996 in 2005.

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

1996 Income Quintile	Distribution of Percentage Changes in Income from 1996 to 2005 in \$2005							Percent Change in:		
	Decreased more than 50%	Decreased 25 to 50%	Decreased up to 50%	Increased up to 25%	Increased 25 to 50%	Increased 50 to 100%	Increased 100% or more	Total	Mean Income	Median Income
Lowest	6.8	4.6	6.9	8.6	8.7	15.0	49.4	100.0	232.5	90.5
Second	6.7	7.8	12.6	16.6	14.7	17.5	24.1	100.0	70.6	34.8
Middle	6.6	10.1	14.8	20.2	15.5	18.3	14.5	100.0	43.1	23.3
Fourth	7.9	10.6	17.3	21.7	17.6	15.8	9.1	100.0	28.3	16.6
Highest	14.0	14.0	17.3	19.5	14.0	12.7	8.5	100.0	26.2	10.0
Top 10%	18.6	15.6	16.4	17.1	10.9	12.0	9.6	100.0	27.6	2.9
Top 5%	25.0	16.3	15.4	13.3	9.4	9.6	11.1	100.0	29.5	-6.8
Top 1%	38.9	13.8	12.1	8.6	6.0	7.6	13.0	100.0	12.5	-25.8
All Income Groups	8.6	9.7	14.2	17.7	14.3	15.8	19.7	100.0	38.0	24.2

Slika 6: Distribucija odstotkovne spremembe prihodkov od 1996 do 2005 (v ZDA), (vir: <http://goo.gl/U1mB2L>)

Raziskava dokazuje, da mobilnost dohodka je in to še kako prisotna sploh pa najnižjem sloju. Kar polovici, ki je bila v letu 1996 najrevnejša, se je dohodek povečal za 100 % ali več.

Kakorkoli že, tudi če bi se sprijaznili s tem, da je neenakost slaba in da bi jo nekdo moral reševati (ne posamezniki sami kot se to dogaja danes, ampak nekdo drug), to gotovo ne bi smela biti vlada kot imajo to v mislih marsikateri moderni liberalci.

Kot je, z Nobelovo nagrado nagrajen, ekonomist Joseph Stiglitz povedal v intervjuju za Spiegel leta 2012, je vlada sama kriva za večino neenakosti. (povz. po "Inequality in the US: Interview with Economist Joseph Stiglitz - SPIEGEL ONLINE," 2012)

Podal je primer: leta 2008 je George W. Bush trdil, da ZDA nimajo dovolj denarja za zdravstveno zavarovanje revnih ameriških otrok, ki stane nekaj milijard na leto. Istega leta je nastala 150 milijard težka potreba po dokapitalizaciji zavarovalnice AIG, za katero pa se je našel denar.

Problem je v tem, da kakor hitro ima vlada moč uravnavati in posegati v gospodarstvo, se pojavijo lobiji, ki politiko plačujejo kampanje in posledično jim ti politiki pomagajo nazaj. Tak sistem inherentno začne delovati po principu en dolar, en glas namesto ena oseba, en glas.

O tem je govorila tudi Cathy Reisenwitz: »Jeza na koruptivne politike izhaja iz težavnosti nadzora vlade. Vera v ta sistem velike vlade zahteva vero v ljudi, ki vlado upravljajo. Ampak če se lahko karkoli naučim iz vsakega koščka znane zgodovine, je to naslednji nauk: sistem, ki zahteva da ljudje zaupajo posameznikom, da ne delajo v svoje lastne interese, ni dober sistem.« ("Cathy

Reisenwitz: 10 great quotes," 2012) Ta nauk ne aplicira na laissez-faire gospodarstvo; že Smith je razlagal, da v laissez-faire gospodarstvu vsak dela za svoje interese in oba imata od tega korist. Pri sistemu vlade temu ni tako, ljudstvo od tega nima koristi.

To me pripelje do tega, da v poslu zmagata oba.

[Posel je obojestransko prostovoljen in s tem tudi obojestransko dobrodejen](#)

V laissez-faire kapitalizmu ima delavec po navadi na voljo več možnosti. Včasih ima več možnosti zaposlitve, včasih pa ima tudi možnost zaposlitve pri določenem podjetju ali pa nezaposlenost. Če pride do tega, da delavec nima nobene možnosti zaposlitve, to rešuje čas, v kolikor sistem že je laissez-faire kapitalizem ali pa premik v laissez-faire kapitalizem (recimo odprava minimalne plače, ki omogoča zaposlitev delavcem, ki ne uspejo proizvesti dovolj za minimalno plačo).

V kolikor ima delavec več možnosti so ene boljše od drugih – to sploh velja pri primerjavi zaposlenosti in nezaposlenosti.

V poslu zmagata obe stranki, ker obe poslujeta druga z drugo samo zato, ker je to najboljša možnost. Delavec bo vedno delal tam, kjer mu bo, po njegovih kriterijih, najboljše. Delodajalec bo vedno zaposlil tistega, ki bo, po njegovih kriterijih (ti so sicer pri različnih delodajalcih veliko bolj podobni kot so si razlogi delavcev, da delajo), najboljše delal.

[Izkoriščanje](#)

Še zadnja tema, ki se je moram dotakniti pri pravičnosti sistema je izkoriščanje delavcev. Opisal bom, zakaj v poslu zmagata oba in zakaj kapitalizem ne izkorišča delavcev.

Pa naj začnem s citatom iz ankete mladih: »Saj je zgrajen na izkoriščanju ti. manjvrednih ljudi.« Ljudje, vsaj nekateri (z Marxom na čelu), verjamejo, v to, da je laissez-faire kapitalizem zgrajen na izkoriščanju delavcev.

Vzemimo primer tovarne čevljev. Delavec za vsak izdelan par čevljev dobi 1 €. Kapitalist lahko proda vsak par čevljev za 50 €. Cena materiala je 5 € za vsak izdelan par. Delavec torej proizvede 45 €, plačan je pa le 1 €; marsikdo bi temu rekel izkoriščanje. Problem je, da ta izračun prepozna

le vrednost materiala ter pripomočkov in dela, ignorira pa doprinos kapitala k produktivnosti. To predpostavlja, da 45 € profita pride le od dela delavca in ne še od drugih faktorjev.

Napačnost te predpostavke bom pokazal s preprostim primerom: dve osebi (x in y) sta na samotnem otoku. Dan porabita tako, da ribe lovita z rokami – v takšnih pogojih vsak uspe uloviti eno ribo na dan. Nekega dne se Y odloči, da ta dan ne bo jedel, ker bo svoj čas porabil za izdelavo ribiške mreže, ki mu bo kasneje pomagala pri ulovu več rib. Ko ima Y mrežo izdelano, lahko z njo ulovi tri ribe na dan, kar mu omogoča, da lahko lovi ribe samo enkrat na tri dni, ostale dni pa ne rabi početi ničesar. Kakorkoli že, tudi X se odloči, da si želi izboljšati življenje, vendar pa X ne želi biti en dan lačen, zato da bo razvil mrežo. X in Y se dogovorita tako: Y bo X posodil svojo mrežo, pod pogojem da mu ta za to plača eno ribo na dan. Y zdaj ne rabi delati ničesar in bo še vedno dobil eno ribo na dan, X pa lovi z mrežo in ima na koncu dneva dve ribi. Obe stranki, X in Y, sta na boljšem. Xovo delo kot tako prinese le eno ribo, ostali dve prinese Yov kapital, tj. mreža. Y da X še eno ribo več, kot to proizvede njegovo delo, samo zato, da bi ga vzpodbudil, da še dalje dela zanj.

Nazaj na tovarno čevljev. Tisti, ki trdijo, da kapitalisti izkoriščajo delavce, prepoznajo le nominalno vrednost čevljev, ki vključuje le material, elektriko, stroje ..., ignorirajo pa realno vrednost, ki je rezultat izrazitega povečanja produktivnosti, ko delavec dobi stroj. Recimo, da lahko zdaj delavec proizvede deset parov čevljev vsako uro. Kaj bi bilo, če mu kapitalist ne bi posodil strojev? Delavec bi samo s svojimi rokami proizvedel veliko manj parov čevljev, če bi sploh kakšnega. Teh 45€, ki so zasluženi na vsak par čevljev, ne proizvede samo delavčevo delo, ampak predvsem kapital, ki mu ga nudi kapitalist.

Delavec je plačan približno toliko, kolikor dejansko proizvede oz. še več. Zakaj? Res je, da marsikateri kapitalist želi izkoriščati svoje delavce, ampak problem nastane, ker jih dovolj veliko število želi izkoriščati in zato mu vsak ponudi malo več, dokler ne pride njegova plača približno do vrednosti tega, kar je proizvedel.

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Če nekdo na mesec proizvede za 600 € profita, bi mu marsikateri kapitalist rad plačal le 50 €, vendar ravno zato, ker si vsi izmed njih želijo plačati čim manj, mu bo drugi pripravljen dati 55 € in tretji 60 € in tako naprej, dokler njegova plača ne doseže približek tega, kar proizvede.

Kapitalist je upravičen do razlike med tem, kolikor je vredno delavčevo delo in tem, kolikor dobi za proizveden izdelek zato, ker je njegov kapital tisti, ki prinese to razliko. Naštevali bi lahko še druge razloge za nagrado, kot so tveganje, ko investira v kapital ipd.

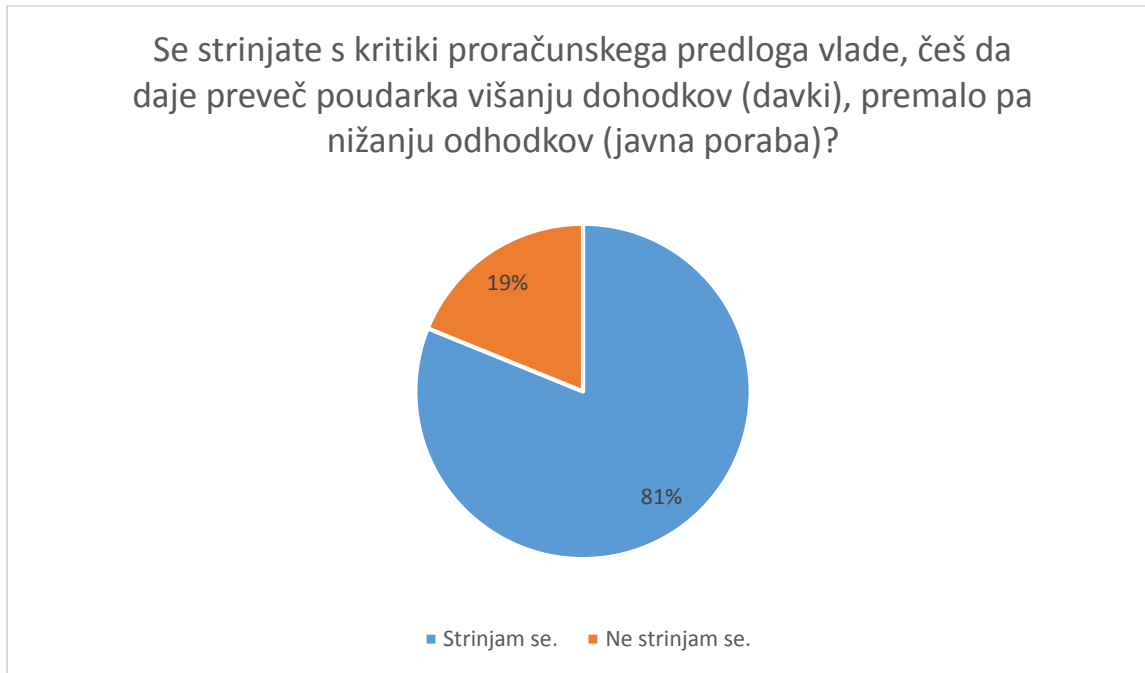
To me vodi naprej in stran od pravičnosti v vlogo vlade v kapitalizmu oz. zakaj je boljše, če vlada ne posega v gospodarstvo.

Vladni posegi v gospodarstvo

Preden grem na konkretne zadeve, naj navedem rezultate Delove ankete v okviru projekta Revolt.

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Graf 3: Se strinjate s kritiki proračunskega predloga vlade, češ da daje preveč poudarka višanju dohodkov (davki), premalo pa nižanju odhodkov (javna poraba)?, (vir: <http://goo.gl/ZXBgey>)

Tudi na podlagi rezultatov te ankete bom pokazal nepoznavanje neoliberalnih idej v slovenski javnosti.

Minimalna plača

Prva zadeva, kar se tega tiče je minimalna plača, ki je direktno povezana z razlago o tem, kako bi velika količina kapitalistov rada izkoriščala svoje delavce. Vsak delavec je plačan približno toliko, koliko proizvede.

Več anket izvedenih s strani časopisne hiše Delo je pokazalo mnenje Slovencev o minimalni plači. Prva je bila izvedena v okviru Dela Stik.

Slika 7: Je v Sloveniji treba znižati minimalno plačo ali jo pustiti na sedanji višini (783,66 €), (vir: <http://goo.gl/xjdMmJ>)

Druga anketa pa je bila izvedena v okviru projekta Revolt in alternative: Ideje za boljši jutri. V tej anketi se je za ohranitev trenutne minimalne plače (783,66 € bruto) izreklo 84 %, za zmanjšanje ali ukinitvev pa 16 %. Ta anketa je nekoliko manj zanesljiva, saj vsebuje manjši vzorec (N = 174).

K ohranjanju minimalne plače pozivajo tudi sindikati (predvsem KSJS).

Po mnenju društva Svetilnik je pri minimalni plači problem ta, da se ljudje bojijo, kaj bo, če se stvari spremenijo. Kot je že bilo in še bo opisano, smo Slovenci izjemno konservativni v tem smislu, da ne želimo probati ničesar novega. Na ta sistem, na sistem velike vlade, smo bili navajeni in strah nas je, kaj bi se lahko zgodilo, če gremo v neznano. Iz tega izhaja rešitev; o teh tematikah bi moralo teči čim več pogovorov v javnosti, ljudem je potrebno razlagati te stvari, potrebno bi jim bilo razlagati, zakaj bodo z laissez-faire kapitalizmom na dolgi rok na boljšem.

To me pelje malo nazaj. Slovenci vidijo minimalno plačo kot neko varovalno. Ko ima službo, vidi minimalno plačo kot nekaj, kaj poskrbi, da je ekonomsko varen v vsakem primeru. Problem je v tistih, ki te sreče, da imajo službo, nimajo.

Problem nastane, ko želi biti delavec mlad človek brez izkušenj, nekvalificiran starejši, nekdo, ki se je izobraževal za poklic, ki je do danes izginil, nekdo, ki se je uradno upokojil pa bi še rad par ur na dan delal ipd. Ti ljudje le stežka ali pa sploh ne morejo v mesecu proizvesti toliko, kolikor od kapitalista država zahteva, da ga plača.

V kolikor delavec proizvede manj, kot ga delodajalec plačuje, si delodajalec, jasno, dela izgubo in delodajalci, ki delajo izgubo v laissez-faire kapitalizmu propadejo.

V izjemni manjšini so tisti mladi, ki imajo tako ogromen potencial, da se delodajalcu na začetku spleča plačevati izgubo zato, da bo enkrat dobil toliko več.

Pri tej temi je nujno poudariti, da je v skladu z mobilnostjo dohodka, tako nizka plača le začetna točka za npr. mlade. To podkrepi tudi raziskava Ameriškega ministrstva za delo iz leta 2012: več kot polovica (50,6 %) delavcev, ki dobivajo minimalno plačo ali manj so stari med 16 in 24 let. Od tistih delavcev, ki so stari med 25 in 34 let, jih le 20,3 % dobiva minimalno plačo ali manj, od tistih, ki so stari med 35 in 44 le 10,9 %. Trend kaže, se s starostjo niža odstotek tistih, ki dobivajo minimalno plačo ali manj.

Isto ministrstvo je objavilo tudi statistiko, da je okoli 70 % tistih, ki so na minimalni plači študentov in tistih, ki jim je to sekundaren prihodek. Večina teh izhaja iz oz. živi v gospodinjstvih, ki niso revna.

Tukaj spet pridemo Delove Revolt ankete. Vprašanje je bilo: »Kako bi se bilo treba lotiti reševanja problema brezposelnosti mladih?«

Graf 4: Kako bi se bilo treba lotiti reševanja problema brezposelnosti mladih, (vir: <http://goo.gl/aNjxOx>)

Anketirani v večini mislijo, da bi morali problem reševati s pomočjo vlade. Ta pomoč vlade so subvencije gospodarstvu ter mladim. Torej, po eni strani bi ljudje radi, da vlada subvencionira gospodarstvo ter ga sama spodbuja po drugi pa se ti isti ljudje borijo proti zmanjševanju davkov za podjetja (davek na premoženje, davek na dobiček, davek na dohodek pravnih oseb itd.). Kontraproduktivnost tega, mislim, da je jasna.

Poleg povedanega naj še spomnim na to, da se pa hkrati 81 % strinja s tem, da bi morala država zmanjšati odhodke. To kaže na zmedenost in ne poznavanje sistema ter neoliberalnih idej – ko jih ne poimenujemo neoliberalne jih ljudje v teoriji podprejo, ko gredo na konkretne zadeve, kjer bi te ideje podprli v praksi pa jih z veliko večino zavračajo.

Iz minimalne plače izhajata dva največja problema; prvi problem je brezposelnost, ki bi jo lahko z ukinitvijo minimalne plače porezali. Mislim, da je bolje delati za 200 € kot za 0 €. Ali ni boljše imeti 100 ljudi, ki pridobiva izkušnje za nižjo plačo kot pa 80 za višjo? Ostalih 20 ne bodi nobene možnosti in tako (p)ostanejo revni. Kot sem pa že pokazal prej, ko sem govoril o mobilnosti dohodka, ta znesek jasno in dokaj zraste. Kar minimalna plača za sabo potegne je, da npr. mladi ne dobijo priložnosti za delo, s katerim bi si lahko pridobili izkušnje, potrebne za bolj učinkovito

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

delo. Vsi ti, ki želijo delati pa ne smejo, bi lahko nekaj doprinesli (mladi sploh na dolgi rok) k razvoju gospodarstva. Oba razloga sta tesno povezana in imata za skupni imenovalec ne razvoj gospodarstva.

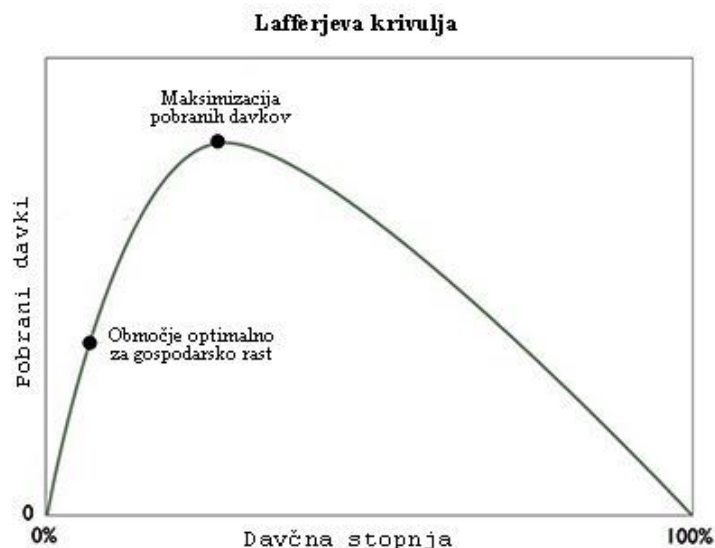
Menim, da mladim lahko zagotavljamo službe s pomočjo države, v kolikor ta pomoč države pomeni ukinitvev minimalne plače. Gre za ukrep, s katerim pomagamo gospodarstvu, brezposelnim in na koncu koncev celotni družbi (plima dvigne vse barke).

Navedem naj še dejstvo, da nobena izmed skandinavskih držav, ki jih tako radi navajamo kot socialne države, države, kjer so razlike med bogatimi in revnimi manjše, nima uzakonjene minimalne plače. Enako velja za Švico in Nemčijo.

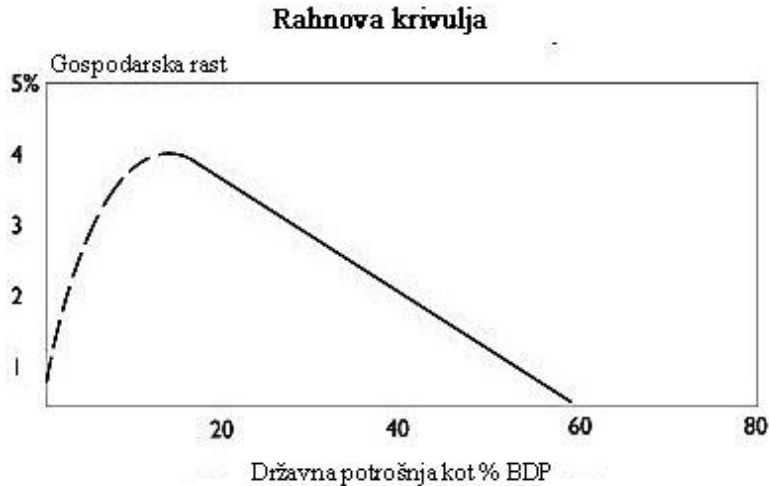
Kjer minimalne plače ni, se plače določijo s pogajanjem med socialnimi partnerji, na ravni podjetij ali na ravni individualnih pogodb.

Privatizacija in davki

Naslednje področje vladnega vmešavanja v gospodarstvo je privatizacija in s tem povezani davki. To je še eno področje, na katerem želim dokazati, da bi bili vsi na boljšem, v kolikor bi bili bolj odprti za ideje neoliberalizma in bi jih sprejeli.

Slika 8: Lafferjeva krivulja, (vir: <http://goo.gl/Y4F4Eh>)

Slika 9: Rahnova krivulja, (vir: <http://goo.gl/93d6OE>)

Na prvi sliki je Lafferjeva krivulja, ki prikazuje količino pobranih davkov v odvisnosti od davčne stopnje. Na drugi sliki je Rahnova krivulja, ki prikazuje gospodarsko rast v odvisnosti od državne potrošnje.

»Visoka državna potrošnja torej pomeni visoke davke, visoki davki pa, da ima zasebni sektor na voljo manj kapitala in ker je država pri alokaciji kapitala precej manj učinkovita kot zasebni sektor, dobimo ene najdražjih avtocest in eno najdražjih termoelektrarn. In negativno gospodarsko rast za priboljšek.« (Novak, 2013)

»Državna potrošnja prej omenjenih Švice in Estonije se giblje v okolici 35% BDP. Obe državi sta ob tem priča stabilni gospodarski rasti. Državna poraba Slovenije je medtem že preseгла 50% BDP. To pomeni, da država za več kot polovico vsega ustvarjenega oskubi državljane in poplenjeno dostavi v upravljanje politikom. V času krize, ko bojda izvajamo huronsko varčevanje, se je ta delež po podatkih SURS povečal iz 44,3% BDP leta 2008 na 50,7% leta 2011. /.../ Primež države v gospodarstvu je danes še večji kot je bil pred leti. Vsako leto pa je bolj jasno kam nas vodi to upiranje tržnemu gospodarstvu.« (Novak, 2013) je še zapisal Novak v članku Dve desetletji demokratičnega socializma.

Spet pridemo do problema, s katerim se največ soočamo v Sloveniji. Vstajniki nosijo plakate kot je ta na desni – ljudje zamenjujejo najbolj osnovne pojme. Vlada viša davke in državno porabo, ljudje temu pravijo neoliberalizem. Neoliberalizem ni krčenje socialnih transferjev, da lahko da vlada denar za dokapitalizacijo bank; neoliberalizem je umik države tako iz gospodarstva, kar pomeni znižanje obdavčitve podjetij, prekinitev dokapitalizacij, privatizacija, hkrati pa tudi v veliki meri iz sociale. Ljudje so upravičeno jezni, da se njihov denar meče v bančno luknjo (če že država troši, naj troši za pomoč ljudem direktno, vendar mislim, da niti to ni dobro), problem pa je, da so politiki uspešno prepričali ljudi, da je to neoliberalizem.

Slika 10: Plakat s protestov, (vir: <http://goo.gl/RU2j2z>)

Tudi iz tega izhaja to, da je v Sloveniji nujno potrebna odprava državnega monopola v šolstvu in da je skrajni čas za primerno debato in ozaveščanje ljudi o tem, kaj neoliberalizem dejansko je.

Govori se o nekakšni krizi kapitalizma v Sloveniji.

Pravega kapitalizma oz. neoliberalizma, kot ga je opisoval Smith, v Sloveniji (in tudi drugod) ni in ga, če bomo tako nadaljevali, še dolgo ne bo.

Situacija je taka, da je skoraj četrtnina celotnega slovenskega gospodarstva v neposredni državni lasti, v petih od devetih največjih podjetij na Ljubljanski borzi ima vsaj kontrolni delež, koliko podjetij pa ima v posredni lasti pa je nemogoče ugotoviti, ker se lastniške verige vlečejo v nedogled. Študija OECD, Product Market Regulation, iz oktobra 2010, Sloveniji v kategoriji javnega lastništva na lestvici od 1 do 6 pripisuje oceno 3,86 oz. povedano z drugimi besedami, Slovenija je uvrščena na tretje mesto po državni kontroli, takoj za Rusijo in Kitajsko.

Kar pa imamo danes je kapitalizem, v katerem ima država veliko vlogo in moč, kar posledično omogoča korupcijo, nepotizem, reševanje podjetij, s slabimi poslovnimi plani, na račun državljanov itd.

Danes prihajajo na dan neoliberalne ideje, nekaj se celo dela v tej smeri (privatizacija), v veliki meri pa še zdaleč ne dovolj, kar je razlog za vse slabše razmere v državi, delno tudi za slabši življenjski standard. Pri vsem tem pa ljudje ne razumejo, da soobstoje prihajanja neoliberalnih idej in slabši življenjski standard še ne pomeni koherence med njima in da je dejanska koherenca med slabšim življenjskim standardom in dejanji, ki so daleč od neoliberalnih. Pa tudi če obstaja koherenca med neoliberalnimi idejami in slabšim življenjskim standardom je to izključno zato, ker smo se uvedbe teh idej slabo lotili ali ker še nismo naredili dovolj ali pa ker rezultati ne pridejo čez noč.

Ljudje so zaznali, da je v državi problem, prišli so na proteste. Žal pa so se reševanja problema lotili tako, da zagovarjajo večjo moč vlade, torej še več tega, kar imamo danes.

Solidarnost, stranka nastala iz vstajniških gibanj, je v ustanovnem programu kot cilj stranke navedla: »graditev solidarnosti in socialne pravičnosti kot alternative neoliberalni ideologiji, ki ji ne gre le za svobodno delovanje trga in pošteno tekmovalnost, temveč ščiti obstoječa družbena razmerja in enosmerno kopičenje bogastva. To največkrat ni posledica sposobnosti in konkurenčnosti, temveč obstoječe in podedovane porazdelitve bogastva, moči ter privilegijev, in se kaže v poglobljanju prepada med bogato manjšino in revno večino, v uničevanju socialne države in v privatizaciji javne lastnine.« (stranka Solidarnost 2013)

Med političnimi cilji stranke je tudi državna sanacija gospodarstva, vključno z bankami, in ohranitev državnega lastništva podjetij.

Ljudje ne razumejo dejanskega problema:

1. pod imenom neoliberalizem razumejo slabši življenjski standard, ki pa vsaj na dolgi rok ni rezultat neoliberalizma, ampak nasprotnega,
2. problem vidijo v ljudeh, ki so na oblasti, ne pa v sistemu kot takemu.

Naj samo še podam komentar na drugo točko: ljudje se menjujejo, problemi ostajajo.

Kaj narediti, da rešimo ta problem razlagam in še bom razlagal skozi nalogo, točno pri tematiki vloge države v gospodarstvu, davkih ipd.:

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

- privatizacija in umik države iz gospodarstva, s čemer bomo dosegli:
 - o podjetja s slabimi gospodarskimi plani propadejo, namesto, da jih znova in znova rešujejo davkoplačevalci (ki povrh v tem ne vidijo smisla) z dokapitalizacijami,
 - o znižanje količine korupcije in nepotizma (propad podjetij, ki zaposlujejo nesposobne ljudi s priimki),
 - o povečanje konkurenčnosti,
 - o tržna tekma bo bolj poštena – sodstvo je manj naklonjeno tujim lastnikom kot državi kot lastniku,
- signifikantno znižanje davkov na vseh področjih, s čemer ne samo privabimo tuje investitorje, ampak hkrati omogočimo tudi boljše razmere za slovenska podjetja (spet: plima dvigne vse barke),
- uvedba enotne davčne stopnje, s katero dosežemo poenostavitev in transparentnost, predvsem pa nagrajujemo delavnost,
- zniževanje stopnje birokracije.

Kako poskrbeti za revne?

Poleg splošnih vprašanj o kapitalizmu se odpirajo tudi druga vprašanja, kot je na primer kako poskrbeti za tiste na dnu družbe.

Tukaj bom odprl vprašanje, ali je bolje, da vlogo skrbstva za revne prevzame država s sistemom socialne varnosti, ali je bolje, da je to prepuščeno ljudem samim z dobrodelnimi organizacijami. Nekoliko kasneje bom se še dotaknil javnega šolstva.

Sistem socialne varnosti

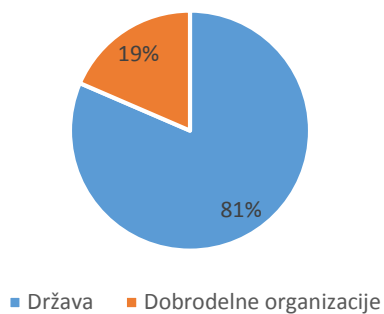
Začnimo s sistemom socialne varnosti, ki ga zagotovi država. Na sistem socialne varnosti bom pogledal z vidika klasičnih liberalcev oz. libertariancev in z vidika modernih liberalcev. Ugotavljal bom njihovo mnenje in argumentacijo potrebe s strani države zagotovljenega sistema socialne varnosti, nadalje bom ugotavljal njihovo mnenje o učinkovitosti alternativ, ki se nam ponujajo, in za konec bom ugotavljal še njihovo mnenje o tem, kateri sistem je boljši.

Socialna država se je začela z Bismarckom v 1880ih. Bismarck je bil nemški kancler, imenovan tudi železni kancler. Takratna Nemčija pod njegovo vladavino je bila znana kot avtorska desničarska država. V taki situaciji so socialni demokrati (socialisti) želeli prevzeti državo, poskušali so priti na oblast. Bismarck je, zato da bi obdržal svojo oblast, uvedel vrsto zakonov, s katerimi je postavil temelje in prvo dejansko socialno državo. Začenši z letom 1883 uvede koncept upokojitve, zdravstveno varstvo in zavarovanje za zaposlovanje [employment insurance] (finančna pomoč za ljudi, ki ne morejo delati, zaradi bolezni, bolniške ipd.). S tem z ljudmi sklene »pakt«: dam vam denar, a ne moči. Kupi svojo moč. (povz. po "Otto von Bismarck," 2014)

Naj navedem še rezultat ankete mladih:

Graf 5: Ali menite, da bi za revne morala poskrbeti država (s sistemom socialne varnosti) ali menite, da bi za pomoči potrebne morale poskrbeti dobrodelne organizacije na prostovoljni ravni?, (vir: lastna izdelava)

Ali menite, da bi za revne morala poskrbeti država (s sistemom socialne varnosti) ali menite, da bi za pomoči potrebne morale poskrbeti dobrodelne organizacije na prostovoljni ravni?

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Kar trdijo mnogi moderni liberalci (in ostali kritiki kapitalizma), je, da je prosti trg zgrešil zagotovitev pomoči revnim, zato mora v to stopiti država. To podprejo z dejstvom, da se relativna razlika med bogatimi in revnimi veča. Navajajo dejstva, da v Sloveniji pod pragom revščine živi več kot 270 000 ljudi in razlagajo, da Slovenija ni več socialna država, kot bi to naj bila po ustavi (drugi člen: »Slovenija je pravna in socialna država.« (Anon 1991))

Naj spet citiram program Solidarnosti. Ko pišejo, kakšno državo hočejo: »državo z visoko stopnjo solidarnosti«. (stranka Solidarnost 2013)

Dušan Plut piše za Delo: »Slovenija nemudoma opustiti neoliberalno mantro in najprej vzpostaviti ekosocialni kapitalizem oziroma »solidarizem«.« (Anon 2013c)

Malo druge tematike pa se dotakne program SD »Neoliberalna strategija politične stranke in mehanizme javnega delovanja in povezovanja ljudi postopno razgrajuje, jemlje veljavo združevanju in kolektivnemu nastopanju.« (stranka SD 2013)

Kritiko individualizma navaja tudi Senegačnik (1999, 228 – 235), ko pravi, da slovensko duhovno podnebje spodbuja k etični shizofreniji in etično shizofren človek ni sposoben etičnih vezi, vodi pa ga le lasten interes.

Tudi predsednica vlade Alenka Bratušek je kot predsednica največje parlamentarne liberalne stranke po dogovoru o proračunu (konec septembra 2013) 2014 izrazila veselje, da se socialna država ohranja. (povz. po "Koalicija enotna: 'S proračunom 2014 se ohranja socialna država',"
2013)

Tukaj so še vstajniki, katerih glavna zahteva (ali ena izmed glavnih) je ohranitev in okrepitev socialne države.

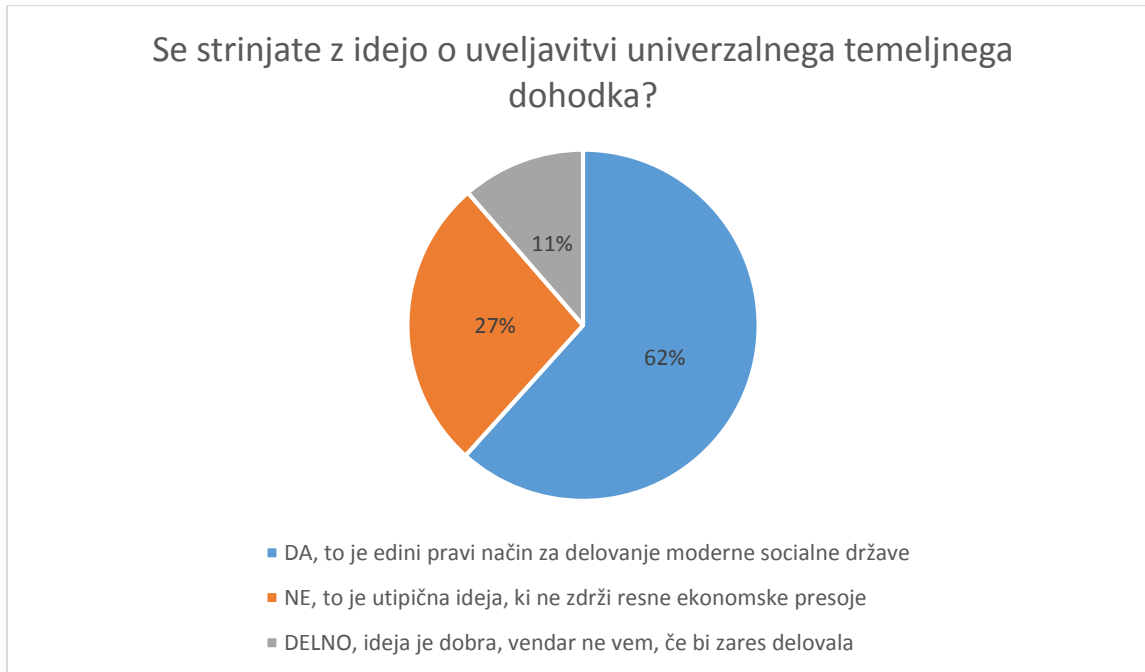
V današnji Sloveniji velja, da je socialna država nekaj inherentno dobrega.

Podobne ideje najdemo tudi drugod. Nova nemška levica (Linke) vidi model trajne rasti, s katerim bi dominantno vlogo dobička in vse večjo družbeno neenakost nadomestili z okolijskimi in družbenimi strukturnimi spremembami gospodarstva in sicer želijo sonaravni razvoj, polno zaposlenost, solidarnost, družbeno pravičnost, socialno varnost, blaginjo skupnosti itd.

Nenazadnje, tudi demokratski predsednik Obama je v predvolilni kampanji obljubljal širjenje socialne države in med drugim z uvedbo *Obamacare* programa, je to tudi storil.

Poglejmo še javnomnenjsko raziskavo Delo Revolt:

Graf 6: Se strinjate z idejo o uveljavitvi univerzalnega temeljnega dohodka?, (vir: <http://goo.gl/GPfql1>)

Poleg protestov je to še en dokaz, da ljudje danes želijo socialno državo.

Zdaj pa pogledajmo temu nasprotni, libertarianski pogled.

Kar predpostavljajo kritiki, je, da se individualizem in solidarnost (posameznikov!) izključujeta. Predpostavljajo, da ljudje kot taki niso solidarni in tako jo želijo vsiliti s strani države.

Prva stvar, ki jo trdijo libertarianci je, da lahko posameznik hkrati prispeva k razvoju gospodarstva (in s tem življenjskega standarda celotne družbe; npr. Bill Gates) s tem, ko dela za svoj lasten dobiček, ter je sočuten in solidaren tako, da daje del zasluženega denarja v dobrodelne organizacije, ga deli sam itd.

Da to prinaša srečo je v Utilitarizmu poudaril že Mill: »Kadar ljudje, ki so zadosti srečni s svojo zunanjo usodo, v življenju ne najdejo veselja, ki bi se jim zdelo dragoceno, je to le zato, ker srbijo zgolj zase, ne pa tudi za druge.« (Mill, 2003, str. 22) Mill želi povedati, da kadar dosežemo

zadosten standard življenja (zunanja usoda) materialno gledano, nam veselje prinaša le še skrb za druge. Podobno so leta 2012 odkrili raziskovalci Princetonske univerze: denar prinaša srečo, vendar le do letne plače 75000 \$ (povz. po "Study: Money Buys Happiness When Income Is \$75,000 - TIME," 2010). Tako Mill kot omenjena raziskava kot vsi ostali, ki so raziskovali to področje, so postavili podlago za pomembno ugotovitev: če denar po neki (relativno nizki točki) ne prinaša več sreče, se bodo gotovo pojavili ljudje, ki bodo ugotovili, da jim ne samo ne škodi, ampak predvsem koristi, če ga delijo z drugimi. Pomembno pri tem je, da morajo kot razsodni posamezniki do te ugotovitve priti sami, saj jim vladna prisila po deljenju denarja te razsvetlitve ne bo prinesla.

Predvsem večina navadnih ljudi iz nižjega in srednjega razreda je do te ugotovitve že prišla. Med bogatimi pa lahko omenim Gatesa, ki je kot najbogatejši človek, kot zloben kapitalist, podaril več kot 28 milijard za pomoč ljudem po svetu – predvsem za razvijanje in zagotavljanje zdravil v Afriki.

Pa tudi pri drugih, povsem navadnih ljudeh danes v Sloveniji vidimo, da si ljudje pomagajo med seboj. To je večinokrat znotraj družine ali kroga znancev... Ko pa pride do posebnih razmer, pa se sočutje pokaže v najboljši luči. Pomislite, koliko prostovoljnih gasilcev, pripadnikov civilne zaščite in sosedov, ki ne bodo za to nikoli plačani, je pomagalo pri naravnih katastrofah, za primer lahko vzamemo to, ki je se zgodila pred kratkim, ko je Slovenija bila v žledu. Sočutje je prisotno pri ljudeh in to ne samo v Sloveniji.

Ne samo, da je sočutje prisotno danes, sočutje je bilo prisotno vedno. Konec koncev bi človek propadel, če ne bi v sebi imel sočutja, predvsem, ko je bil podjarmljen pod kraljem, ki je deloval proti ljudem.

Za primer vzemimo cehe. Cehi so imeli med drugim tudi socialni značaj – ljudje, ki so lahko, so vanj plačevali članarino, iz te pa so oblikovali obliko stanovske pomoči – ostarelim obrtnikom so dajali pokojnino, ovdovelim ženam in otrokom so dajali denarno pomoč itd. Izrednega pomena

je, da je bil ta pojav prisoten v srednjem veku, pred kakršnokoli socialno državo in v času, ko je vlada delala izrazito proti ljudem.

Človeško sočutje se je še posebej pokazalo danes v krizi, ko vidimo pomanjkljivosti tega sistema velike vlade (sploh v Sloveniji), ko se socialna država krči, ker vlada več ne uspe zagotavljati tega, za kar pobira davke. Karitas, Rdeči križ, Anina zvezdica, Društvo prijateljev dobrote, Zveza prijateljev Mladine in še ogromno drugih, ki jim delam krivico s tem, ko jih tukaj ne omenjam, organizacij na prostovoljni ravni dela na podlagi sočutja do sočloveka in pomaga soljudem.

Tako iz zgodovine kot iz današnjih dni imamo dovolj dokazov, da ljudje kot taki so sočutni in trditi, da je človek egoistično bitje, ki poskrbi samo za sebe je nesmisel. Jasno se tudi to ponekod pojavlja, vendar še v večji meri na drugi strani vidimo sočutje.

Ne glede na povedano pa za trenutek predpostavimo, da ljudje niso sočutni in ne želijo pomagati drugim, ne glede na to, da je to njihova dolžnost («Vsakdo mora prevzeti nase svoj delež opravkov in žrtev, potrebnih za zavarovanje družbe ali njenih članov pred krivico in nadlegovanjem.» (Mill, 2003, str. 211) Nadlegovanje je tukaj mišljeno drugače, kot se uporablja danes; mišljena je škoda, pomanjkanje – bolj na splošno). V tem primeru: »Posameznik /.../ s svojimi dejanji drugim škoduje ali pa kaže vsaj na pomanjkanje potrebne skrbi za njihovo dobrobit, ne da bi na ta način že tudi kratil katero od njihovih pravic. Kriva sme v takem primeru pravično kaznovati le javno mnenje, ne pa tudi zakon.« (Mill, 2003, str. 211) Če določen posameznik ne opravlja svojih dolžnosti, ki so mu pripisane v družbi (skrb za revne je ena izmed njih), ga morajo doleteti neformalne sankcije, ne pa formalne. Država oz. zakon nima legitimnosti ga za to kaznovati, s tem, da mu premoženje na silo odvzame, ne glede na to, da bi s tem samo opravljal posameznikove dolžnosti. V kolikor neformalne današnje neformalne sankcije ne zadostujejo, naj se te okrepijo.

Kakorkoli že, vrnimo se na dejstvo, da večina ljudi je sočutna (tisti, ki pa niso pa so za to kaznovani). Kot lahko vidimo iz vsakdanjih medijev in kar je podprla tudi prej navedena anketa, Slovenci še precej podpirajo socialno državo. Vprašanje je, zakaj je temu tako?

Pred prihodom socializma na Slovensko je bil tukaj v skladu z relativno nerazvitostjo dokaj nizek standard življenja. Ljudje so si pomagali za to, da so sploh preživeli. Socializem pa je prinesel redistribucijo premoženja, sistem socialne varnosti, vladno rešitev temu problemu. Ljudje so, v upih po boljšem življenju, to jasno in legitimno podprli. Problem, ki je iz tega nastal pa je slednji. Sistem socialne varnosti zagotovljen s strani državi je postal monopolni sistem. Ne da bi dobrodelne organizacije prepovedali (z izjemo cerkvenih, ki so jih onemogočali), ampak s tem, ko je ta vladni sistem nekaj časa deloval, saj so bile razmere dovolj dobre, so se ljudje navadili zanašati se na državo. S tem, ko so se na to navadili, so postali odvisni od tega sistema. Vse to je vodilo to tega, da si ljudje ne znajo več predstavljati druge možnosti. Ljudje si ne znajo predstavljati, kako bi bilo, če bi ukinili socialno državo, ne morejo verjeti, da bi lahko bilo boljše.

Še en razlog za podporo socialni državi pa opisuje Tom G. Palmer v uvodu knjige *After the Welfare State*. Nekateri tretirajo socialno državo kot sveto in inherentno dobro. Ti ljudje ocenjujejo stanje samo in izključno na podlagi namenov (verjamem, da je vsaj danes, mnogokrat namen socialne države dober). Soditi neko stvar med drugim na podlagi namena je seveda pomembno in dobro, vendar mislim, da je upoštevanje empiričnih dokazov še veliko pomembnejše. Za ljudi, ki sodijo stvar na podlagi namena, je značilno, da se ne zmenijo za dokaze. Ti ljudje vidijo nasprotovanje socialni državi slabo, menijo, da imajo nasprotniki socialne države gotovo slabe namene (nič ni dalje od resnice), zato sploh ne poslušajo, kaj jim imajo ti za povedati. (povz. po Palmer et al., 2012, str. 1 - 2)

Bojim se, da je vse preveč takih ljudi. Kot je bilo že prej povedano, vidijo socialno državo kot dobro, kot nekaj, kar bo poskrbelo za revne, kot nekaj z dobrim namenom in zato niso pripravljeni niti prisluhniti svojim nasprotnikom.

Mislim, da je to razlog, da ljudje še naprej zahtevajo socialno državo, ne glede na to, da jih je država že mnogokrat izneverila.

Na tej točki naj razložim, zakaj menim, da bi lahko bilo boljše, v kolikor bi socialno državo zamenjali z dobrodelnimi organizacijami. Pred tem pa naj poudarim, da marsikdo misli, da v kolikor ukinemo socialno državo, bodo revni prepuščeni sami sebi in bodo umrli na ulicah. Ukinitvev socialne države za sabo potegne razvoj drugega načina pomoči, dobrodelnih organizacij. Dokaz za to je ravno ta kriza, ki jo doživljamo danes: socialna država se krči, dobrodelnih organizacij je vedno več.

Kakorkoli že, naj odgovorim na vprašanje, zakaj so dobrodelne organizacije na prostovoljni ravni boljše od državne socialne varnosti. Par argumentov se pojavlja pri tej tematiki.

Prvi; pri socialni državi pride do ti. tragedije skupnega [tragedy of commons]. Primer tragedije skupnega je neomejen lov na divje živali – pretiran lov na posamezno vrsto zmanjša količino teh živali pod še vzdržno mejo, ali celo ogrozi obstoj vrste. To lahko preslikamo v sistem socialne države. V moderni socialni državi ima vsak vzpodbudo [incentive], da se obnaša kot neodgovoren lovec, le da tukaj »izkoriščamo« oz. izčrpujemo drug drugega. Vsak posameznik si želi dobiti od drugih največ, kar je možno in vsi ostali želijo od njega dobiti največ, kar je možno. Socialna država institucionalizira to, kar je Bastiat poimenoval vzajemno ropanje. Vsi izčrpujemo drug drugega iz dveh razlogov, prvi: »Če ne bom jaz izkoristil vladne subvencije, pa jo bo nekdo drug.« Drugi: »S tem upravičeno dobim nazaj, to kar sem dal v državno blagajno.« Vsak ima vzpodbudo, da jemlje. In ker izčrpujemo drug drugega, ne porablamo sredstev le za to, da izčrpujemo druge ljudi, ampak tudi, da sebe zaščitimo pred izčrpavanjem drugih. Rezultat vsega tega je izčrpanost; ljudi, sredstev, družbe. (povz. po Palmer et al., 2012, str. 5 - 14)

Drugi; dobrodelne organizacije so veliko manjše (in jih je zato več), zato so bolj organizirane in bolj transparentne, posledično tudi bolj učinkovite. Na tem mestu naj vas vprašam: ali bi dobrodelni organizaciji, ki je sredstva porabila za neupravičene namene, še kadarkoli karkoli prispevali? Prostovoljnost prispevka je v stanju, ko imamo sočutne ljudi, dobra, ne slaba stran; posameznik, ali še boljše, skupina posameznikov se lahko odloči, da določeni organizaciji ne bo daroval svojega denarja, s čemer se vzpodbuja višja kvaliteta storitev in višja učinkovitost.

Tretji; ko človek prostovoljno daruje organizaciji po svoji izbiri, z denarjem ravna boljše, kot to počno birokrati v vladi. Ta argument izhaja z Friedmanovega dela *Free to Choose* (1979).

		On Whom Money is Spent	
		Yourself	Someone Else
Whose Money is Spent	Yours	Economize and seek highest value	Economize, but don't seek highest value
	Someone Else's	Don't economize, but seek highest value	Don't economize and don't seek highest value

Slika 11: Učinkovitost porabe denarja od lastništva in cilja porabe denarja, (vir: <http://goo.gl/Jw4yYs>)

Poraba denarja je razdeljena v štiri kategorije, kot je to prikazano na sliki.

Prva kategorija je poraba svojega denarja za sebe. V tem primeru posameznik išče najvišjo vrednost, ki jo lahko dobi za čim manj denarja.

Druga kategorija je poraba svojega denarja za druge. Primer tega je nakupovanje darila za rojstni dan. Posameznik išče čim boljšo možnost za čim manj denarja, vendar več ne išče najvišje vrednosti, ki jo lahko dobi – v tem primeru bi slavljenču dal kar denar. V kolikor naslovnik dobi denar, se druga kategorija, v katero je kupec (oz. zdaj tisti, ki podarja) vključen, pretvori v prvo kategorijo, v kateri se tisti, ki je denar dobil trudi čim manj zapraviti in za to dobiti čim več.

Tretja kategorija je poraba tujega denarja za sebe. Primer tega so določena podjetja, ki imajo nek »sklad« iz katerega uslužbenci plačajo svoja kosila, na katerih so s poslovnimi partnerji. V tem primeru posameznika ne skrbi koliko denarja zapravi (oz. vsaj ne tako zelo kot takrat, ko zapravlja svoj denar), mu je pa v interesu dobiti čim več.

Četrta kategorija je poraba tujega denarja za nekoga drugega. Če vzamemo primer iz prejšnje kategorije: nekemu drugemu plačamo kosilo iz skupnega »sklada«. Tisti, ki upravlja z denarjem ima malo vzpodbude, da skrbi za to, koliko bo porabil, hkrati pa tudi za to, kaj bo iz tega dobil.

Ko se meša tretja in četrta kategorija (kosilo iz »sklada« plačaš sebi in še nekemu), pride do tega, da ima tisti, ki zapravlja veliko vzpodbudo, da zadovolji sebe, četudi na račun tistega drugega.

Vse, kar spada pod socialno državo, spada v tretjo ali četrto kategorijo oz. v mešanico obojega. To je še en pomemben razlog za neuspeh socialne države. Vlada zapravlja tuj denar nekoga drugega. Razlog za to je, da volivci to dovolijo. Volivci v bistvu volijo vlado, da zapravlja njihov denar v njihovem imenu in ker zapravlja svoj denar, med drugim tudi za sebe, bi pričakovali, da to pade v prvo kategorijo, vendar temu ni tako. Povezava med davki, ki jih posameznik plača in porabo tega denarja, ki jo izvoli, je izjemno rahla. Birokrati zapravlja tuj denar za nekoga drugega in le človeška prijaznost (namesto veliko močnejšega lastnega interesa) zagotavlja, da bo denar porabljen v najboljši možni obliki. Iz vsega tega izhaja dejstvo, da denar, ki ga za socialno pomoč porabi vlada, ni uporabljen tako dobro, kot bi bil, če bi ta denar ljudje sami porabili za vlaganje v dobrodelne organizacije, kjer bi to spadalo v drugo, hkrati pa tudi v prvo kategorijo (s tem človek dobi veselje; denar zapravi tudi za to, da dobi nekaj za sebe, čeprav to ni materialno).

Navedel sem, da je lasten interes najmočnejša spodbuda, da človek karkoli naredi. To ne izključuje tega, da je njegov lasten interes pomoč soljudem, kar vidimo pri tistih, ki darujejo denar v dobrodelne organizacije. Voditeljem dobrodelnih organizacij je prav tako v interesu, da pomagajo ljudem in da denar, ki ga dobijo čim bolj učinkovito porabijo – dobrodelnih organizacij je veliko, lahko bi rekli, da so si konkurenčne. V kolikor ena porablja 70 % donacij za svoj obstoj, se darovalci obrnejo k drugi. Tega, ko ima država s sistemom socialne varnosti monopol, ne morejo narediti – denar jim je odvzet in porabljen pa če to hočejo ali ne. Priznam sicer, tudi politikom je lahko lasten interes delati karseda najboljše za svoje volivce, ampak vsak, ki tu in tam prižge televizijo ali odpre časopis, bo pritrdil trditvi, da je teh malo. Pa četudi jih ni tako malo, imajo tisti, katerih lasten interes ni delati v dobro ljudi, dovolj moči, da izničijo ali vsaj signifikantno oslabijo dobroto, ki so jo naredili ostali.

Četrti; dejstvo, da država vzame posameznikov denar brez njegove privolitve je kraja; ta kraja pa izhaja iz tiranije večine. Že Mill svari, da: »se je treba zavarovati tudi pred tiranijo prevladujočega mnenja in občutenja, pred prizadevanji družbe /.../, da bi /.../ vsilila svoje lastne ideje in prakse kot pravila obnašanja vsem, ki se z njimi ne strinjajo«. Problemov, ki pridejo iz tega je sicer več, ampak na tej točki bom izpostavil enega – slabe metode (kraja, prisila) zagotavljanja dobrih namenov (skrb za revne) pokvarijo, kar je dobrega v namenih. Friedman na enem izmed svojih predavanj: »Ko poskusimo uporabiti slabe metode za dosego dobrih ciljev, je zelo verjetno, da bo na koncu slabo prevladalo nad dobrim.« (op.: prevod pisca)

Peti; revni najbolj trpijo – ugodnosti za določljive skupine so skoncentrirane, stroški pa razpršeni med veliko število davkoplačevalcev in potrošnikov. Upravičenci do ugodnosti dobijo vzpodbudo, da jemljejo še več, medtem ko imajo tisti, od katerih jemljejo le malo spodbude, da branijo svoje interese. Revni najbolj trpijo, ker se jim tista malenkost, ki jo dobijo zdi veliko, hkrati pa nikoli ne dobijo dovolj. Zakaj? Kdo ustvarja socialno državo? Močni, izobraženi, zgovorni, tisti, ki imajo moč. Tem je v interesu ohranjati socialno državo, s tem, ko dajo malenkost revnim, hkrati pa lahko sebi še veliko več, saj so oni tisti, ki ta sistem upravljajo. (povz. po Palmer et al., 2012, str. 8)

Še zdaleč ne dvomim, da so nameni socialne države dobri, ampak že v teoriji, še posebej pa v praksi se izkaže, da je končni rezultat slabo ali nedelujoč krivičen sistem. Solidarnost ne more in ne sme biti vsiljena s strani države, solidarnost mora priti od ljudi samih; spet in spet se kaže, da se to tudi zgodi. Danes se to dogaja, ker ni več druge možnosti in tudi, ko si država opomore in bo spet lahko vsaj zadovoljivo izvajala socialno državo, naj se ljudje zavedajo, da alternativa je na voljo in ne samo, da deluje, deluje mnogo bolje.

Javno šolstvo

Po tem, ko sem obdelal socialno državo in njene alternative na splošno, se bom dotaknil bolj specifične teme, to je šolstvo.

Naj, kot po navadi, začnem s pogledom modernih (socialnih) liberalcev.

»Splošno brezplačno izobraževanje mora ostati na vrhu prioritete politikov vsega sveta«: pravijo v SVIZ. Ta izjava povzame mnenje modernih liberalcev.

Poglejmo rezultat ankete mladih:

Graf 7: Je prav, da sta šolstvo in zdravstvo v Sloveniji državna?, (vir: lastna izdelava)

Tudi pri mladih vidimo ogromno podporo javnemu šolstvu.

Nekih splošnih javnomnenjskih raziskav o javnem šolstvu in privatizaciji šolstva ni, zato se lahko, ko pravim, da je podpora javnemu šolstvu v Sloveniji ogromna tudi pri odraslih, zgolj zgovarjam na dejstvo, da je izjemno težko najti članek objavljen v vodilnih medijih, ki bi zagovarjal privatizacijo šolstva. Na splošno se tudi v politiki o tem zelo malo govori; govori se le toliko, ko opozicija (kdorkoli že pač je v tistem trenutku opozicija) in sindikati svarijo ljudi, da želi vlada šolstvo sprivatizirati. Pri tem je izjemno redko slišati razlago, zakaj bi privatizacija šolstva bila slaba. Še ena stvar, ki je pri Slovencih dobra sama po sebi, ker smo je take navajeni iz preteklosti in si ne znamo predstavljati, kako bi lahko bila alternativa boljša.

Socialni liberalci verjamejo, da so javne šole, ki so brezplačno dostopne vsakomur, pogoj za enakost v družbi. Vsem zagotovijo enako stopnjo izobrazbe pa tudi enake možnosti nadaljevanja šolanja. Socialni liberalci uporabljajo javno šolstvo za boj proti neenakosti v družbi.

Poleg borbe za enakost moderni liberalci navajajo še en razlog za javno šolstvo in ta nadzor na minimalno stopnjo znanja v družbi. Verjamejo, da je javno šolstvo dobro tudi zato, da se lahko kot družba dogovorimo, kaj naj vsi posamezniki znajo in se to uči v javnih šolah.

Kot alternativa temu pogledu se pojavlja sistem s šolskimi boni [voucher system]. O tem bom na široko govoril kasneje, vendar za zdaj naj naredim oris tega sistema. Gre za to, da država izdaja tako imenovane šolske bone [school voucher/education voucher], s katerimi država plača posamezniku privatno šolo. V sistemu, kjer ni teh bonov, mora posameznik, ki se šola na privatni šoli plačati tako privatno šolo kot davke za javne šole. Moderni liberalci so kritiki tega sistema, saj mislijo, da imajo vsi državljani enako dolžnost vlagati denar v javno izobraževanje in da izbira privatne šole ne bi smela vključevati javnega denarja.

Drugačen pogled imajo libertarijanci. Libertarijanci kritizirajo socialno liberalno prepričanje, da mora država izvajati šolstvo.

Eden izmed problemov, ki ga libertarijanci omenjajo kot napaka javnega šolstva, je ta, da se vlada in samo vlada odloči, kaj bo v tej šoli učila. Iz tega izhaja problem, da ima vlada moč vzgajati ljudi tako, kot ona želi, ljudi lahko manipulira itd.

John R. Lott, Jr. iz Yale-a je v *Journal of Political Economy* decembra 1990 objavil svoj članek *Public Schooling, Indoctrination, and Totalitarianism*. V njem razlaga, kako vlade so in še uporabljajo lastništvo javnega šolstva in javnih medijev, da nadzorujejo informacije. Bolj totalitarne vlade so tiste, ki vlagajo več v kontrolo informacij. Avtor navaja primere iz zgodovine, s katerimi dokazuje, kaj vse so vlade počele, da bi otrokom vcepile vrednote. Eden izmed primerov (poleg Nemčije v 30ih in 40ih in Sovjetske zveze) je Švedska: v času, ko je bil Ingvar Carlsson (socialno demokratska stranka, ki zagovarja demokratični socializem in deluje na teoretični osnovi Marxa) minister za šolstvo, je Švedska uvedla zelo drag sistem vrtcev. Sam minister za šolstvo je izjavil, da je šola na čelu socializma in da je mala šola esencialna za odstranitev nezaželenih mnenj, ki so jim jih vcepili starši. Ne samo to, švedski izobraževalni teoretiki so celo zagovarjali vladne politike zaposlovanja,

da bi oba starša spravili od doma in tako starše prisilili, da pridejo otroci pod vpliv vlade. (povz. po Lott, 1998)

V vseh totalitarnih režimih, vzemimo nacistično Nemčijo, Sovjetsko zvezo, Jugoslavijo ali Severno Korejo, ima šolstvo izredno veliko vlogo pri izoblikovanju vrednot in misli celotne populacije. Vsem tem režimom je skupno, da imajo javne šole, saj lahko le v njih to pranje možganov (sicer se sprašujem, ali je to pravi izraz; osnovna šola otroku ne spremeni mnenja, saj ga prej ni imel) izvajati dovolj učinkovito.

Kristjan Musek je za v intervjuju za Delo, ko so ga vprašali, kako je z lobiji v šolstvu odgovoril: »Velikokrat poslušamo o tem, kako je treba zaščititi javno šolstvo. A rekel bi, da je v tem trenutku javni šolski sistem ogrožen, ker je že zdavnaj privatiziran; pa ne od tiste peščice zasebnih šol, ki jih imamo, ampak zaradi prisvojitve učnega programa, do katere je prišlo s šolsko reformo. Tukaj je tudi eden od izvirnih grehov, zakaj je kritičnih razprav o šolstvu zelo malo. Politika zelo dobro razume, koliko zanjo pomeni izobraževanje. V zadnjih dvajsetih letih so šolski resor tri četrtine časa vodili ministri, ki so bili vodilni ideologi svojih političnih strank.« (Anon 2014)

Že v učbeniku za filozofijo v gimnazijah lahko najdemo vsaj en primer politično obarvanega znanja. Učbenik o libertarijancih: »menijo, da ima vsakdo pravico do neomejenega bogatenja in da bogataši do revežev nimajo nobenih posebnih dolžnosti.« (Miščević, Kante, Klampfer, & Vezjak, 2008, str. 195) Nič ne bi moglo biti dalje od resnice; libertarijanci namreč verjamejo, da ima vsak pri sebi moralno dolžnost, da pomaga drugim, da dela za dobro vseh, vlada pa je tista, ki nima ne pravice ne dolžnosti redistribuirati premoženja.

Preden nadaljujem s tem, zakaj menim, da je sistem privatnega šolstva boljši, moram opisati sistem s šolskimi boni, za katerega mislim, da je sistem, ki bi ga morali sprejeti. Sistem izhaja iz Nizozemskega, kjer so ga 1917 prvič uvedli. Je tudi sistem, ki so ga zastopali znani neoliberalci kot je Milton Friedman, ki je zagovarjal moderen koncept šolskih bonov, ki bi zagotavljal izboljšano kvaliteto šol in boljšo porabo denarja.

Kot že omenjeno je sistem s šolskimi boni sistem, v katerem vlada izdaja šolske bone. Šolski bon je certifikat o plačilu za šolanje izvedenemu s strani vlade. Šolske bone uporabijo tisti, ki se želijo izobraževati, da z njimi plačajo privatne šole. V sistemu s šolskimi boni ljudje, ki jih uporabljajo ne rabijo plačevati davkov za javno šolstvo.

Hayek je o sistemu s šolskimi boni v delu *The Constitution of Liberty* zapisal: »Kot je pokazal profesor Milton Friedman (Friedman 1962), bi bilo danes popolnoma izvedljivo pokriti stroške izobrazbe s strani države in to tako da ukinemo javne šole, staršem pa damo bone, s katerimi »plačajo« šolo po njihovi izbiri. Z izjemo nekaj izoliranih skupnosti, v katerih je število otrok premalo (posledično cena šolstva previsoka), kjer bi vlada zagotovila šolstvo, bi v večini morali organizacijo izobraževanja popolnoma prepustili privatnim oz. posameznikovim namenom. Vlada bi samo zagotovila osnovno plačilo in minimalen standard v šolah, kjer se lahko uporabijo boni.« (op.: prevod pisca) (Hayek 2013)

V večini Evropskih držav, kjer so uvedli sistem bonov je celotno osnovno in srednje šolstvo plačano s strani države, ljudje pa si privatno šolo izberejo sami.

Sistem bonov prinese dve glavni pridobitvi, od katerih ena izhaja iz druge. Kot prvo dobimo raznolikost šol.

Vsak posameznik se lahko za sebe oz. svojega otroka odloči, na katero šolo ga bo vpisal, privatne šole pa se med seboj razlikujejo. Nastaja torej raznolikost. Zakaj je raznolikost dobra je opisoval Mill v O svobodi: »raznolikost ni zlo, temveč dobrina, /.../ Zaželeno je, skratka, da se v zadevah, ki se prvenstveno ne tičejo drugih, uveljavi individualnost. /.../ Kdor meni, da ni treba spodbujati razvoja individualnosti želja in vzgibov, ta trdi, da družba ne potrebuje močnih značajev, da ni boljša s tem, ker vsebuje veliko oseb z močnim značajem in da je visoko splošno povprečje energije nezaželeno. /.../ Nevarnost, ki preti človeški naravi, pa ni v čezmernosti, marveč v nezadostnosti osebnih vzgibov in nagnjenj. /.../ individualnost in razvoj [sta] ena in ista stvar ter

/.../ edinole kultiviranje individualnosti ustvarja oziroma lahko ustvari zrela človeška bitja« Kot pravi Mill, raznolikost ne prinaša napredka, raznolikost je napredek. (Mill, 2003, str. 192, 196, 199)

Kasneje v O svobodi se Mill dotakne točno tematike šolstva in sicer zagovarja sistem, v katerem država ne izvaja šolstva, ga pa plača tistim, ki si ga ne morejo – zagovarja nekaj zelo podobnega sistemu šolskih bonov. Tako piše Mill: »Če bi se vlada odločila zahtevati dobro izobrazbo za slehernega otroka, bi se s tem izognila zadregi, da mora zanjo poskrbeti sama. Odločitev o tem, kje in kako si bodo otroci pridobili izobrazbo, bi lahko prepustila staršem, sama pa bi se zadovoljila s tem, da plača šolske pristojbine za otroke iz revnejših slojev in v celoti poravnava stroške šolanja za tiste otroke, ki nimajo nikogar, da bi plačal zanje. /.../ Od države ustanovljeno in nadzirano izobraževanje bi smelo, če sploh, biti le eden izmed mnogih konkurenčnih preskusov, ki bi ga izvajali edinole z namenom, da bi bil pri ohranjanju določene ravni odličnosti drugim za zgled in spodbudo./.../ Edini instrument za uveljavljanje zakona bi lahko bili javni preizkusi, ki bi zajemali vse otroke od rane mladosti dalje. Lahko bi določili starost, pri kateri bi morali za vsakega otroka s preizkusom ugotoviti, ali zna brati. /.../ Da bi državi preprečili, da bi s pomočjo teh ukrepov neprimerno vplivala na nazore, bi moralo biti znanje potrebno za to, da se opravi izpit, celo v višjih razredih omejeno izključno na dejstva in pozitivno znanost.« (Mill, 2003, str. 243 - 244) Tukaj je predstavil plan, kako bi morale stvari delovati. Nadaljuje: »Upravičeni očitki, naslovljeni na državno izobraževanje, niso uperjeni toliko zoper državno vsiljevanje izobraževanja, kolikor zoper dejstvo, da si je država prilastila njegovo izvajanje, to pa je nekaj povsem drugega.« (Mill, 2003, str. 243)

In zdaj pove še nekaj o tem, kako se s tem izboljšuje raznolikost, vendar da zdaj uporabi nauk od prej na nivoju šolstva: »Kar je bilo rečeno o pomenu individualnosti značaja in raznolikosti mnenj in načinov obnašanja, je enako nepopisno pomembno tudi za raznovrstnost v izobraževanju. Splošno državno izobraževanje ni drugega kakor naprava za oblikovanje povsem enakih ljudi.« (Mill, 2003, str. 243)

Vidimo lahko torej, da je Mill na področju šolstva postavil temelje sistemu, ki ga danes zagovarjam.

S takim sistemom izobraževanja dobimo torej raznolikost. Ta je, kot je rekel Mill, napredek. Kakorkoli, Mill je imel tukaj v mislih napredek človeka v smislu njegove miselnosti, razmišljanja. Prinaša pa raznolikost šol še en, drug napredek. To je izboljšanje kvalitete šol.

Javni šolski sistem je danes, še posebej v Sloveniji, tako prevladujoč, da se sploh ne rabi truditi, da ostane v prednosti in obstane. V kolikor minimaliziramo javno šolstvo in ga uvedemo kot samo eno alternativo, se morajo vse šole trgu truditi za svoje uporabnike, kupce. Ko so šole na prostem trgu ima vsak šolar oz. njegov starš možnost, da najde novo, boljšo šolo, če mu ta ne ustreza, kar prinese to, da se šola maksimalno trudi, da bi obdržala in pridobila nove uporabnike. Ljudje oz. šole se trudijo in trdo delajo, da obstanejo. Podjetja morajo na prostem trgu delati za dobro njihovih potrošnikov, saj je to edin način, da jih na dolgi rok obdržijo. Mislim, da je jasno, da to prinese napredek na področju šolstva, zviša se kvaliteta šolstva.

In ne glede na vse tukaj zbrano in povedano, ne glede na to, da so te ideje že iz 19. stoletja in da so to uspešno uvedli že marsikateri narodi, smo Slovenci proti. Vedno zaprti, vedno proti novostim, ki jih še nismo preizkusili. Na dolgi rok bo to najbolj škodovalo Slovincem samim, in ne samo, da jim bo škodovalo, jim že škoduje.

Reševanje revščine kot globalnega problema

Vse, kar sem do zdaj povedal, so bile rešitve, s katerimi bi poskrbeli za tiste, ki so že revni. Kakorkoli že, zdaj se bom dotaknil še reševanja problema revščine kot take, sploh svetovno gledano.

O politikah socialnih ali modernih liberalcev sem že govoril veliko. Moderni liberalci verjamejo, da imamo danes neko količino premoženja, ki je dovolj za vse. Tako bi reševali revščino.

Na drugi strani bom zdaj predstavil še en dodatek k libertarianskemu pogledu na revščino. Prej sem razlagal o dobrodelnih organizacijah, ki skrbijo za revne, vendar te organizacije skrbijo za to, da revni preživijo iz dneva v dan, iz meseca v mesec. Zdaj bom predstavil libertarianski pogled na odpravljanje in reševanje revščine kot take na svetu.

Leta 2000 (nekateri uporabljajo za začetek tudi letnico 1999) so si Združeni Narodi postavili misijo imenovano Razvojni cilji tisočletja [The Millennium Development Goals]: do 2015 bodo razpolovili število ljudi, ki živijo v absolutni revščini (manj kot 1,25 \$ na dan).

Ko so to postavili, je na svetu živelo 47 % ljudi v absolutni revščini in do 2015 so imeli načrt to znižati na 22 %. Ta cilj so dosegli že 5 let prej, leta 2010. Ostale pridobitve do 2010 so bile še:

- dve milijardi ljudi je pridobilo dostop do pitne vode,
- smrtnost zaradi malarije je padla za 25 %,
- okoli 200 milijonov barakarskim naseljem se je izboljšal dostop do vode, sanitarij in kvaliteta prebivališča – rezultat je za 100 milijonov presegel predvidevanja MDG,
- število podhranjenih se je iz 23,2 % zmanjšalo na 14,9 %,
- brez davčni trg v deželah v razvoju se je izboljšal in sicer 2011 na 80 %, ostale tarife so najnižje v zgodovini.

Razlog za doseg teh, pred štirinajstimi leti, izjemno ambicioznih ciljev je predvsem v spremembah v dveh, po prebivalstvu, največjih državah, Indiji in Kitajski.

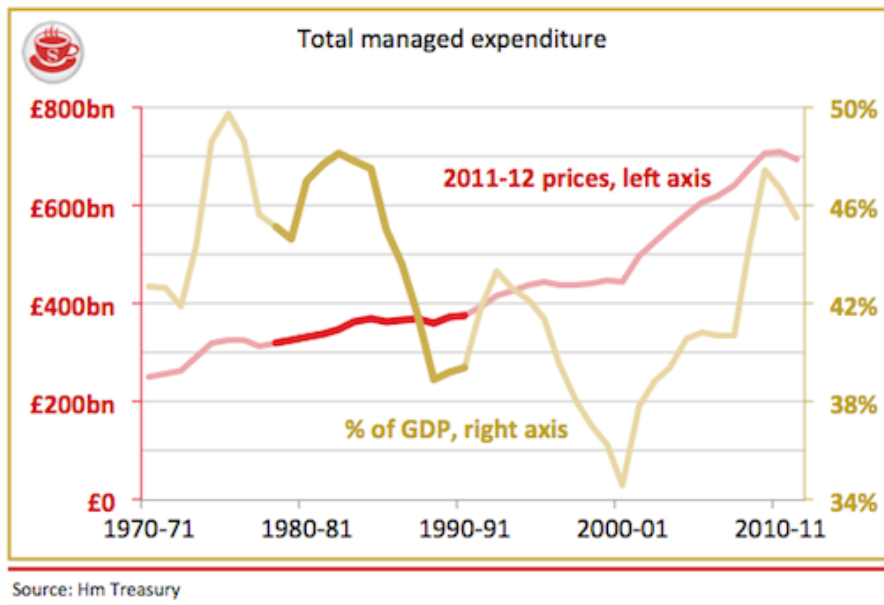
V Indiji je bilo leta 1990 51 % ljudi, ki so živeli v absolutni revščini. Po poročilu ZN se bi naj to spustilo na 22 % leta 2015. Na Kitajskem je leta 1981 65 % prebivalstva živelo z manj kot 1 \$ na dan. Do leta 2007 se je to spustilo na 4 %.

Razlog za to je jasen: v 80ih na Kitajskem in v 90ih v Indiji so se začele reforme, ki so pomenile ogromen premik v smer prostega trga in konkurenčnosti. Države so se odprle in vključile v svetovno ekonomijo, nehale so z vladno planirano ekonomijo.

Odkar je prišlo do teh reform, je prišlo do ekonomske revolucije, ki je s seboj prinesla signifikanten dvig življenjskega standarda.

Podobne učinke vidimo tudi v zahodnem svetu.

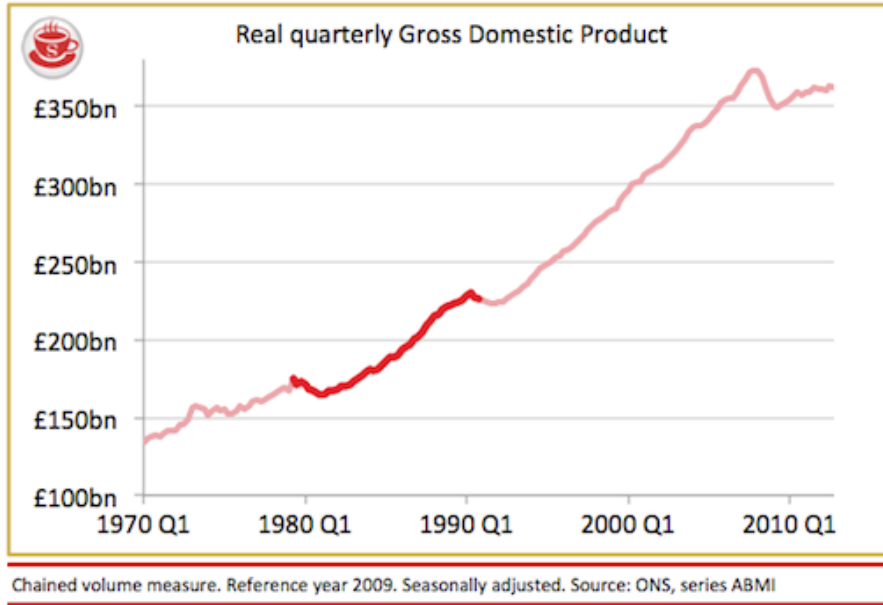
Prvi primer je Margaret Thatcher (premierka od 1979 do 1990). Poglejmo nekaj slik, ki so revizija njenega vladanja

Slika 12: Skupni izdatki, (vir: <http://goo.gl/eU2T3q>)

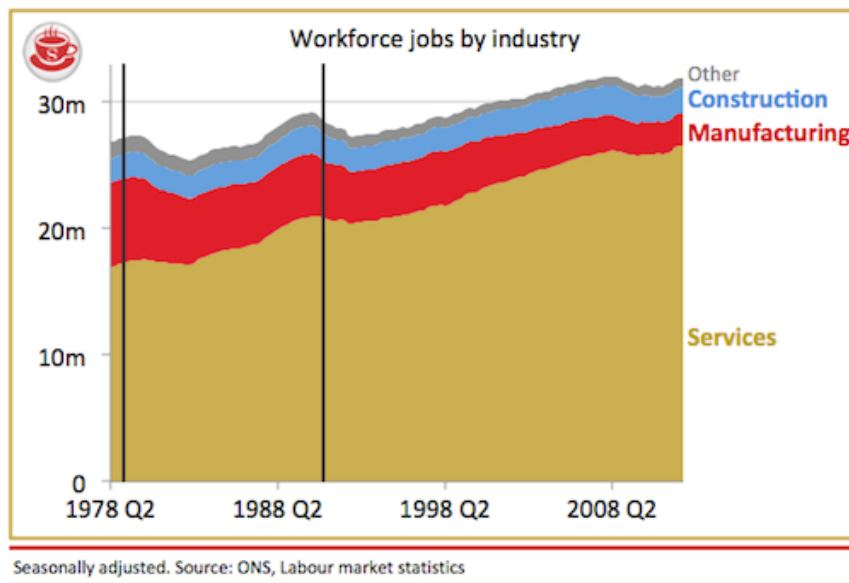
Graf državne porabe prikazuje močen upad v relativni porabi. Ko je Thatcherjeva postala premierka je bila poraba 45,1 % BDP-ja, ko pa je zapustila položaj, je bila poraba 39,4 %.

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Slika 13: Realni BDP, (vir: <http://goo.gl/c48caa>)

Bruto domači proizvod je, ko je Thatcher prevzela oblast sunkovito padal, med njenim vladanjem pa je spet začel rasti. Posledično se je tudi BDP na prebivalca povečal in sicer iz 3012 £ prebivalca leta 1979 na 3845 £ leta 1990.

Slika 14: Število delovnih mest po panogah, (vir: <http://goo.gl/srfCyA>)

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Sprva zmanjšalo, nato pa povečalo se je tudi število delovnih mest in sicer neto 1,6 milijonov novih delovnih mest. Tovarne so izgubil 1,9 milijonov delovnih mest, terciarni in kvartarni sektor sta pridobila 3,6 milijonov mest.

Slika 15: Stopnja brezposelnosti, (vir: <http://goo.gl/EEz4SE>)

Ta graf prikazuje nezaposlenost. Ko je zapustila mesto premierke, je državo pustila s 7,5 % deležem nezaposlenih. V njenem mandatu vidimo izjemen upad nezaposlenosti.

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

Ko potegnemo črto, vidimo, da se je BDP v času njene vladavine zvišal, nastalo je 1,6 milijona novih služb, prav tako se je znižal delež brezposelnih.

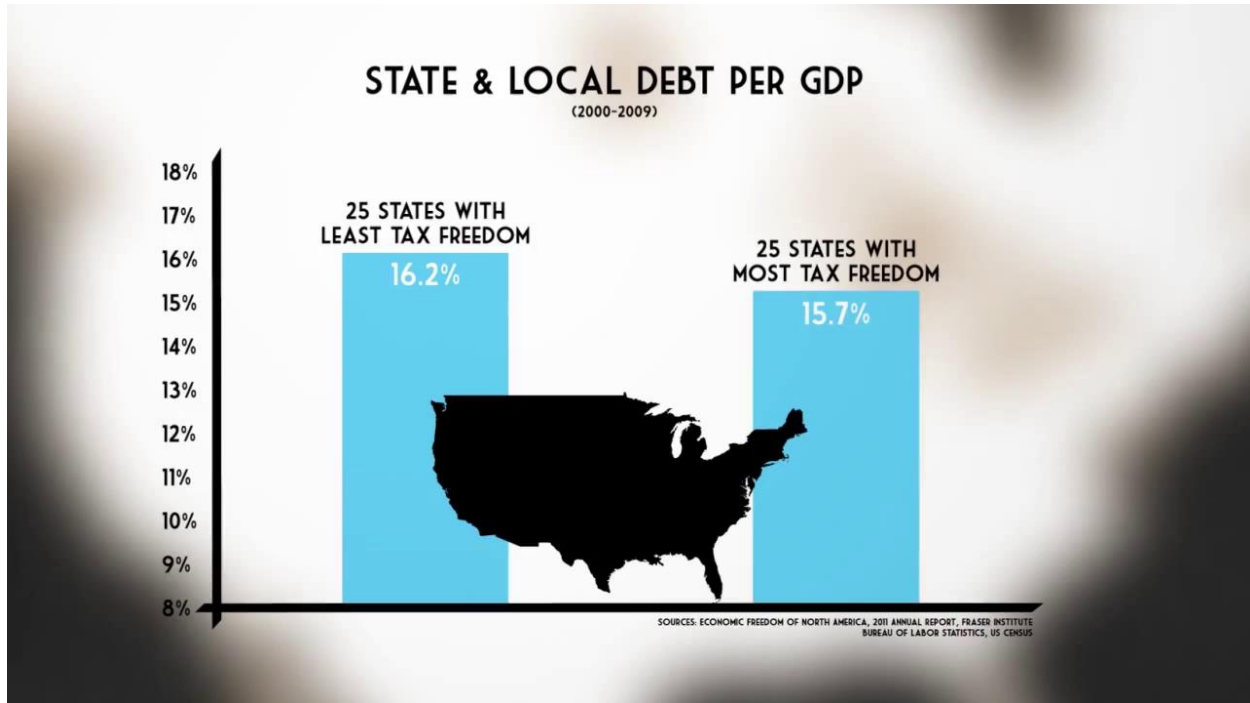
V Veliki Britaniji je torej vidna prosperiteta in boljši življenjski standard vseh kot rezultat Thatcherjevih neoliberalnih politik. Kaj pa drugje po svetu?

Vzemimo ZDA in raziskavo *Fraser Institute: Bureau of labor statistics*.

Slika 16: Stopnja brezposelnosti v zveznih državah ZDA: primerjava 25 držav z najbolj prostim trgov in 25 z najmanj prostim trgov, (vir: <http://goo.gl/PHzAzQ>)

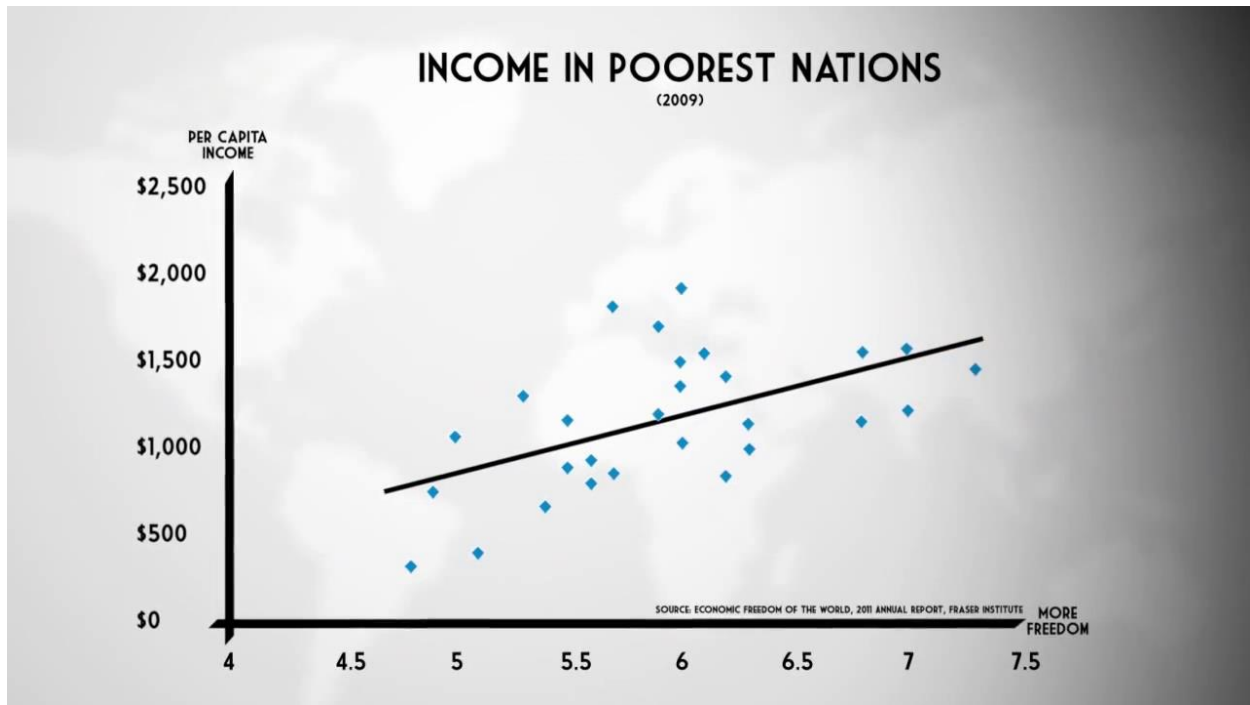
V zveznih državah z več svobode trga je brezposelnost nižja.

Slika 17: Dolg na nivoju zvezne države in lokalnem nivoju: primerjava 25 zveznih držav z najbolj prostim trgov in 25 zveznih držav z najmanj prostim trgov, (vir: <http://goo.gl/zdVuLx>)

Prav tako je v teh zveznih državah nižji dolg na nivoju zvezne države in na lokalnem nivoju.

ZDA niso osamljen primer, pogledjmo še ostali svet. Podobne trende vidimo tudi v najrevnejših državah.

Slika 18: Povprečni prihodki na prebivalca v najrevnejših državah sveta v odvisnosti od ekonomske svobode v državi, (vir: <http://goo.gl/ZPTmCn>)

Dohodek na prebivalca je v bolj ekonomsko odprtih državah višji (zajetih je 20 % najrevnejših držav).

Lahko bi trdili, da je prihodek na prebivalca v ekonomsko bolj odprtih državah večji, ker je v državi elita, ki ima ogromno premoženja in posledično je država v matematičnem povprečju višja.

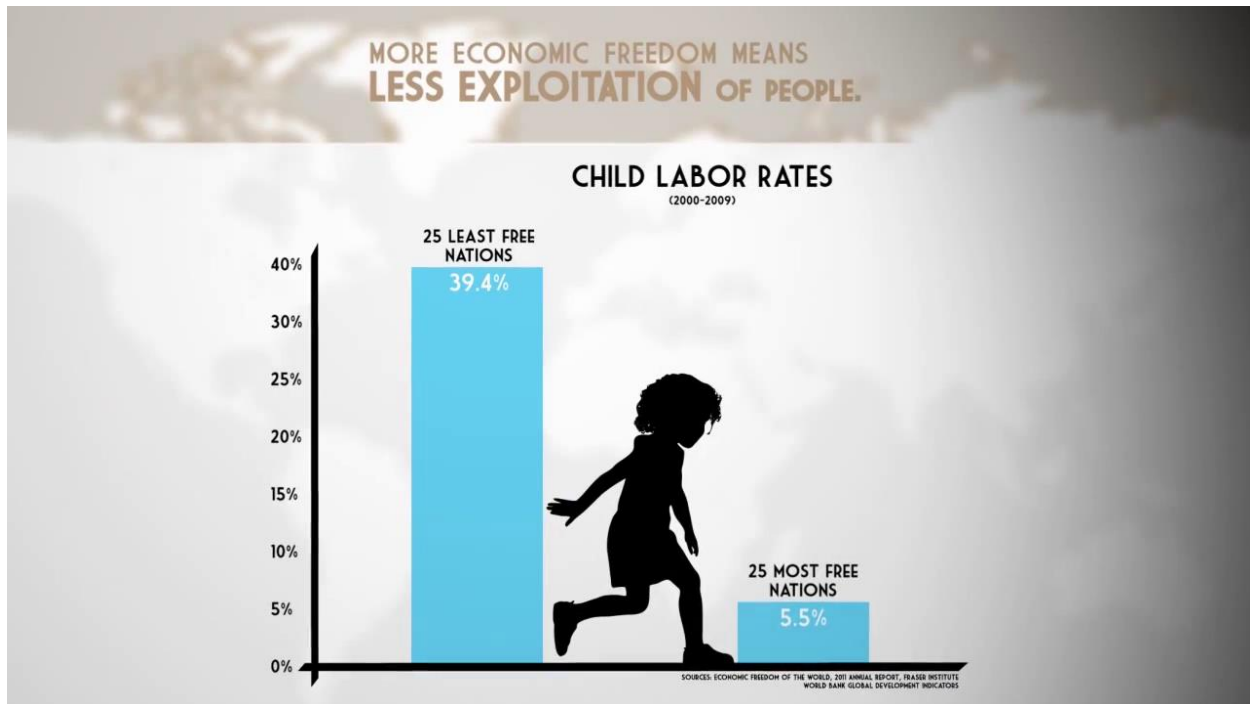
Kakorkoli, v državah z bolj prostim trgom je manj neenakosti (zajete so vse države).

Slika 19: Primerjava 50 držav z največ ekonomske svobode in 50 držav z najmanj ekonomske svobode na področju neenakosti prihodkov, (vir: <http://goo.gl/FbnK2u>)

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

V teh državah je prav tako manj otroškega dela.

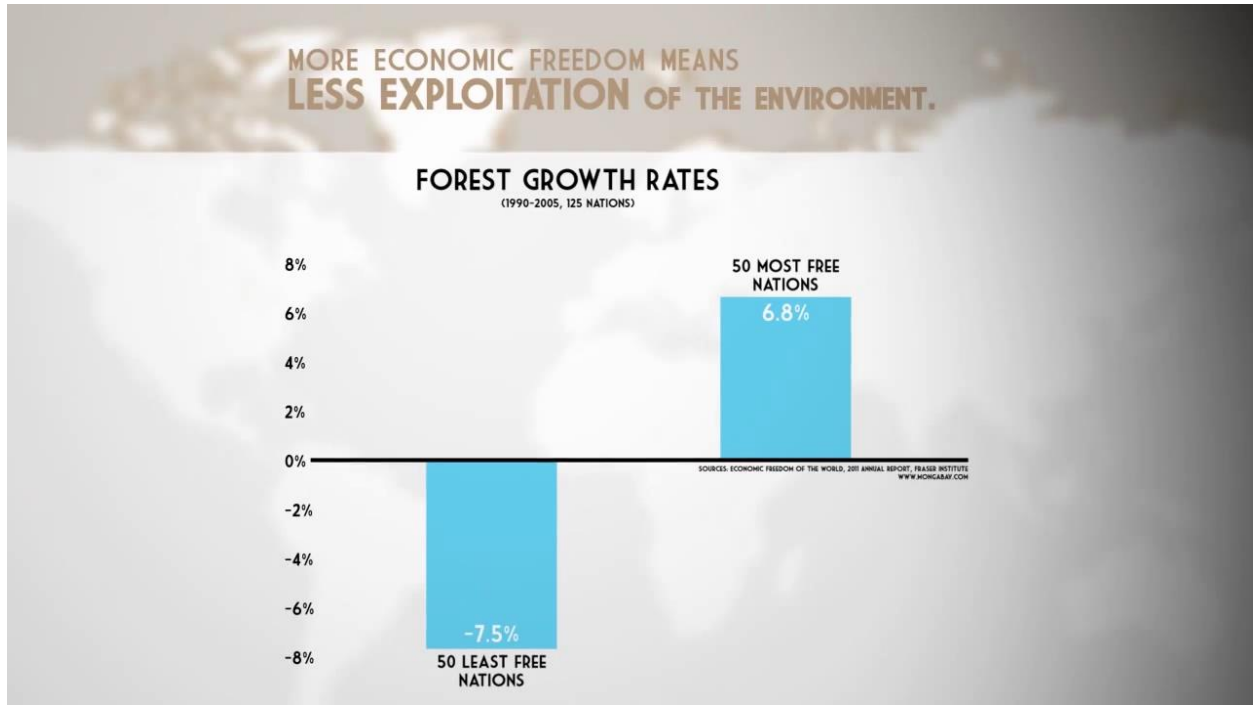
Slika 20: Primerjava 25 držav z največ ekonomske svobode in 25 držav z najmanj ekonomske svobode na področju otroškega dela, (vir: <http://goo.gl/X9EOTR>)

Enako velja tudi za najrevnejše države.

Slika 21: Primerjava količine otroškega dela v najrevnejših 20 % držav sveta v odvisnosti od ekonomske svobode države, (vir: <http://goo.gl/AVcpbL>)

Ne samo, da ljudje v ekonomsko bolj odprtih državah bolje živijo, tudi za okolje je bolje poskrbljeno.

Slika 22: Primerjava 50 najbolj ekonomsko svobodnih držav s 50 najmanj ekonomsko svobodnimi državami na področju stopnje rasti gozda, (vir: <http://goo.gl/sgkQ72>)

Iz primerov Indije, Kitajske in Velike Britanije vidimo, da vpeljava reform prostega trga prinese boljši življenjski standard vsem, še posebej pa to drži za najrevnejše v manj razvitih državah, kot sta (bili) Indija in Kitajska.

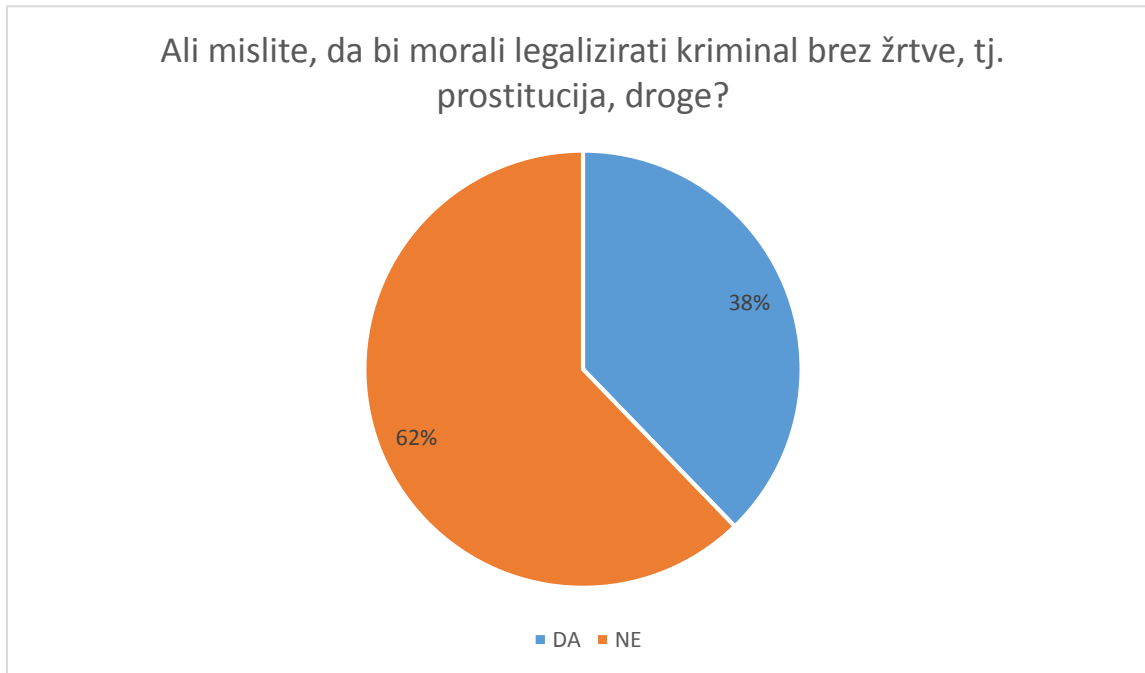
Nadalje, iz podane statistike je razvidno, da je v ekonomsko bolj odprtih državah nižji dolg, višji prihodek na prebivalca, manj neenakosti, manj otroškega dela in več gozdov.

Droge

Naslednje vprašanje, ki liberalce in libertarijance postavi na nasprotni pol političnega spektra so droge.

Naj za začetek navedem rezultat ankete mladih:

Graf 8: Ali mislite, da bi morali legalizirati kriminal brez žrtve, tj. prostitucija, droge?, (vir: lastna izdelava)

Rezultat tega vprašanja me je izredno presenetil. Pri ostalih, sploh odprtih, vprašanjih je večina anketiranih izrekla mnenje, po katerem bi jih uvrščali med moderne liberalce (kot na primer: trg potrebuje močno regulacijo, neoliberalizem ni pravičen ipd.). Glede na to sem pričakoval, da bodo ljudje za legalizacijo drog; ne toliko zato, ker bi poznali moderni liberalizem in stališča modernih liberalcev, ampak povsem intuitivno. Ali ni že intuitivno moralno sporno nekemu preprečevati, da škodi samemu sebi, ne pa drugim?

Droge so med liberalci in libertarianci skoraj na točki strinjanja. Mnogi izmed njih se strinjajo, da bi morali legalizirati droge. Kakorkoli že, razlogi, ki jih eni oz. drugi navajajo za legalizacijo so različni.

Liberalci menijo, da bi vlada morala nekaj narediti, da bi čim bolj zmanjšala uporabo drog, vendar se jim uporaba policijske moči ne zdi legitimen način, še sploh, ker je velikokrat usmerjena na kupce in uporabnike drog, namesto na prodajalce.

Liberalni pogled je podoben libertarianskemu, ko primerjamo škodo, ki nastane, ko se droge legalizirajo in škodo, ki nastane ob prohibiciji drog. Kakorkoli, liberalci manj poudarjajo posameznikovo suverenost.

Libertaranci, na drugi strani, poudarjajo, da je posameznik razsoden in bi moral imeti pravico, da se sam odloči, ali bo užival droge.

Pomembno je, da, v laissez-faire kapitalizmu, uporabnik drog škodi samo sebi. O tem govori Mill: »Edini cilj, ki daje človeštvu pravico do individualnega ali kolektivnega poseganja v svobodo delovanja kateregakoli svojega člana, [je] samozaščita.« (Mill, 2003, str. 145)

Mill dalje piše, da posameznikov: »lastni blagor, telesni ali moralni, ni zadostno opravičilo, nihče ga nima pravice prisiliti, naj nekaj stori ali opusti, ker bi bilo tako boljše zanj, ker bi ga osrečilo ali ker bi bilo po mnenju drugih to razsodno ali celo pravilno.« (Mill, 2003, str. 145)

Posamezniki ali družba lahko (potencialnega) uporabnika drog prepričujejo, rotijo ipd., naj tega ne počne, vendar to ni dovolj, da bi ga v kaj prisilili. Vlada nima legitimnosti kriminalizirati nekaj, s čemer človek ne škodi soljudem.

»Posameznik je v družbi odgovoren le za tisti del svojega ravnanja, ki zadeva druge ljudi, medtem ko je v delu, ki zadeva zgolj njega samega, njegova neodvisnost upravičeno brezpogojna. Posameznik je edini vladar nad samim seboj, nad lastnim telesom in duhom.« (Mill, 2003, str. 145)

To je bil pogled, ki brani posameznikovo suverenost. Poleg tega pa ekonomisti, recimo že preminuli Friedman ali aktualen Jeff Miron (Harvard), navajajo tudi druge razloge, ki so ekonomske narave: nedoseganje cilja, vzpodbuda za jemanje trdih drog, ščitenje kartelov, poznane droge in droge boljše kvalitete ...

Prvič; nedoseganje cilja. Vzemimo za primer prohibicijo alkohola v ZDA, iz katere lahko vidimo, da je bil alkohol v ZDA še vedno prisoten in ne samo, da je bil prisoten, bil je pogost in lahko ga je bilo dobiti. Mnogokdo je bil tihotapec alkohola. S prohibicijo se dejanska konsumpcija prepovedane substance ne ustavi, le malenkost se zmanjša. Problem je torej, da se porabi ogromno denarja, dejanskih problemov pa ne rešimo.

Še več; s prepovedjo drog povzročimo porast porabe trdih, hujših drog. Naj spomnim na Laozi-ja iz 6. stoletja pred Kristusom, ko je dejal, da intervencija bo delovala, vendar slabo, vedno bo prinesla še neki stranski učinek, ki ga nismo ne pričakovali, ne želeli. (povz. po "Laozi," 2014) S tem, ko so prepovedane vse droge, pride do tega, da sploh te, ki so bolj pogoste in po navadi lokalno gojene, npr. marihuana, organi pregona relativno lahko dobijo. Ker postane ta droga težje dostopna, pride do porasta cen. Zdaj izgine tista pomembna vzpodbuda, ki je bila prej: uporabljaj to, mehko drogo, ker je veliko cenejša od tiste, močnejše.

To še ni vse; s tem, ko vlada prepoveduje droge, ščiti kartele. Kot prvo je s prohibicijo otežena lokalna pridelava drog, kar prinese možnost tujim kartelom, da tukaj poslujejo namesto prejšnjih, lokalnih pridelovalcev. Vendar ne samo to, karteli so edini dovolj usposobljeni in imajo dovolj denarja, da podkupijo organe pregona, najamejo letala, s katerimi prevažajo droge itd. Tuji karteli tako dobijo monopol na domačem trgu. Ko imajo karteli monopol, pa jim vlada še enkrat pomaga – s prepovedjo drži cene visoko.

Še zadnja točka je porast nasilja. Na podlagi empiričnih dokazov že vemo, da prohibicija substance ne bo iztrebila, mogoče bo malenkost zmanjšala njeno rabo, vendar za preveliko ceno. Ker torej substanca obstaja, tisti, ki jo prodajajo, kupujejo, uporabljajo ali sploh imajo pa postanejo kriminalci, pride do porasta nasilja. Primerjajte nakup marihuane v veleblagovnici z nakupom v stranski ulici, kje je verjetneje, da pride do nasilja? Ne samo, da je nasilje inherentno slabo, nasilje pa je tisto, ki prinaša škodo tudi drugim. Ko pride zaradi drog do streljanja na ulici, je lahko ranjen katerikoli mimoidoči; kadar pa tega ni in so droge legalne, te oškodujejo le tistega, ki se je

zavestno odločil, da jih bo uporabljal. Mislim, da je skrajno nemoralno ščititi ljudi pred samimi sabo, še posebej pa na račun drugih.

Posledice polne legalizacije drog (vse droge se lahko prodajajo kar v veleblagovnici, vendar le polnoletnim osebam):

- velike finančne koristi državi – kot navaja Miron v intervjuju za Spiegel – ZDA bi prihranile 85 do 90 milijard letno (pol je zapravljeno na trenutnih politikah proti drogam, pol bi dobili od davkov na drugo) (povz. po “Harvard Economist Jeffrey Miron on Why Drugs Should Be Legalized - SPIEGEL ONLINE,” 2013),
- veliko manj zapornikov, zaporov, nasilja – kot je razlagal Friedman – 10 000 umorov manj na leto v ZDA,
- gotovost porekla oz. boljša kvaliteta drog; vprašati se moramo, ali želimo hudiča, ki ga ne poznamo, ali hudiča, ki ga poznamo in ga lahko vsaj delno kontroliramo,
- več medsebojnega spoštovanja med ljudmi – na uporabnike drog ne bi več gledali kot na kriminalce, ampak kot na ljudi, ki so naredili napake.

Aktualni problemi: točke strinjanja

Na nekaterih točkah se moderni in klasični liberalci oz. libertarijanci strinjajo; to izhaja iz skupne zgodovine, ki je trajala vse tja do konca 19. stoletja.

Točke, na katerih se strinjajo so:

- pravice gejev oz. istospolne poroke (obojni podpirajo),
- državno vohunjenje za ljudi oz. bolj natančno afera NSA (obojni nasprotujejo),
- država mora poskrbeti za pravno varnost,
- imigracijska politika (obojni podpirajo bolj odprto politiko priseljevanja),
- ...

Ker razlaga, zakaj se eni in drugi strinjajo s temi temami, ne bi doprinesla k odgovoru na raziskovalna vprašanja, se ji ne bom posvečal.

PRIHODNOST KAPITALIZMA

Kot sem že omenil, sem opravil intervju s Tanjo Štumberger Porčnik iz društva Svetilnik, ki se ukvarja z raziskovanjem stanja svobode in promoviranjem klasično liberalnih oz. libertarianskih idej v Sloveniji.

Govorila sva o današnjem stanju in o tem, kaj narediti v prihodnosti. Mislim, da je bilo današnje stanje dovolj dobro prikazano skozi nalogo. Kaj pa je potrebno spremeniti?

V Sloveniji bi bilo potrebno več govora o libertarianskih oz. neoliberalnih idejah. Ljudi bi morali izobraževati o tem, kaj to je, kakšne so bile posledice uvedbe neoliberalnih ukrepov drugje, kako jim je v tem sistemu lahko boljše. Kot sem že izpostavil, je veliko problem Slovencev, da smo zaprti do vseh novih idej. Poznamo neke ideje, novih nočemo, ker verjamemo, da nam bodo škodile. Ta ogromen problem izhaja iz zgodovine, ko nismo poznali raznolikosti – vsi enaki. Treba je torej javno diskutirati o tem, treba je ljudem te ideje sploh predstaviti. V Sloveniji potrebujemo še več društev in drugih nevladnih organizacij, ki bodo na podlagi empiričnih dokazov prepričevale ljudi v to, da naj poskusijo nekaj novega, današnji sistem očitno ne deluje. Samo če prepričamo ljudi lahko na dolgi rok karkoli dosežemo. Slovenci lahko iz prve roke povemo, da v kolikor ljudje še vedno verjamejo v sistem velike vlade, vlada pa krči socialne transferje, pride do protestov.

Bolj specifično, v kakšne ukrepe je potrebno prepričati ljudi:

- zahteva po privatizaciji državnih podjetij, vendar v roke strateškim partnerjem,
- zahteva po deregulaciji trga in korenitem znižanju davkov za podjetja,
- zahteva po znižanju davkov in dajatev za vse ljudi in posledično v naslednjo zahtevo,
- zahteva po demonopolizaciji s strani države zagotovljenih (!) socialnih transferjev, hkrati pa v ustanavljanje vedno več dobrotelčnih organizacij,
- zahteva po demonopolizaciji šolstva in zdravstva, vendar vsaj v prehodnem obdobju ti dve še plačani s strani države – šolski boni,
- zahteva po krepitvi pravne države in s tem boj proti korupciji, klientelizmu, nepotizmu,

Raziskovalna naloga: Primerjava klasičnega in modernega liberalizma

- zahteva po osebni svobodi, tj. legalizacija vseh drog, prostitucije, homoseksualne poroke,
- ...

ZAKLJUČEK ALI SKLEP

Na podlagi anket, člankov, intervjuja, filozofskih in bolj poljudnih del sem potrdil vse štiri hipoteze.

Prva hipoteza: v današnjem stanju nimamo pravega kapitalizma, kot ga je opisoval Smith. Hipoteza je potrjena, saj sem na podlagi člankov, intervjuja in lastne raziskave stanja v Sloveniji ugotovil, da ima država v lasti $\frac{1}{4}$ gospodarstva, rešuje banke z dokapitalizacijami, viša davke ipd. Sicer bi lahko trdili, da z ukinjanjem socialnih transferjev gremo nekoliko v smer neoliberalizma, ampak ko vzamemo v račun dejstvo, da denar, ki ga vlada tukaj vzame porabi za intervencije v gospodarstvo, je to veliko manj resnična izjava.

Druga hipoteza: tako mladi kot odrasli se z neoliberalizmom ne strinjajo. Anketa mladih nakazuje 47 % nestrinjanje. V najštevilčnejših protestih v samostojni državi je bila ena izmed glavnih zahtev odhod neoliberalne (!) vlade. Tudi v popularnih medijih neoliberalizem vedno najdemo kot nekaj negativnega.

Tretja hipoteza: glavni razlog za negativno konotacijo neoliberalizma je nepoznavanje tega. Protestniki nosijo plakate, s katerimi se borijo proti »neoliberalni« vladi. Kot sem že ugotovil pri raziskovanju pravilnosti prve hipoteze pa je naša država vse prej kot pa neoliberalna. Še ena pogled, s katerega potrdimo to hipotezo, je prevladujoče javno mnenje, da »neoliberalne« politike krčenja socialne države povzročajo veliko škodo tistim, ki so na dnu družbe. Na podlagi zgodovinske prakse in teorije (Friedman) sem pokazal, da ne samo, da revnim to na dolgi rok ne škoduje, ampak da je denar, ki ga za njih porabi država manj učinkovito porabljen kot bi lahko bil (če bi ga porabljele dobrodelne organizacije) itn.

Četrta hipoteza je: pravi laissez-faire kapitalizem bi verjetno prinesel višji življenjski standard in boljše življenje za vse. Na podlagi podatkov (iz vsega sveta) o rasti BDP-ja, brezposelnosti, neenakosti prihodka, količini otroškega dela in ugotovitev pri vseh specifičnih točkah nestrinjanja modernih in klasičnih liberalcev sem pokazal korelacijo med (dejansko) neoliberalnimi politikami

in višjim življenjskim standardom, zato tudi to hipotezo potrjujem. Večino naloge sem porabil zato, da sem dokazal to hipotezo. Eden izmed mojih glavnih namenov je bil namreč tudi širjenje idej o libertarianizmu oz. pravem kapitalizmu in breme dokazovanja [burden of proof] je bil pokazati, da ta prinaša boljše življenje.

Ker sem potrdil to četrto hipotezo, sem s svoje strani naredil vse, kar sem lahko, da bi se namen (razširiti ideje in podati dokaze, da neoliberalizem ni škodljiv, ampak nasprotno) izpolnil. Kakorkoli, naloga ni namenjena sami sebi. Od odprtomiselnosti bralcev je odvisno, ali bo namen izpolnjen, ali ne.

DRUŽBENA ODGOVORNOST

V raziskovalni nalogi sem pokazal nevarnosti, kot jih glede na kritike neoliberalizma, ta lahko prinaša, kakorkoli z empiričnimi dokazi sem pokazal pozitiven vpliv, ki mislim, da ga ta ima.

Podatki so bili navedeni transparentno; kot že povedano sem pokazal znane vplive neoliberalizma na družbo.

Z empiričnimi dokazi sem podpiral trditve, da so politike, ki jih zagovarjam in predlagam v tej nalogi, bazirane na poštenosti in dobrobiti vseh.

Iz tega sledi tudi spoštovanje interesov tako deležnikov kot lastnikov.

Prav tako sem v nalogi večkrat poudaril pomembnost zakonodajne oblasti, prava in spoštovanje tega.

S tem, ko sem celovito in jasno predstavil tematiko in trditve podprl z dokazi, hkrati pa navedel uporabljene vire, sem spoštoval mednarodne norme vedenja.

Mnogokrat sem poudaril spoštovanje človekovih pravic kot neodtujljivih in enakopravnost vseh ljudi.

VIRI IN LITERATURA

Viri besedila

Anon, 24ur.com - VIDEO: Anketa med protestniki: "Vlada je stisnila rep med noge in šla na Ptuj." Na voljo na: <http://www.24ur.com/novice/slovenija/video-anketa-med-protestniki-vlada-je-stisnila-rep-med-noge-in-sla-na-ptuj.html> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014a].

Anon, A Theory of Justice. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/A_Theory_of_Justice [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014b].

Anon, Adam Smith. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Adam_Smith [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014c].

Anon, Agreement of the People. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Agreement_of_the_People [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014d].

Anon, Are the Poor Getting Poorer? Na voljo na: http://www.youtube.com/watch?v=vDhcqua3_W8&list=TLlca8vdY1WXGqbmH7m5vZ64c6licTJFjd [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014e].

Anon, Aristotel. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Aristotel> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014f].

Anon, Baruch Spinoza. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Baruch_Spinoza [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014g].

Anon, Cathy Reisenwitz: 10 great quotes. Na voljo na: <http://the-libertarian.co.uk/cathy-reisenwitz-10-great-quotes/> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014h].

Anon, Charles de Montesquieu Quotes. Na voljo na:

http://www.brainyquote.com/quotes/authors/c/charles_de_montesquieu.html [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014i].

Anon, Classical economics. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Classical_economics

[Zadnjič dostopano Februar 9, 2014j].

Anon, Classical liberalism. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Classical_liberalism [Zadnjič

dostopano Januar 23, 2014k].

Anon, Crony capitalism. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Crony_capitalism [Zadnjič

dostopano Februar 9, 2014l].

Anon, Debate: What To Do About Poverty | LearnLiberty. Na voljo na:

<http://www.youtube.com/watch?v=0H02b9nVYzI&feature=c4-overview&list=UUFJNcE0iHj7P6dhp5iCZRLg> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014m].

Anon, Declaration of the Rights of Man and of the Citizen. Na voljo na:

http://en.wikipedia.org/wiki/Declaration_of_the_Rights_of_Man_and_of_the_Citizen
[Zadnjič dostopano Februar 9, 2014n].

Anon, Declaration of the Rights of Man and of the Citizen. Na voljo na:

http://en.wikipedia.org/wiki/Declaration_of_the_Rights_of_Man_and_of_the_Citizen
[Zadnjič dostopano Februar 9, 2014o].

Anon, Does the Minimum Wage Hurt Workers? Na voljo na:

<http://www.youtube.com/watch?v=Ct1Moeaa-W8> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014p].

Anon, English Civil War. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/English_Civil_War [Zadnjič

dostopano Februar 9, 2014q].

Anon, French Revolution. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/French_Revolution [Zadnjič

dostopano Februar 9, 2014r].

Anon, 2013a. Harvard Economist Jeffrey Miron on Why Drugs Should Be Legalized - SPIEGEL ONLINE. Na voljo na: <http://www.spiegel.de/international/world/harvard-economist-jeffrey-miron-on-why-drugs-should-be-legalized-a-886289.html> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, History of liberalism. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_liberalism [Zadnjič dostopano Januar 30, 2014s].

Anon, House of Commons Thursday 22 November 1990. Na voljo na: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm199091/cmhansrd/1990-11-22/Orals-1.html> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014t].

Anon, How to Fight Global Poverty | LearnLiberty. Na voljo na: <http://www.youtube.com/watch?v=JzmxQOonnGE> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014u].

Anon, 2008. Income Mobility in the U . S . from 1996 to 2005 Report of the . , (March).

Anon, 2012. Inequality in the US: Interview with Economist Joseph Stiglitz - SPIEGEL ONLINE. Na voljo na: <http://www.spiegel.de/international/world/inequality-in-the-us-interview-with-economist-joseph-stiglitz-a-858906.html> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Invisible hand. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Invisible_hand [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014v].

Anon, 1874. Jama varnost in liberalizem. *Slovenski Gospodar*, pp.179 – 180.

Anon, John Locke. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Locke [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014w].

Anon, John Maynard Keynes. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Maynard_Keynes [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014x].

Anon, John Stuart Mill. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/J._S._Mill [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014y].

Anon, Keynesian economics. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Keynesian_economics [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014z].

Anon, 2013b. Koalicija enotna: "S proračunom 2014 se ohranja socialna država." Na voljo na: <http://www.rtv slo.si/slovenija/koalicija-enotna-s-proracunom-2014-se-ohranja-socialna-drzava/318599> [Zadnjič dostopano Februar 10, 2014].

Anon, 2014. Kristijan Musek Lešnik: »Javna šola je ogrožena, ker je privatizirana.«. Na voljo na: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/kristijan-musek-lesnik-javna-sola-je-ogrozena-ker-je-privatizirana.html> [Zadnjič dostopano Februar 10, 2014].

Anon, Laissez-faire. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Laissez-faire> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014aa].

Anon, Laozi. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Laozi> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ab].

Anon, Liberalism. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Liberalism> [Zadnjič dostopano Januar 23, 2014ac].

Anon, Liberalizem. Na voljo na: <http://sl.wikipedia.org/wiki/Liberalizem> [Zadnjič dostopano Januar 23, 2014ad].

Anon, Liberalizem med svobodo in samovoljo. Na voljo na: http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/liberalizem-med-svobodo-in-samovoljo_2.html [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ae].

Anon, Libertarianism. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Libertarianism> [Zadnjič dostopano Januar 23, 2014af].

Anon, List of liberal theorists. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_liberal_theorists
[Zadnjič dostopano Januar 30, 2014ag].

Anon, Margaret Thatcher. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Margaret_Thatcher
[Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ah].

Anon, Milton Friedman. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Milton_Friedman [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ai].

Anon, Milton Friedman - Welfare State Dynamics. Na voljo na:
<http://www.youtube.com/watch?v=d8L3lb1cq2U> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014aj].

Anon, Modern liberalism in the United States. Na voljo na:
http://en.wikipedia.org/wiki/Modern_liberalism_in_the_United_States [Zadnjič dostopano Januar 23, 2014ak].

Anon, Montesquieu. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Montesquieu> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014al].

Anon, Neoliberalism. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Neoliberalism> [Zadnjič dostopano Januar 23, 2014am].

Anon, Niccolò Machiavelli. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Machiavelli> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014an].

Anon, Noam Chomsky. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Noam_Chomsky [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ao].

Anon, Noam Chomsky. Na voljo na: http://en.wikiquote.org/wiki/Noam_Chomsky [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ap].

Anon, Noam Chomsky: Will Capitalism Destroy Civilization? Na voljo na: <http://truth-out.org/opinion/item/14980-noam-chomsky-will-capitalism-destroy-civilization> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014aq].

Anon, Noam Chomsky's political views. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Noam_Chomsky's_political_views [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ar].

Anon, Otto von Bismarck. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Otto_von_Bismarck [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014as].

Anon, Preservation Institute: Classical Liberalism. Na voljo na: <http://www.preservenet.com/classicalliberalism/ClassicalLiberalism.html> [Zadnjič dostopano Januar 23, 2014at].

Anon, Rezultati ankete: Ali podpirate vladne zamisli o rezih v najnižjo zajamčeno mesečno plačo, ki je trenutno omejena na 783,66 evra bruto? Na voljo na: <http://promo.delo.si/node/861/done> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014au].

Anon, Rezultati ankete: Kako bi se bilo treba lotiti reševanja problema brezposelnosti mladih? Na voljo na: <http://promo.delo.si/node/1401/done?sid=695471> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014av].

Anon, Rezultati ankete: Se strinjate s kritiki proračunskega predloga vlade, češ da daje preveč poudarka višanju dohodkov (davki), premalo pa nižanju odhodkov (javna poraba)? Na voljo na: <http://promo.delo.si/node/941/done> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014aw].

Anon, Rezultati ankete: Se strinjate z idejo o uveljavitvi univerzalnega temeljnega dohodka? Na voljo na: <http://promo.delo.si/node/1331/done?sid=687321> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ax].

Anon, Rights of Man. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Rights_of_Man [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ay].

Anon, Robert Nozick. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Nozick> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014az].

Anon, Ronald Reagan. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Ronald_Reagan [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014ba].

Anon, Social liberalism. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Social_liberalism [Zadnjič dostopano Januar 23, 2014bb].

Anon, 2010. Study: Money Buys Happiness When Income Is \$75,000 - TIME. Na voljo na: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,2019628,00.html> [Zadnjič dostopano Februar 10, 2014].

Anon, The Wealth of Nations. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Wealth_of_Nations [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bc].

Anon, Thomas Hobbes. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Hobbes> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bd].

Anon, Thomas Jefferson. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Jefferson [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014be].

Anon, Thomas Paine. Na voljo na: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Paine [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bf].

Plut, D., 2013c. To ni teorija, to je življenje. Na voljo na: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/to-ni-teorija-to-je-zivljenje.html> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Top Three Common Myths of Capitalism. Na voljo na:

[http://www.youtube.com/watch?v=KGPa5Ob-](http://www.youtube.com/watch?v=KGPa5Ob-5Ps&list=TLXGQcwFZrJ9SR6i6EU4g7inmepyQDzhAr)

[5Ps&list=TLXGQcwFZrJ9SR6i6EU4g7inmepyQDzhAr](http://www.youtube.com/watch?v=KGPa5Ob-5Ps&list=TLXGQcwFZrJ9SR6i6EU4g7inmepyQDzhAr) [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bg].

Anon, Two Treatises of Government. Na voljo na:

http://en.wikipedia.org/wiki/Two_Treatises_of_Government [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bh].

Anon, United States Bill of Rights. Na voljo na:

http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Bill_of_Rights [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bi].

Anon, United States Declaration of Independence. Na voljo na:

http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Declaration_of_Independence [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bj].

Anon, 1991. Uradni list Republike Slovenije. Na voljo na: [http://www.uradni-](http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199133&stevilka=1409)

[list.si/1/objava.jsp?urlid=199133&stevilka=1409](http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199133&stevilka=1409) [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Volilni program. Na voljo na: <http://pozitivnaslovenija.si/o-nas/volilni-program> [Zadnjič

dostopano Februar 9, 2014bk].

Anon, Voltaire. Na voljo na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Voltaire> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bl].

Anon, What Wasn't Said in "Wealth Inequality In America." Na voljo na:

<http://www.youtube.com/watch?v=44LHBViTZi0> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bm].

Anon, What's So Great about Economic Freedom? Na voljo na:

<http://www.youtube.com/watch?v=6yqA6-ukmfg> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bn].

Anon, "Why Are Illegal Drugs Stronger than They Used to Be?" | LearnLiberty. Na voljo na:

<http://www.youtube.com/watch?v=z0e1dwHei-Q> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bo].

Anon, Zakaj je privatizacija dobra – za nas | DAMIJAN blog on WordPress.com. Na voljo na: <http://damijan.org/2013/06/07/zakaj-je-privatizacija-dobra-za-nas/> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014bp].

Finegold Catalan, J.M., 2010. Thank Goodness for Capitalism. *Mises Daily*. Na voljo na: <http://mises.org/daily/4327>.

Friedman, M., 1962. *Role of Government in Education*, Rutgers University Press. Na voljo na: <http://books.google.com/books?id=bzMJHQAACAAJ&pgis=1> [Zadnjič dostopano Februar 10, 2014].

Gaus, G. & Courtland, S.D., 1996. Liberalism. Na voljo na: <http://plato.stanford.edu/entries/liberalism/> [Zadnjič dostopano Januar 23, 2014].

Hayek, F.A., 2013. *The Constitution of Liberty: The Definitive Edition (Google eBook)*, Routledge. Na voljo na: <http://books.google.com/books?id=ENQjPm-S7UEC&pgis=1> [Zadnjič dostopano Februar 10, 2014].

Jamnik, A., 1998. *Liberalizem in vprašanje etike*, Ljubljana: Nova revija.

LDS, 2011. LDS 8X5 VOLILNI PROGRAM. Na voljo na: http://www.lds.si/file/113350/lds_program-z-dopolnili.pdf?download [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Locke, J., 2010. *Dve razpravi o oblasti ; Pismo o toleranci*, Ljubljana: Krtina.

Lott, J., 1998. Public schooling, indoctrination, and totalitarianism. *Journal of Political Economy*, 107(S6), pp.S127–S157. Na voljo na: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/250106> [Zadnjič dostopano Februar 10, 2014].

Mill, J., 2003. *Utilitarizem in O svobodi* 1. ed., Ljubljana: Krtina.

Miščević, N. et al., 2008. *Filozofija za gimnazije* 2. ed., Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.

Moore, M., 2012. *Capitalism: A Love Story*, US. Na voljo na:

http://en.wikipedia.org/wiki/Capitalism:_A_Love_Story.

Nagel, T., 1991. *Equality and partiality*, New York ;;Oxford: Oxford University Press.

Novak, R., Dve desetletji demokratičnega socializma. Na voljo na:

<http://www.finance.si/8347068/Dve-desetletji-demokraticnega-socializma> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Palmer, T.G. et al., 2012. *After the welfare state : politicians stole your future --- you can get it back* T. G. Palmer, ed., Washington: Arlington : Students for Liberty.

Rawls, J., 2005a. *A Theory of Justice*, Harvard: Harvard University Press.

Rawls, J., 2005b. *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press.

Smith, A. et al., 2010. *Bogastvo narodov : raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov*, Ljubljana: Studia humanitatis.

stranka SD, 2013. *Program Socialne demokracije*, Na voljo na:

<http://www.socialnidemokrati.si/wp-content/uploads/2013/08/Program-SD-Za-Slovenijo-v-vrhu-sveta-9-kongres-06-07-2013.pdf> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

stranka Solidarnost, 2013. *Solidarnost: Ustanovni program*, Slovenia. Na voljo na:

http://solidarnost.si/wp-content/uploads/2013/12/Solidarnost_program_koncni.pdf.

Wenar, L., 2008. John Rawls. Na voljo na:

<http://plato.stanford.edu/entries/rawls/#PolLibLegStaWitLibSoc> [Zadnjič dostopano Januar 29, 2014].

Žerjavič, P., 2014. S korupcijo do revščine. *Delo*, p.1.

Viri slik

Anon, Slika 1. Na voljo na: <http://goo.gl/dPk9nU> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 2. Na voljo na: <http://goo.gl/ghkSed> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 3. Na voljo na: <http://goo.gl/RHLqu9> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 4. Na voljo na: <http://goo.gl/84U6GF> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 5. Na voljo na: <http://goo.gl/dWvWUy> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 6. Na voljo na: <http://goo.gl/U1mB2L> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 7. Na voljo na: <http://goo.gl/xjdMmJ> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 8. Na voljo na: <http://goo.gl/Y4F4Eh> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 9. Na voljo na: <http://goo.gl/93d6OE> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 10. Na voljo na: <http://goo.gl/RU2j2z> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 11. Na voljo na: <http://goo.gl/Jw4yYs> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 12. Na voljo na: <http://goo.gl/eU2T3q> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 13. Na voljo na: <http://goo.gl/c48caa> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 14. Na voljo na: <http://goo.gl/srfCyA> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 15. Na voljo na: <http://goo.gl/EEz4SE> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 16. Na voljo na: <http://goo.gl/PHzAzQ> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 17. Na voljo na: <http://goo.gl/zdVuLx> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 18. Na voljo na: <http://goo.gl/ZPTmCn> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 19. Na voljo na: <http://goo.gl/FbnK2u> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 20. Na voljo na: <http://goo.gl/X9EOTR> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 21. Na voljo na: <http://goo.gl/AVcpbL> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Slika 22. Na voljo na: <http://goo.gl/sgkQ72> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Viri grafov

Grafi 1, 2, 5, 7, 8 so lastne izdelave, saj so izdelani na podlagi ankete, ki sem jo izvedel.

Anon, Graf 3. Na voljo na: <http://goo.gl/ZXBgey> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Graf 4. Na voljo na: <http://goo.gl/aNjxOx> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].

Anon, Graf 6. Na voljo na: <http://goo.gl/GPfqL1> [Zadnjič dostopano Februar 9, 2014].